

ΠΑΙΔΕΙΑ

και
ζωή

15 ΙΟΥΝΙΟΥ 1953

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟ

Ο Παιδαγωγός	Ε. Π. Παπανούτσος
Ο Δάσκαλος	Β. Ν. Τατάκης
Εκπρόσωπος του νεοελληνικού ούμανισμού	Κ. Θ. Δημαράς
Ο Δελμούζος και οι αρχαίοι	Θρ. Σταύρου
Ηθός ανθρώπων δαίμων	Χ. Ι. Καρούζος
Το Σχολείο του Βόλου	Φωτεινή Θ. Τζωρτζάκη
Τι μάς έδίδαξε ο Δελμούζος για την Έκθεση του παιδιού και για την Ψυχαγωγία του	Ειρήνη Παϊδούση
Δύο ανέκδοτες επιστολές του Έλευθερίου Βενιζέλου και της Πηνελόπης Δέλτα	
Η προσφορά του Δελμούζου (Γιάννη Αποστολάκη)	
Σύντομες κρίσεις για το έργο του Δελμούζου (Ν. Πολίτη, Χ. Τσουντα, Δ. Σαράτση, Α. Παπαναστασίου, Γ. Παπανδρέου, Π. Νιρβάνα, Κ. Παλαμά, Γ. Αντωνιάκη, Φ. Πολίτη, Μ. Τριανταφυλλίδη)	
Δημοσιεύματα Α. Δελμούζου	Θεόδωρος Ζύδης

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ—Στοά Ἀρσακείου

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΜΕΛΕΤΗΣ - ΕΡΕΥΝΑΣ - ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Έκδίδεται την 15η κάθε μηνός. Κάθε τεύχος σελ. 48.

Διευθυντής: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ, Άρτοτίνης 6

ΓΡΑΦΕΙΑ

Σύνταξη και Διαχείριση: Έκδοτικός Οίκος Ιωάννου Ν. Ζαχαροπούλου

Αθήναι: Στοά Άρσακείου

Τηλέφ. 23-218

Έτησία συνδρομή:

Διά τας Σχολικὰς Έφορείας καὶ τὰ Νομικὰ Πρόσωπα	Δραχ.	80.000
Διά τὰ φυσικὰ πρόσωπα.....	»	70.000

Τόμοι προηγούμενων ἐτῶν:

1947	ἄδελτος	δραχ.	75.000	πανόδελτος	δραχ.	95.000
1948	»	»	75.000	»	»	95.000
1949	»	»	75.000	»	»	95.000
1950	»	»	75.000	»	»	95.000
1951	»	»	75.000	»	»	95.000
1952	»	»	75.000	»	»	95.000

Τιμὴ τοῦ παρόντος τεύχους

Ἰουνίου - Ἰουλίου 1953 δρχ. 10.000

Διευθύνσεις σύμφωνα με τὸ ἄρθρον 6 § 1 τοῦ Α.Ν. 1092/1938:

Διευθυντὴς τῆς «Παιδείας»: Ε. Π. Παπανοῦτσος, Κατοικία: Άρτοτίνης 6

Έκδότης: Ἰωάννης Ν. Ζαχαρόπουλος, Στοά Άρσακείου—Άρσάκη 6

Προϊστάμενος Τυπογραφείου: Π. Σαββίδης, Κατοικία: Βασ. Τζαφέρη 2

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Μηνιαῖο Περιοδικὸ Μελέτης—Έρευνας—Διαφωτισμοῦ

ΕΤΟΣ Β' — ΑΘΗΝΑΙ, 15 ΙΟΥΝΙΟΥ 1953 — ΤΕΥΧΟΣ 18-19

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟ

Ι. ΜΕΛΕΤΕΣ

Ο Παιδαγωγός

Έκεῖνος πού θά γράψῃ τὴν πνευματικὴ ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὰ πρῶτα πενήντα χρόνια τοῦ αἰῶνα μας, θὰ ὑποχρεωθῇ νὰ ἀφιερῶσιν ἓνα μεγάλο κεφάλαιο στίς προσπάθειες πού ἔγιναν γιὰ τὴν ἀνάπλασιν τῆς ἐλληνικῆς παιδείας μετὰ τὸ ζωογόνο πνεῦμα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ δημοτικισμοῦ, καὶ νὰ σταθῇ μετὰ σεβασμὸν μπροστὰ σὲ μιὰ κορυφαία μορφή πού κατέχει ξεχωριστὴ θέσιν μέσα σ' αὐτὴ τὴ γενικότερα ἐθνικὴ ἀναμορφωτικὴ κίνησιν: στὸν Ἀλέκο Δελμούζο. Ἀπὸ τὴν πλειάδα τῶν δημιουργικῶν ἀνθρώπων πού πρωτοστάτησαν στὸν ἀγῶνα (ἐναντὶ τοῦς πρὸς σημαντικοῦς γιὰ τὴν τύχην τοῦ ἐθνικοῦ μας πολιτισμοῦ, πού συνεχίζεται ἀκόμη) καὶ ἄλλοι ἔχουν κατακτήσει μετὰ τὸ ἔργο τους βαρεῖς ἀπὸ ἀξία τίτλους· αὐτὸς ὅμως εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν παιδαγωγός, μετὰ τὴν κύρια καὶ αὐθεντικὴ σημασίαν τοῦ ὅρου. Δηλαδή ὁ ἀνθρώπος, ὁ γεμάτος παλμὸ καὶ πίστη, πού ἐσκυψε μετὰ πάθος ἀπάνω στὰ προβλήματα καὶ στίς πληγὲς τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ μόχθησε ὅσο κατένευσε ἄλλος νὰ τῆς χαράξῃ ἓνα καινούργιο δρόμο· ν' ἀλλάξῃ ὅχι ἀπλῶς τὸ ἐξωτερικὸν τῆς σχῆμα, τὰ ὄργανα καὶ τὴ μέθοδον τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα, τὴν ἐσωτερικὴν λειτουργίαν, τίς βαθύτερες ἐπιδιώξεις τῆς καὶ ἔτσι νὰ γίνῃ πάλιν τὸ σχολεῖο ζωντανὸ καὶ ἀληθινόν, κέντρο ἀκτινοβολίας γιὰ τὸ φῶτισμὸν τοῦ Ἑθνικοῦ.

Αὐτὸ τὸν ἀγῶνα ὁ Δελμούζος τὸν ἔκανε μέσα στὴν πράξιν καὶ μετὰ τὴν πράξιν. Δὲν περιορίστηκε νὰ διαγνώσῃ τὸ κακόν, θεωρητικὰ μόνον νὰ θέσῃ τὰ προβλήματα καὶ νὰ διερευνήσῃ τίς λύσεις τους, ἤ μετὰ ἄρθρα, ὁμιλίαι καὶ βιβλία νὰ δώσῃ τίς ιδέας του καὶ νὰ κερδίσῃ ὁπαδοὺς. Σὰν γνήσιος παιδαγωγὸς πού ἦταν, ἀγνή καὶ φλογερὴ ψυχὴ δασκάλου, μπῆκε μέσα στὸ σχολεῖο, κ' ἐκεῖ, στὴν πράξιν, στὴν καθημερινὴ ἀγωνίαν, πάλεψε στῆθος μετὰ στῆθος, ὁλόκληρος ἀναλώθηκε γιὰ νὰ ὑπερνικήσῃ τίς δυσκολίας καὶ νὰ βρῇ τὸ δρόμον πού ἀναζητοῦσε. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν καὶ ὅλας τῆς δράσεως τοῦ ἔχει ἐντελῶς συνειδητοποιήσει ποιὸς εἶναι ὁ δικὸς του κλῆρος: ὅχι ἔρευνα τοῦ σπουδαστηρίου, οὔτε ὁργάνωσιν διοικητικὴν, ἀλλὰ σχολικὴν πράξιν. Τὸ δυνατόν παιδαγωγικὸν τοῦ ἐνστάτο τοῦ ἔλεγε καθαρά ὅτι τὰ προβλήματα τοῦ σχολείου «μετὰ τὴ θεωρίαν μονάχα δὲν μπορεῖς νὰ τὰ μελετήσῃς. Θὰ τὰ ἴδῃς, θὰ τὰ ζήσῃς μέσα στὸ σχολεῖο. Συχνὰ ἐκεῖ πού ἡ θεωρία δείχνει εὐκόλῃ τὴ λύσιν, στὴν πράξιν σκοντάφτεις σὲ χίλιες δυὸ δυσκολίας, καὶ ἀντὶ φῶς ξανοίγεις σκοτάδι καὶ χάος. Νομίζεις πὺς τὰ ἔξερες, καὶ βλέπεις πὺς τίποτα δὲν ξέρεις. Πρέπει ν' ἀγωνιστῇς γιὰ τὴ λύσιν. Σχολεῖο θὰ εἴπῃ ἐφαρμογὴ, λεπτομέρεια, θετικὴ ἀπόκρισιν καὶ ὅχι θεωρίαν»⁽¹⁾. Ἐπειτα ὁ ἀληθινός, ὁ γεννημένος παιδαγωγός⁽²⁾ δὲν μπορεῖ νὰ ζήσῃ καὶ νὰ δημιουργήσῃ, δὲν μπορεῖ ν' ἀπελευθερώσῃ τίς πνευματικὰς δυνάμεις πού τὸν βασανίζουν μετὰ τὴν ὁρμὴν τους, παρὰ μόνον μέσα στὴν ἔντονη καὶ ἀδιάκοπην ἐπικοινωνίαν καὶ ἀναστροφὴν

1. Α.Π. Δελμούζου «Οἱ πρῶτες προσπάθειες στὸ Μαράσλειον» (τόμ. Α', Ἀθήνα 1929) σελ. 12-13.

2. Ἐκεῖνος πού ἀπολογούμενος στὴ δικήν του Ναυπλίου.

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΗΓΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΚΟΣΜΗΤΕΙΑ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ, Ἰούνιος - Ἰούλιος 1953—11

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

ΔΩΡΕΑ καὶ Χάτη

ΗΜΕΡΟΜ. 20.8.55

ΑΡΙΘ. 38305

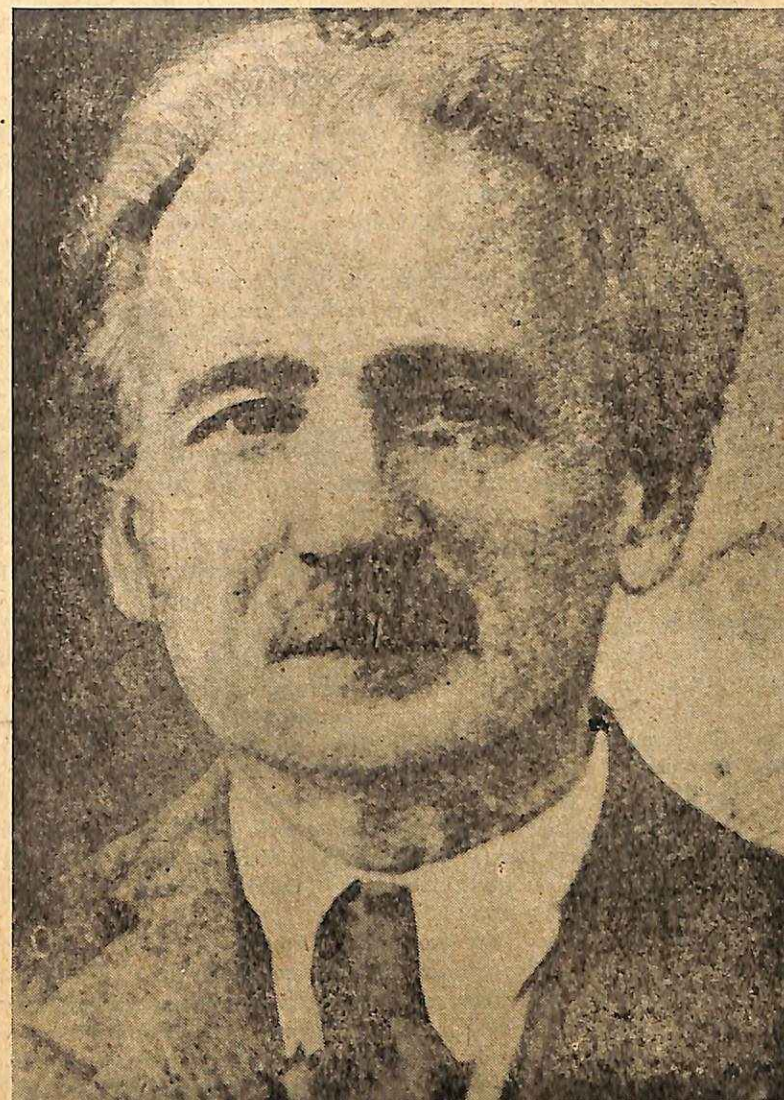

μέ το παιδί. Το παιδί, ο άνθρωπος που φτιάχνεται και ολοκληρώνεται είναι μια υπόσχεση και μια προσδοκία, ενεργεί σαν μαγνητικός πόλος πάνω στην ψυχή του παιδαγωγού και την έλκει με δύναμη ακαταμάχητη. «Δεν ήταν μονάχα» γράφει ο ίδιος ο Δελμούζος για τα ελατήρια που τον παρακινούσαν (κάποια θεωρητική ανησυχία ούτε η πολύμερη ανάγκη δασκάλων και σχολείου που έσπρωχνε στην άμεση σχολική δράση, παρά και το ίδιο το παιδί. Μια φορά και το ένωσες στη ζωή σου, δέ σ' αφήνει πιά ήσυχο. Το βλέπεις ν' ανασταίνεται μέσα στα χέρια σου ώρα με την ώρα, σ' αντικρίζει σ' μιαν αύγη που έρχεται. Μαζί του θα όρθοποδίσης, φτάνει να μπορέσης. Και το υλικό του τέτοιο που σε τραβάει, σε σπρώχνει εμπρός. Αυτό σου ανοίγει το δρόμο για το δικό του σχολείο»⁽¹⁾. Αυτή την περικοπή με το πλούσιο λυρικό της χρώμα (ας μη λησμονούμε πως την έγραψε ένας ρομαντικός ρομειλιώτης που ξεκίνησε για ποιητής και έγινε δάσκαλος!) θα την υπόγραφε με όλη την καρδιά του ο Pestalozzi. Και οι δυο ανήκουν στην ίδια πνευματική οικογένεια: σ' αυτήν που χαρίζει στον κόσμο ένα πολύ σπάνιο, και ανεκτίμητο είδος ανθρώπων: τους παιδαγωγούς της δράσης, τους δασκάλους που έχουν καημό και μοίρα τους το σχολείο. Για τον Δελμούζο καημός μεγάλος και μοίρα βαρεία έγιναν τα σχολεία που δημιουργήσε και τους έδωσε το αίμα του: Το Βολιώτικο σχολείο, το Μαράσλειο, το Πειραματικό της Θεσσαλονίκης.

Συχνά για τους ανθρώπους του τύπου τούτου γίνεται ένα πολύ άδικο σχόλιο από εκείνους που επιπόλαια μελετούν το έργο τους ή δεν το αντικρίζουν καλοπροαίρετα. Είναι—λέγεται γι' αυτούς—λαμπροί ίσως πρακτικοί δασκάλοι, όχι όμως και επιστήμονες περιωπής. 'Αντιδιαστολή (κατά τον επεικέστερο χαρακτηρισμό) άστοχη. Γιατί στο κεφάλαιο της αγωγής του παιδιού, όπως και σε κάθε άλλο χώρο προβλημάτων, «επιστήμη» δεν θα πη, με την αποδεκτική και την παράθεση ξένων έρευνών και γνώμων, να συναρμολογή κανείς κομψές μονογραφίες ή και ογκώδη συγγράμματα, που μόνον εξωτερικά κάθεται πάνω τους ο επιστημονικός όπλισμός, αλλά κάτι άλλο πιο δύσκολο και προπάντων σοβαρότερο, από το οποίο έχει κανείς τις εξής κυρίως απαιτήσεις: Να πείθω ότι εδώ και τα προβλήματα έγιναν αντιληπτά και το βάθος τους διερευνήθηκε με γενναιότητα. "Οτι ακόμη εδώ δούλεψε ένα μάτι δξύ και ανοιχτό που μπόρεσε ν' αγκαλιάσει τις προεκτάσεις των ζητημάτων προς όλες τις διευθύνσεις. "Οτι τέλος επίμονα αναζητήθηκαν και επί τέλους βρέθηκαν μια ή περισσότερες λύσεις που δεν στέκονται απλώς στο «χαρτί», αλλά βγαίνουν από τα ίδια τα πράγματα και επαληθεύονται πάλι από τα ίδια τα πράγματα.—"Όταν με το κριτήριο αυτό κοιτάξωμε και σταθμίσωμε την εργασία του Δελμούζου, θα βεβαιωθούμε ότι αξίζει πολύ περισσότερο από την πνευματική παραγωγή εκείνων που έχουν γεμίσει με τις συγγραφές τους τα ράφια των βιβλιοθηκών, και ότι είναι κατά το βαθύτερο και αυθεντικότερο νόημα του όρου επιστημονική. Πρώτα γιατί ολοφάνερα έχει το φιλοσοφικό της άξονα: σε όλη τη μακρά και επίπονη προσπάθεια του Δελμούζου υπάρχει μια φιλοσοφία της παιδείας, μια από περιωπής δηλ. θεώρηση της παιδευτικής λειτουργίας και μια έμβάθυνση στην πλούσια προβληματική της. Δεύτερο γιατί στο έργο αυτό, από την πρώτη έως την τελευταία φάση του, υπάρχει ένα π ρ ο σ ω π ι κ ό αντίκρισμα των ζητημάτων και μια πνευματική έντιμότη τ η τ α που εκδηλώνεται με την ένότητα και τη συνέπεια, τόσο στις γενικές γραμμές όσο και στις λεπτομέρειες. Και τρίτο γιατί οι απόψεις και οι λύσεις, στις οποίες έφτασε με τη σκέψη και την πράξη ο Δελμούζος, δεν είναι κατασκευές που στέκονται στον άέρα, αλλά έχουν τις ρίζες τους μέσα στην πραγματικότητα, την ιστορική και την κοινωνική, την έθνική και την εκπαιδευτική, που βαθεία τη μελέτησε ο παιδαγωγός με την κρίση και με το αίσθημά του, για να στηρίξει πάνω της το πρόγραμμά του ως θεωρία και ως πράξη. 'Εάν δεν δώσωμε σ' ένα έργο με τέτοια ποιότητα το

1. Α.Π. Δελμούζου «Οι πρώτες προσπάθειες στο Μαράσλειο» τόμ. Α', σελ. 13.

όνομα της ύψηλης «επιστημονικής» προσφοράς, για να το αντιδιαστείλωμε από το ένα μέρος προς την άπλοϊκή έμπειρία και από το άλλο προς τη δάνειο σοφία των από καθέδρας θεωρητικών της παιδείας, τότε τί θα ονομάσωμε επιστήμη στον τόπο

'Ο 'Α. Δελμούζος στα 1941

και στη γλώσσα του Πλάτωνος που έδειξε τί βάθος και τί βάρος υπάρχει μέσα σ' αυτή τη λέξη;

'Από τότε (άρχες του αιώνα μας) που νέος έκανε τις πρώτες του σπουδές στη Γερμανία και μέσα του άρχισε όλο και πιο καθαρά να διαγράφεται η ά π ο σ τ ο λ ή, για την οποία επρόκειτο να δώσει ολοκληρητή ζωή του (ζωή πλούσια σε δράση

ἀλλὰ καὶ γεμάτη πόνο καὶ θυσίες), εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Δελμούζος εἶδε τὸ ἐκπαιδευτικὸ μας πρόβλημα σὲ ὅλο τὸ βάθος του. Ἡ παιδεία ποτὲ δὲν ἦταν γι' αὐτὸν μιὰ ψυχολογικὴ διαδικασία ἢ μιὰ λειτουργία κοινωνικὴ ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐξετασθῇ καὶ νὰ ὁργανωθῇ κατὰ τὸν ἄλφα ἢ βῆτα τρόπο, γιὰ νὰ μάθουν τὰ παιδιά «γράφματα» εὐκολώτερα, γρηγορώτερα, πὺθ σίγουρα. Ἀλλὰ τὸ μεγάλο θέμα τοῦ ἐθνικοῦ μας πολιτισμοῦ, τοῦ ὕλικου καὶ πνευματικοῦ, τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὑπόθεση ζωῆς ἢ θανάτου γιὰ τὸ ἔθνος μας, καὶ ἔπρεπε νὰ καταπιαστῇ κανεὶς τὰ πολλαπλά της ζητήματα μὲ ἀνάλογη πρὸς τὴ σημασία της σοβαρότητα. Μὴ λησμονοῦμε ὅτι τὰ χρόνια ἐκεῖνα, 1898—1908, εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ δύσκολα καὶ πιὸ γόνιμα τῆς πρόσφατης ἐθνικῆς μας ἱστορίας· ἡ ἡττα τοῦ 1897 (ποὺ παιδὶ τὴν ἔζησε μὲ συγχλονιστικὰς προσωπικὰς ἐντυπώσεις ὁ Δελμούζος στὸ γενέθλιο τόπο του, τὴν Ἀμφισσα) εἶχε γεμίσει ντροπὴ τοὺς καλύτερους ἀνθρώπους τοῦ καιροῦ, ἀλλὰ καὶ τοὺς εἶχε βαθιά ριζώσει τὴν πεποίθηση, ὅτι μόνον μιὰ σύντομη ἐργασία ἀναπλαστικὴ, σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, θὰ μπορούσε νὰ ξαναδώσῃ αὐτοπεποίθηση στὸ ἔθνος καὶ νὰ τὸ βάλῃ στὸ δρόμο τῆς ἀληθινῆς προκοπῆς. Αὕτῃ ἡ πίστη δουλεύει καὶ μέσα στὸν Δελμούζο, ὅταν νέος σπουδάζῃ στὴ Γερμανία καὶ ἀποφασίζῃ νὰ γίνῃ παιδαγωγός. Ἐκεῖνο μάλιστα ποὺ τὸν ξεχωρίζει ἀμέσως ἀπὸ ὅλους τοὺς συγχρόνους του ποὺ ἀσχολοῦνται κι' αὐτοὶ μὲ τὴν ἴδια ἐπιστήμη, εἶναι ἀκριβὲς τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὸς βλέπει τὴ φωτισμένη ἐκπαιδευτικὴ ἐργασία, ὅχι σὰν ἀπλὸ συγχρονισμό τοῦ σχολείου καὶ μεταβολὴ τῶν διδακτικῶν μεθόδων του, ἀλλὰ σὰ μιὰ γενικότερα ἐθνικὴ προσπάθεια ποὺ ὅλῃ ἐπιδιώξῃ νὰ ξεσκαλώσῃ τὸ δάσκαλο πρῶτα καὶ ὕστερα τὸ μαθητὴ ἀπὸ τὶς πλάνες καὶ τὶς προλήψεις ποὺ κρατοῦν ναρκωμένη τὴν ψυχὴ του, καὶ νὰ μετατρέψῃ τὸ σχολεῖο σὲ ζωντανὸ κέντρο πνευματικῆς καλλιέργειας προορισμένο νὰ δώσῃ στὸ ἔθνος ἀνθρώπους φωτισμένους, αὐθύπαρκτους, ἀποφασισμένους νὰ δουλέψουν δημιουργικὰ γιὰ τὴν προκοπὴ καὶ τὴ δική τους καὶ τοῦ συνόλου. Γιὰ νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ πρόγραμμα τοῦτο ἔπρεπε, φυσικά, ἡ ἐκπαίδευση νὰ στραφῇ ἀπὸ τὰ λόγια στὰ πράγματα καὶ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴ σύγχρονη ζωὴ μὲ τὶς ἀνάγκες της· παράλληλα ν' ἀντικρίσῃ γόνιμα καὶ τὰ περασμένα καὶ ἔτσι ἡ ἐθνικὴ μόρφωση νὰ ἀποκτήσῃ βάθος καὶ οὐσιαστικὸ περιεχόμενο. Τοῦτο πραγματικὰ γίνεται τὸ πρόγραμμα ζωῆς τοῦ Δελμούζου, ἀφ' ὅτου ἐπιστρέφει στὴν Ἑλλάδα, καὶ ἄξονας γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐπίμονα στρέφονται ὅλες οἱ δημιουργικὲς του προσπάθειες· μὲ τὴ σειρά: τὸ Σχολεῖο τοῦ Βόλου (1908—1911), ἡ ἐργασία μέσα στὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὀμίλο (1911—1917), ὁ μόχθος γιὰ τὸ διαφωτισμὸ τῶν Δασκάλων ἀπάνω στὶς ἀρχὲς τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Δημοτισμοῦ καὶ γιὰ τὴ σύνταξη τῶν νέων ἀναγνωστικῶν βιβλίων τοῦ Δημοτικοῦ (1917—1920), τὸ Μαράσλειο Διδασκαλεῖο (1923—1926), ἡ πανεπιστημιακὴ διδασκαλία στὴ Θεσσαλονίκη (1929—1937).

Σὲ ὅλη αὕτῃ τὴν ἐπίπονη ἐργασία (ποὺ κάθε τόσο ἀνακόβεται ἀπὸ τὶς σκοτεινὲς δυνάμεις ποὺ δὲν ἔπαψαν μέσα σ' αὐτὸ τὸν τόπο νὰ πολεμοῦν μὲ λύσσα ὅσους ἀγωνίζονται νὰ τὸν ὑψώσουν), ὅπως ξετυλίγεται στὴν πράξιν καὶ θεωρητικὰ ἀναλύεται καὶ θεμελιώνεται στὰ δημοσιεύματα, ὑπάρχει μιὰ συνέχεια καὶ μιὰ συνέπεια, ἥτις νὰ ἐμπνεύσῃ τὸ σεβασμὸ, ἀκόμη καὶ στοὺς (ἐντιμους) ἀντιπάλους. Ἡ ἐργασία ἀπλώνεται σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες τῆς παιδείας, ἀπὸ τὸ Δημοτικὸ ἕως τὸ Πανεπιστήμιο, καὶ ἀγκαλιάζει μὲ τὴν ἴδια προοπτικὴ καὶ τὴν ἴδια γενναιότητα τὰ βασικὰ προβλήματα τους: τὸ Βολιώτικο σχολεῖο τὰ γενικὰ μορφωτικὰ καὶ τὰ εἰδικὰ μεθοδολογικὰ ζητήματα τοῦ πρώτου κύκλου τῆς Μέσης Παιδείας, τὸ Μαράσλειο τὰ ἀντίστοιχα θέματα τοῦ Δημοτικοῦ καὶ τοῦ Διδασκαλείου, ἡ διδασκαλία στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης τὰ ζητήματα τῆς Μέσης Παιδείας σὲ ὁλόκληρο τὸ πλάτος της καὶ τὸ θέμα ἀκόμη τῆς καλύτερης ὁργάνωσης καὶ ἀπόδοσης τῆς Φιλοσοφικῆς καὶ τῶν ἄλλων πανεπιστημιακῶν σχολῶν. Εἶναι εὐτύχημα ὅτι γιὰ κάθε στάδιο αὐτῆς τῆς πολὺπλευρης ἐργασίας ὁ Δελμούζος μᾶς ἔδωσε κ' ἓνα τόμο ποὺ ἔρχεται ἔπειτα ἀπὸ τὴν πράξιν νὰ ἐκθέσῃ τὰ ἐπιτεύγματα, νὰ ἀναλύσῃ τὶς ἀρχὲς ποὺ τὰ ἔχουν ἐμπνεύσει καὶ νὰ κρίνῃ μὲ παρρησία

καὶ ἀντικειμενικότητα τὶς ἐπιδιώξεις καὶ τὰ ἀποτελέσματα ποὺ μπόρεσε ἢ δὲν μπόρεσε νὰ πραγματοποιήσῃ. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὕτῃ τὰ τρία κύρια ἔργα του: «Τὸ κρυφὸ σχολεῖο, 1908—1911» (Ἀθήνα 1950), «Οἱ πρῶτες προσπάθειες στὸ Μαράσλειο, τόμ. Α'» (Ἀθήνα 1929) καὶ «Τὸ πρόβλημα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς» (Ἀθήνα 1944) θὰ μείνουν μέσα στὴν παιδαγωγικὴ μας βιβλιογραφία μνημεῖα θαυμαστὰ γιὰ τὴν καθαρὴ τους σκέψιν, γιὰ τὴ ζωντάνια τους, γιὰ τὸν παλμὸ ποὺ κραδαίνει τὶς σελίδες τους, γιὰ τὶς φωτεινὲς καὶ γόνιμες ιδέες ποὺ περιέχουν, ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ ὕφος τους—γιατί καὶ τοῦτο πρέπει νὰ σημειωθῇ: ὁ Δελμούζος μιλεῖ καὶ γράφει τὴ γνήσια δημοτικὴ μας γλῶσσα μὲ τρόπο πραγματικὰ ὑποδειγματικόν. Ὁ λόγος του εἶναι ὅπως καὶ ὁ στοχασμός του: λαγαρός, ζεστός ἀπὸ ζωὴ, μετρημένος, καὶ δείχνει τὸν ἄνθρωπο ποὺ πάλεψε, δούλεψε πολὺ τὸν ἑαυτὸ του, γιὰ νὰ δώσῃ στὸν ἐσωτερικὸ του κόσμον τὴν τάξιν καὶ τὴν εὐστάθεια ποὺ ἀποτελοῦν τὸ ὕφος καὶ τὸ ἥθος τῆς ἀληθινῆς σοφίας.

Ποιὲς εἶναι οἱ γενικὲς ἀρχὲς ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ παιδαγωγικὸ credo τοῦ Δελμούζου; Ὁ ἴδιος τὶς ἔχει κατὰ καιροὺς διαρθρώσει καὶ συνοψίσει μέσα στὰ δημοσιεύματά του. Μνημονεύω ἐδῶ τὶς κυριότερες σελίδες: 1. Τὸ περίφημο γράμμα του (1911) ποὺ ἔστειλε ἀπὸ τὶς Σπέτσες στὸ Βόλο γιὰ νὰ διαβασθῇ ἀπὸ τὶς μαθητρίδες του, ὕστερ' ἀπὸ τὸ ὀριστικὸ κλείσιμο τοῦ σχολείου⁽¹⁾. 2. Τὴν ἀπολογία του στὸ Ἐφετεῖο τοῦ Ναυπλίου (1914)⁽²⁾. 3. Τὶς ὁμιλίες ποὺ δημοσιεύθηκαν μὲ τὸν τίτλο «Δημοτικισμός καὶ Παιδεία» (Ἀθήνα 1927) καὶ 4. Τὶς 61 θέσεις ποὺ ἐπιγραμματικὰ διατυπώνονται στὸ βιβλίο του «Οἱ πρῶτες προσπάθειες στὸ Μαράσλειο» (σελ. 34—81) καὶ ἀποτελοῦν κωδικοποιημένο, νὰ εἰποῦμε, τὸ θεωρητικὸ του σύστημα· κεφ. I. Ὁ σκοπὸς καὶ ἡ βασικὴ ἀρχὴ τῆς Παιδείας, κεφ. II. Τὸ πρόγραμμα, κεφ. III. Μέθοδος καὶ σχολικὴ ζωὴ, κεφ. IV. Ὁ δάσκαλος. Ὅλες εἶναι σελίδες ἑξοχες ποὺ πρέπει νὰ τὶς διαβάξῃ καὶ νὰ τὶς ξαναδιαβάξῃ κάθε νέος ἐκπαιδευτικός, ἂν θέλῃ νὰ ξεκαθαρίσῃ τὶς σκέψεις του ἀπάνω στὰ βασικὰ προβλήματα τῆς παιδείας μας καὶ νὰ γεμίσῃ τὴν ψυχὴν του ἀπὸ πίστη καὶ αἰσιοδοξία γιὰ τὸ ἔργο του. Μέσα στὶς ἑκατοντάδες τῶν μικρῶν καὶ μεγάλων βιβλίων ποὺ γράφτηκαν στὴν Ἑλλάδα τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια γιὰ τὰ θέματα τῆς ἀγωγῆς καὶ τοῦ σχολείου, πουθενὰ δὲν θὰ βρῇ ὁ νέος δάσκαλος τόση ἀλήθεια καὶ τόση ζωντάνια, τόσο πνεῦμα καὶ τόση καρδιά, ὅσο στὶς λαμπρὲς αὐτὲς σελίδες ὅπου ὁμιλεῖ ἓνας αὐθεντικὸς παιδαγωγὸς γιὰ τὰ μεγάλα θέματα τῆς παιδείας μὲ τρόπο οὐσιαστικόν. Ἐδῶ δὲν ὑπάρχουν φουσκωμένα λόγια καὶ ὁδηγίες διδακτικῆς συνταγολογίας, ἀλλὰ σοβαρὸ ἀντίκρισμα τῶν προβλημάτων, ξεκαθάρισμα τῶν ἐννοιῶν, κατευθύνσεις στηριγμένες στὰ πράγματα. Καὶ πάνω ἀπ' ὅλα ἓνας τόνος ὑψηλὸς ποὺ σὲ κάνει ἀμέσως νὰ παραδεχτῇς ὅτι μόρφωση δὲν εἶναι τὰ «γραμματάκια», τὰ «παιχνιδάκια» καὶ τὰ «τραγουδάκια», ἀλλὰ ἓνας βαθὺς ἀνθρωπισμὸς μὲ νόημα τ ρ α γ ι κ ὁ. Ἀκούστε π.χ. αὕτῃ τὴ φράση τοῦ Δελμούζου καὶ πῆτε μου ἂν δὲν σᾶς πιάνῃ δέος τὴν ὥρα ποὺ τὴν ξεστομίζετε: «Ὅλη τὴ νεοελληνικὴ παιδεία νὰ τὴ στύλῃ στὰ πόδια της μιὰ πνοὴ τραγικὴ. Ἀπάνω ἀπ' ὅλα ἡ ἀγάπη, ὁ αὐτοσεβασμὸς, ὁ σεβασμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἀλύγιστο χρέος»⁽³⁾.

Ὁ σκοπὸς τῆς παιδείας γιὰ τὸν Δελμούζο εἶναι ἓνας: νὰ κἀνῃ τὸν ἄνθρωπο ἄξιο καὶ ἱκανὸ νὰ κατακτήσῃ τὸ μεγαλύτερο ἀγαθὸ τῆς ζωῆς: τὴν ἡθικὴν αὐθυπαρέξιν. «Στέκει αὐθύπαρκτος ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἐξουσιάζει τὸ σῶμα του· ποὺ μπορεῖ καὶ ζῇ μόνος του βρισκόντας τὸ σωστὸ ἐπάγγελμα στὴ ζωὴν του· ποὺ μπορεῖ νὰ κρίνῃ ὁ ἴδιος ὅσα προβλήματα τοῦ παρουσιάζει ἡ ζωὴ του καὶ νὰ παίρνῃ σ' αὐτὰ στάση συνειδητὴ· ὁ ἄνθρωπος τέλος ποὺ ὀρίζει τὶς πράξεις του, ποὺ παίρνει τὴν εὐθύνῃ γι'

1. Δημοσιεύθηκε στὸ «Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου», τόμ. τοῦ 1911, καὶ στὸν τόμο: «Τὸ κρυφὸ σχολεῖο» (Ἀθήνα 1950) σελ. 259—279.

2. Δημοσιεύθηκε στὰ στενωγραφημένα «Πρακτικὰ τῆς Δίτης», Ἀθήνα 1915, καὶ στὸν τόμο: «Τὸ κρυφὸ σχολεῖο» σελ. 279—310.

3. «Οἱ πρῶτες προσπάθειες κτλ.», σελ. 40, ὑποσ. Βλ. καὶ «Δημοτικισμός καὶ Παιδεία» σ. 112.

αυτές»⁽¹⁾. Γι' αυτό η παιδεία «είναι ένα από τα πιο σπουδαία μέσα για την ατομική και τη συνολική προκοπή»⁽²⁾. Για να εκτελέσει όμως σε μια χώρα τον προορισμό της, «πρέπει να στηρίζεται στη σύγχρονη πραγματικότητα του τόπου αυτού». Γιατί; Πρώτα γιατί «η παιδεία θέλει να κάμει το άτομο ικανό να ζήσει άνετα και δημιουργικά στον τόπο του και να εργαστεί για τον πολιτισμό του»⁽³⁾. Και έπειτα γιατί «μόρφωση, εξέλιξη δηλαδή στοιχείων που υπάρχουν, δεν μπορεί να γίνη αν δεν βασιστεί στην πραγματικότητα αυτή, αφού δικά της, μέρος δικό της είναι και πολλά από τα στοιχεία που βρίσκουμε στο παιδί»⁽⁴⁾. «Αν θέλουμε λοιπόν να δημιουργήσουμε νεοελληνική παιδεία, πρέπει να μελετήσουμε τη νεοελληνική ή πραγματικότητα και να στηρίξουμε την παιδεία πάνω της. Ποιά είναι η νεοελληνική πραγματικότητα; Πρώτα μια όρισμένη Φύση: (παντού φως, παραστατικότητα και πλαστικότητα, τίποτα άμορφο, όλα καθορισμένα, υποταγμένα σε λιτό ρυθμό)»⁽⁵⁾. «Έπειτα ένας όρισμένος πολιτισμός με τη γλώσσα του, την επιστήμη, την τέχνη του, τη θρησκεία, τα τεχνικά μέσα, τα ήθη και τα έθιμά του. Τρίτον μια όρισμένη κοινωνία με τις επαγγελματικές ανάγκες της, τη συνειδητή στάση της απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα, τη μεγάλη ζωτικότητα αλλά και τον υπερτροφικό ατομισμό της»⁽⁶⁾. Και τέλος ένα όρισμένο παιδί, το ελληνόπουλο, με την ψυχοσύνθεσή του που δεν έχει ακόμα εξερευνηθεί»⁽⁷⁾. Όπως σιδηροτροχιά που δίνει τον άξονα της αγωγής γενικά ο Δελμούζος θεωρεί το έθνος και τα ήθη (αυτή η πίστη του τον έκανε να διαχωρίσει τις εθνικές του, όταν το 1927 μια μερίδα του «Εκπαιδευτικού Όμιλου» θέλησε να δώσει στο πρόγραμμά του γραμμή πολιτική με διεθνιστική κατεύθυνση), αφού τα στοιχεία που κλείνει μέσα της ή ψυχή του κάθε ατόμου και πάνω τους θα στηριχτεί η παιδεία για να εκτελέσει το έργο της «είναι γέννημα και θρέμμα της εθνικής ομάδας και του πολιτισμού της». «Τις περισσότερες αξίες του πολιτισμού που δίνουν τροφή, περιεχόμενο και μορφή στις λειτουργίες της ψυχής, που μ' αυτές ανασταίνεται και πλουτίζει ολόκληρος ο ψυχικός κόσμος του ατόμου, ή τις έχει δημιουργήσει το έθνος ή τις έχει απομωιάσει και ποτίζει με τη δική του ψυχή, με το δικό του χαρακτήρα»⁽⁸⁾. «Όμως, με όλο που θα είναι ριζωμένη στην εθνική παράδοση, η παιδεία «θα κανονισθεί, θα συμπληρωθεί και θα οδηγηθεί συστηματικά» την εθνική μόρφωση που καιδίχως το σχολείο την παίρνει το άτομο «μόνο και μόνο γιατί ζή σε όρισμένη ομάδα και τόπο». Η συμπλήρωση και ο διακανονισμός της θα γίνη από δυο πλευρές: Πρώτα «θα μορφώσει τα παιδιά με τ' αγαθά του σύγχρονου πολιτισμού τους, βλέποντας εμπρός της όχι μόνο το άτομο αλλά και το σύνολο: θα κάμει να ζήσουν όσο γίνεται τον πολιτισμό αυτόν, να εκτιμήσουν σωστά την αξία του, ν' αγαπήσουν τον τόπο τους». Έπειτα θα κοιτάξει «για να γίνη καλύτερη, ανώτερη ή ζωή του έθνικου συνόλου», «ή εθνική μόρφωση να μὴν έρχεται σε αντίφαση και σύγκρουση με την ήθική». Γι' αυτό βάση της είναι η αγάπη, η ελευθερία και η δικαιοσύνη. Σε τέτοια βάση πρέπει και μπορεί να θεμελιωθεί στερεά ή αυθυπαξία και ή προκοπή κάθε ομάδας, και όχι στην εθνική ξυπασία, στο μίσος, στην εκδίκηση και στην περιφρόνηση των άλλων»⁽⁹⁾. Γιατί της παιδείας γενικά και μάλιστα της ελληνικής ιδανικό δεν μπορεί να είναι άλλο παρά ο καθολικός ανθρωπισμός, ή εξύψωση, ο εξευγενισμός, ο θρίαμβος του ανθρώπου.

1. «Οι πρώτες προσπάθειες κτλ.» σελ. 36. Βλ. και «Δημοτικισμός και Παιδεία» σελ. 112.
2. «Οι πρώτες προσπάθειες κτλ.» σελ. 34.
3. «Δημοτικισμός και Παιδεία» σελ. 17.
4. «Δημοτικισμός και Παιδεία» σελ. 21-22.
5. «Δημοτικισμός και Παιδεία» σελ. 24.
6. «Δημοτικισμός και Παιδεία» σελ. 31 και 32.
7. «Δημοτικισμός και Παιδεία» σελ. 33-34.
8. «Οι πρώτες προσπάθειες κτλ.» σελ. 40-41.
9. «Οι πρώτες προσπάθειες κτλ.» σελ. 41.

Απ' αυτές τις γενικές αρχές (όπου ένας γεμάτος ευγένεια και χρώμα ελληνικό ανθρωπισμός συνυφάνεται με την αίσθηση της κοινωνικής πραγματικότητας, τη γνώση των αναγκών της) «παράγει» ο Δελμούζος τις ιδέες και τις προτάσεις του για την οργάνωση της παιδείας, για τη συγκρότηση του προγράμματος, για τη μέθοδο της διδασκαλίας και για την ανάπτυξη της σχολικής ζωής. Δεν είναι ο τύπος του «διδασκτικού» που αναλύει ψυχολογικά την αντίληψη και τη μνήμη, την κρίση και τη βούληση, για να εισηγηθεί βελτιώσεις του τρόπου της διδασκαλίας: ούτε ο «οργανωτής» που βλέπει την εκπαίδευση σαν ένα τμήμα της κρατικής μηχανής και προσπαθεί να την προσαρμόσει, νομοθετικά και διοικητικά, στις πολλαπλές οικονομικο-πολιτικές σκοπιμότητες που προορίζεται να εξυπηρετήσει—αλλά ο παιδαγωγός που θέλει κάθε λειτουργία της παιδείας (οδηγητική, διδακτική, ψυχαγωγική) αρμονικά συντονισμένη με το βαθύτερο νόημά της, τους άμεσους και τους πιο μακρυνούς σκοπούς της, το έθνικό, κοινωνικό και εκπολιτιστικό πρόγραμμά της. Και επειδή, όπως είδαμε, από την παιδεία περιμένει να δώσει στο Έθνος ανθρώπους αληθινούς, ζωντανούς, ήθικά και πνευματικά αυθύπαρκτους, βρίσκεται εντελώς μέσα στα νέα παιδαγωγικά ρεύματα που ήρθαν τα τελευταία χρόνια όρμητικά και αίσιοδοξα να ανανεώσουν το σχολείο, να αναμορφώσουν τη μέθοδο της διδασκαλίας και ολόκληρη την εσωτερική του ζωή. Από τα νειάτα του κι' όλας, τότε που σπούδαζε στην Ίενα μέσα σε περιβάλλον έρβάρτιανό, στάθηκε με πολύ σκεπτικισμό απέναντι στους διδακτικούς τρόπους που μηχανοποιούν τη σχολική πράξη και απευθύνονται όχι στα βαθύτερα ζωτικά κίνητρα του παιδιού, αλλά στο «μυαλό» του. Κάτι το ψεύτικο είχε ή μέθοδος των νοσηριαρχικών, ενώ αυτός γύρευε από ολόκληρο το σχολείο περισσότερη αλήθεια: κάτι το νεκρό μύριζε ο έρβάρτιανισμός την ώρα που αυτός διψούσε από ζωή. Η διδακτική του εργασία στο σχολείο του Βόλου (1908—1911: δηλαδή σε μιαν εποχή που έδω στην Ελλάδα ή παιδαγωγική μας πρωτοπορεία όρμιζότανε στον Έρβάρτο) προλαμβάνει πολλά από τα μεθοδολογικά αίτηματα που θα τα «είσαγάγωμε» αργότερα στην Ελλάδα με το όνομα του νέου σχολείου ή του σχολείου έργας. Όταν μετά την άνατροπή του 1920 πηγαίνει στη Γερμανία και γνωρίζει στο Μόναχο τον Kerschensteiner και τις ιδέες του, ένθουσιάζεται γιατί βρίσκεται ήδη σε οικείο κλίμα σχηματισμένο από τις δικές του, τις προσωπικές εμπειρίες. Αλλά και τότε και αργότερα ποτέ δεν δέχεται άνεπιφύλακτα τις αποκαλύψεις της ξένης σοφίας. Με το σίγουρο παιδαγωγικό του ένστικτο ξέρει να ξεχωρίζει έως που φτάνει το σωστό και το γόνιμο, και από που αρχίζει ο κίνδυνος και ή υπερβολή. Γι' αυτό στις προσπάθειες που κάνει στο Μαράσλειο (1923—1926) προχωρεί με πολλή περίσκεψη και ποτέ δεν χάνει το έδαφος της ελληνικής πραγματικότητας κάτω από τα πόδια του. Οι νέες ιδέες τον βρίσκουν σύμφωνο, αλλά φοβάται τους εξημένους μοντερνισμούς. Στις περιφημες όμιλίες του προς τους Εκπαιδευτικούς της Θεσσαλονίκης για το «Σχολείο Έργας» (1931), εκθέτει με πολλή διορατικότητα και άλλο τόσο σθένος τους κινδύνους που διατρέχει ή αγωγή των παιδιών από την αλόγιστη και άκριτη μίμηση τρόπων εργασίας που στέκονται εξωτερικοί στη ζωή του σχολείου και δεν βγαίνουν φυσικά και άβιαστα από το πνεύμα του, ούτε στηρίζονται στις δικές μας κοινωνική και εκπαιδευτική πραγματικότητα⁽¹⁾. Βασικό π.χ. αίτημα στην κίνηση του νέου σχολείου είναι το αίτημα της ελευθερίας στο δάσκαλο και στο μαθητή του. Το αίτημα αυτό, λέγει, είναι σωστό, «μέσα όμως στα όρια που επιβάλλει το νόημα και ο σκοπός της αγωγής. Και είναι το ίδιο σωστό και απαραίτητο και για τη δική μας παιδεία, μόνο που σ' έμας υποκειμενικοί και αντικειμενικοί όροι επιβάλλουν πολύ μεγαλύτερο ζύ-

1. Έδημοσιεύθηκαν στο περιοδικό «Παιδεία», τεύχη 55 (Άπριλ.), 56 (Μαΐου), 57-58 (Ιουνίου-Ιουλίου), 59-60 (Αυγούστου-Σεπτ.), 61 (Οκτωβρ.) και 62 (Νοεμβρ. 1951).

γιασμα και προσοχή, για να μην ξεφύγουμε από τη σοβαρότητα του παιδευτικού έργου και κάνουμε κακό αντί καλό» (1).

Τη διαίσθηση των πιδ συγχρονισμένων μεθοδολογικών ιδεών, την όρθη τοποθέτηση των καίριων προβλημάτων της νεοελληνικής παιδείας, την ένότητα και τη συνέπεια στη σκέψη και στη δράση, ο Δελμούζος τις χρωστάει σε μια πίστη που από πολύ νωρίς επέτισε τα φυλλοκάρδια του και έγινε νόμος της ζωής του. Ένωσώ την πίστη του στη μεγάλη αναπλαστική δύναμη που έχει για το σχολείο το ελληνικό και γενικά για όλόκληρη την πνευματική ζωή του τόπου ο έκ παιδευτικὸς δημολογισμὸς. Το κήρυγμα του Φωτιάδη με τους ογκόλιθους των επιχειρημάτων του το έκανε, όπως ο ίδιος όμολογεί (2), τρομακτική εντύπωση από τον καιρό που νέος σπούδαζε στη Γερμανία. Ο δημοτικισμός του άνοιξε τα μάτια του, νού και της ψυχής· αυτός του αποκάλυψε την αλήθεια στο μεγάλο ζήτημα της παιδείας· τον απέλευθέρωσε από προλήψεις και άβεβαιότητες και του έδειξε το δρόμο που έπρεπε ν' ακολουθήσει, για να ύψωση το ελληνικό σχολείο και να ώφελήσει το έθνος του. Η εργασία που άρχισε να κάνει στο Βόλο (ποτέ δεν θα έκτιμηθί άρκετά ή απόφαση εκείνου του άρχοντομαθημένου νέου που όταν γύρισε από τη Γερμανία, αντί να άναρριχηθί σε αξιώματα και πανεπιστημιακές έδρες, έπήγε με ένθουσιασμό σε μια μικρή έπαρχιακή πόλη ν' άνοίξη σχολείο και να γίνη δάσκαλος) τον έπεισε από την πρώτη στιγμή ότι τίποτα δεν θα μπορούσε να επιτύχη χωρίς το δημοτικισμό. «Χάρη σ' αυτόν» γράφει ο ίδιος «μαζί με τα παιδιά λυτρώθηκε και ο δάσκαλος. Πρώτα από τα δεσμά μιας μηχανικής διδακτικής. Αν ξέφυγε από το άσφυκτικό σφίξιμό τους, δεν είναι τόσο από τις πρώτες άνησυχίες, που είχαν άρχίσει έξω να κλονίζουν τη διδακτική αυτή τέχνη, όταν σπουδαστής ακόμα την παρακολουθούσε στο γερμανικό κέντρο της. Σ' αυτό βόηθησε κυρίως, και μάλιστα με την πρώτη όρμη του, ο δημοτικισμός, που πηγή και αίτημά του είναι ή ζωντανία και ή φυσικότητα. Στο βάθος όμως από την ίδια πηγή ανάβλυζε και ή έλευθερη και φυσική μορφωτική του σχέση με τα παιδιά. Γιατί αν κατόρθωνε να συνεννοηται, να τα κατανοή, να ή ψυχική έπαφή μαζί τους, αυτό το χρωστούσε κατά μέγα μέρος και στη δική του απέλευθέρωση από τη συμβατικότητα της πνευματικής μας ζωής» (3).

Με την πίστη αυτή ο Δελμούζος έγινε ένας από τους πρώτους στυλοβάτες του εκπαιδευτικού δημοτικισμού στον τόπο μας, ο δημιουργικός παιδαγωγός που έκανε τις ιδέες του εκπαιδευτικού δημοτικισμού σχολική πράξη, ο έμπνευσμένος δάσκαλος που από μικρές σχολικές και μεγάλες πανεπιστημιακές έδρες, με όμιλίες και δημοσιεύματα, εκήρυξε το κήρυγμα του εκπαιδευτικού δημοτικισμού με ζέση, με πειστικότητα, με αξιοθάρσυνη έπιμονή και γενναιότητα. Παράλληλα όμως υπήρξε και έξακολουθεί να είναι εκείνος που είδε τον δημοτικισμό σαν ένα γενικότερο κίνημα της πνευματικής ζωής του Έθνους (όχι σαν άπλή γλωσσική μεταρρύθμιση που έρχεται άπλως ν' αλλάξει τα άναγνωστικά βιβλία και τη γραμματική του σχολείου) και έδειξε τη σοβαρότητα που έχει το άναμορφωτικό του κίνημα στις διάφορες διαστάσεις του.

Κατά τη γνώμη του Δελμούζου, φιλοσοφημένη παιδαγωγική και ουσιαστική παιδεία στην Ελλάδα χωρίς και ή μία και ή άλλη να έγκολπωθούν τις ανα δημιουργικές ιδέες του Δημοτικισμού, δεν έννοούνται. Είναι άφιλοσόφητος ο παιδαγωγός που θα πιστέψει ότι μπορεί να θεμελιώσει το παιδευτικό λειτουργήμα σε στερεές άρχές, χωρίς να άπαλλαγί και αυτός και ή έννοιολογία του από το ψεύδος της καθαρεύουσας. Γιατί παιδεία νεοελληνική, ριζωμένη δηλαδή στην ελληνική πραγματικότητα του καιρού μας, μόνο εκείνη άξίζει να όνομάζεται, που μορφώνει τον νέο άνθρωπο μέσα στη

και με τη φυσική και ζωντανή γλώσσα του λαού του, στη δημοτική. «Κάθε άνθρωπος» γράφει «και κάθε λαός δεν είναι μονάχα πνεύμα ή λογική αφαίρεση, παρά ζωντανός οργανισμός που ριζώνει γερά στη ζωή. Σ' αυτή τον κρατούν οι καθημερινές του άνάγκες, κι' άπ' αυτές χωρίς να κόψη ποτέ τη ρίζα της ζωής ύψώνεται και άναπτύσσεται όλοένα και περισσότερο άνάλογα με το φυσικό του. Τον ίδιο δρόμο παίρνει και καθρεφτίζει και ή γλώσσα του. Μαζί με τον ψυχικό κόσμο των ανθρώπων δουλεύεται και άναπτύσσεται και ή γλώσσα που τον υπηρετεί και τον έκφράζει... Κάθε καλλιεργημένη γλώσσα ζή όμαδική και καθολική ζωή, τη μεταχειρίζονται δηλαδή όλόκληρες όμάδες, την αισθάνονται και τη μιλούν πάντα και παντού, από τις πιδ ταπεινές ως τις πιδ ύψηλές άνάγκες. Μονάχα τέτοια γλώσσα είναι ζωντανή και γόνιμη, μπορεί να υπηρετήσει ένα λαό και να γίνη όργανο του πολιτισμού του. Τέτοια όμως γλώσσα δεν είναι ή καθαρεύουσα... Γιατί δεν την αισθάνεται κανένας, τη γράφουν μόνο λίγοι, κι' αυτοί πάλι τη μιλούν μονάχα από έπίσημα βήματα και σε ώρισμένα θέματα, ένω οι ίδιοι στην καθημερινή τους ζωή και συχνά και για τα ίδια θέματα μεταχειρίζονται τη δημοτική. Για κανένα δεν είναι καθολικό έκφραστικό μέσο... Η παιδεία θα στηριχί μονάχα στα ζωντανά, τα γόνιμα δηλαδή στοιχεία της σύγχρονης πραγματικότητας... Έτσι κι' από δύο αντίμαχα ρεύματα σ' έναν τόπο ή παιδεία έχει όχι μόνο το δικαίωμα παρά και το χρέος να υποστηρίξη συνειδητά εκείνο που στηριγμένο σε ζωντανή βάση μπορεί ν' άναπτύξη πραγματικά το έθνικό σύνολο και τον πολιτισμό του. Γι' αυτό ή δική μας παιδεία έχει και χρέος να υποστηρίξη τη δημοτική γλώσσα και την παράδοσή της» (4). «Ένα όλόκληρο έθνος έχομε να μορφώσωμε στα σχολεία μας· πώς θα πραγματοποιηί τουτό το δύσκολο έργο, χωρίς να καθιερώσωμε γλώσσα του σχολείου και μεθοδικά να καλλιεργήσωμε το έκφραστικό όργανο που έχει ζυμωθί με την ψυχή του λαού; Μόρφωση του Έθνους δεν θεμελιώνεται άπάνω στην παράδοση των λογίων. Μπορεί να θεμελιωθί μονάχα με το δημοτικισμό, γιατί αυτός μόνο ζή και μπορεί να ζήση όμαδικά, είναι δημιουργήμα ενός όλόκληρου λαού, ή σκέψη του, το αίσημά του, ή μορφή του. Αυτό είναι ή ζωντανή έθνική παράδοση και συνοχή, μ' αυτόν μονάχα έχομε πραγματική άφομοίωση και δημιουργία» (5). Για τον άληθινό παιδαγωγό, τον μνημένο μάλιστα στις μεθόδους της σύγχρονης διδακτικής, δεν ύπάρχει καν τέτοιο ζήτημα. «Καθαρεύουσα και Σχολείο Έργασίας και Ζωής είναι τόσο άταίριαστα, που το ένα άναιρεί το άλλο» (6). «Όμως (και αυτό δείχνει πόσο σοβαρά πάντα και υπεύθυνα άντιμετωπίζει τα προβλήματα ο Δελμούζος) πρέπει, λέγει, να φυλαχτούμε από τις παρεξηγήσεις που γίνονται στο νόημα του Δημοτικισμού όχι μόνο από τους έχθρους αλλά και από τους όπαδούς του. «Δημοτικισμός» γράφει «δεν θα είπη ρομαντισμός (7), σταμάτημα ή κινέζικα τείχη γύρω στην Ελλάδα, αλλά άναγνώριση του είναι μας, θεμέλιωμα σ' αυτό, καλλιέργεια και εξέλιξη των γόνιμων στοιχείων του και ζωντανή άφομοίωση των ξένων, άληθινός συγχρονισμός» (8). Ούτε ε υ κ ο λ ί α είναι ο Δημοτικισμός· άσυλο για όσους άγαπούν την προχειρολογία και προτιμοούν την άνεση. Άπ' έναντίας είναι μια πολύ δύσκολη ύπόθεση και άπαιτεί άπ' όσους θα ταχθοούν να την υπηρετήσουν, κόπους, προσήλωση, άγώνα. «Δημοτικισμός» μς προειδοποιεί πάλι ο Δελμούζος «δεν θα είπη νεωτερισμός, μό-

1. Περιοδ. «Παιδεία», τεύχος 62 (15 Νοεμβρ. 1951) σελ. 456.

2. Βλ. το βιβλίο του Δελμούζου «Ο Φωτιάδης και το παιδαγωγικό του έργο» Αθήνα 1947.

3. «Το χρυσό σχολείο» σελ. 313. Βλ. και «Ο Φωτιάδης και το παιδαγωγικό του έργο» σελ. 60.

1. «Οί πρώτες προσπάθειες κτλ.» σελ. 38-40. Βλ. και «Δημοτικισμός και Παιδεία» σελ. 69-70.

2. «Δημοτικισμός και Παιδεία» σελ. 154-155.

3. «Δημοτικισμός και Παιδεία» σελ. 119-120.

4. «Έτσι π.χ. όταν ζητά κανείς να περιορισί στη δημοτική μουσική ή άρχιτεκτονική ή τη λαϊκή γενικά τέχνη και δε θέλη να ξέρη την κολοσιαία άνάπτυξη που έχουν πάρει σήμερα οι κλάδοι αυτοί σε λαούς πιδ πολιτισμένους», «Δημοτικισμός και Παιδεία» σελ. 29.

5. «Δημοτικισμός και Παιδεία» σελ. 29.

δα, πρόσωπα ή μιὰ δὲ φιλοδοξία κι' ἓνα δράμι δουλειά. Θὰ εἰπῇ σοβαρὸ ἀντίκρισμα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου» (1).

«Ὁχι μόνο γιὰ τὴν παιδαγωγικὴ κίνησιν τοῦ τόπου μας, ἀλλὰ καὶ γενικότερα γιὰ τὴ νεοελληνικὴ πνευματικὴ ζωὴ τὸ ἔργο τοῦ Α. Π. Δελμούζου εἶναι ἓνας σταθμός. Σημαντικὸ καὶ γόνιμο ὑπῆρξε τὸ ἔργο τοῦτο, ἀλλ' ἀκόμη δὲν ἔχει ἐντελῶς ἀξιοποιηθῇ. Ἐνα μέρος ἀπ' ὅσα ἐδίδαξε ὁ ἐμπνευσμένος παιδαγωγὸς ἔχει περάσει πρὸς τὴν πεποιθήσει τῶν φωτισμένων ἐκπαιδευτικῶν μας καὶ ἀποτελεῖ κανόνα τῆς ζωῆς τους. Πολλὰ ὅμως ἀκόμη περιμένουν νὰ μελετηθοῦν, νὰ ἐκτιμηθοῦν καὶ νὰ γίνουν μόνιμο κτῆμα τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου. Μεγάλῃ εἶναι τῆς νεοελληνικῆς παιδείας ἡ ὀφειλὴ στὸν ἄνθρωπο πού μετ' αὐτὴν δράσῃ καὶ μετ' αὐτὴν θυσίας τοῦ ἑδρεῖε σὲ ὅλους, ὅτι ἓνας εἶναι ὁ δρόμος γιὰ νὰ ὠφελῇ κανεὶς πραγματικὰ τὸν τόπο του : ὁ δρόμος τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἀρετῆς.

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

Ο Δάσκαλος

Πᾶνε σαράντα πέντε χρόνια τώρα ἀπὸ τότε πού ἄρχισεν ὁ Δελμούζος τὸ παιδαγωγικὸ ἔργο του μετ' αὐτὸ σχολεῖο τοῦ Βόλου (1908). Ἀντίξοες περιστάσεις δὲν τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ ὁλοκληρώσῃ στὴν πράξιν κανένα ἀπὸ τὰ κυριώτερα ἔργα μετ' αὐτὰ ὅποια καταπιάστηκε : Σχολεῖο Βόλου — Ἐποπτεία Ἐκπαιδεύσεως — Μαράσλειο — Πειραματικὸ Σχολεῖο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ.ά. Οἱ ἀλλεπάλληλες καὶ ἀπότομες διακοπὲς τοῦ ἐστέρησαν τὴν εὐτυχίαν νὰ δῇ τὸν παιδαγωγικὸν του κόσμον νὰ ξετυλίγεται στὴν πράξιν καὶ νὰ βαδίζῃ, μετ' αὐτὴν ἀπαραίτητη πολυχρόνι συνένεσις, πρὸς τὴν ὁλοκληρώσει του. Μολαταῦτα τὴν παιδαγωγικὴ πορείαν τοῦ Δελμούζου τὴν χαρακτηρίζει θαυμαστὴ συνέπεια καὶ ἐνότητα, ἀλλὰ καὶ ὁργανικὴ ἀνάπτυξις. Γιατὶ ἡ παιδαγωγικὴ του πορεία δὲν εἶναι ἄθροισμα ἀπὸ σοφές, ἔστω, καλὰ μελετημένους γνώσεις καὶ ἐπιστημονικὰ μεθοδικὰ πορίσματα, ἀλλὰ ἐκφράζει ἓνα προσανατολισμὸ πρὸς τὴν παιδείαν καὶ τὰ προβλήματα τῆς, θεμελιωμένο ἀπάνω πρὸς τὴν ἰδίαν πάντας ἐσωτερικὴς ἐπιταγῆς. Γιὰ τοῦτο ἡ θαυμαστὴ ἐσωτερικὴ ἐνότητα καὶ συνέπεια καὶ ὁργανικὴ ἀνάπτυξις. Χαίρεται ὁ μελετητὴς τοῦ ἔργου του τὸ διπλὸν ἀγῶνα, πού δικαιώνει κάθε γνήσιον πνευματικὸν ἔργο. Νὰ βαθύνῃ ὅλο καὶ περισσότερον, ἀπὸ τὴν μιάν, τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιταγὴν καὶ, ἀπὸ τὴν ἄλλην, τὸ νόημα, τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μορφὴν τοῦ παιδευτικοῦ ἔργου.

Τὸν καιρὸ πού ἡ ἀγωγή στὴν Ἑλλάδα, κάτω ἀπὸ τὴν νοησιάρχίαν τοῦ Ἐρβαρτ καὶ τῶν ἔρβαρτιανῶν πῆγαινε νὰ πάρῃ μιὰ γεωμετρικὴ ἀκαμψίαν, νὰ γίνῃ ἓνας «λογικὸς» διάλογος, ἀπὸ τοὺς πρώτους ὁ Δελμούζος ξαναθύμισε ὅτι ἡ ἀγωγή στὴν οὐσίαν τῆς εἶναι ἡθικὴ πράξις, καὶ γι' αὐτὸ κοινωνία ψυχῶν, ὅχι ἀπλῶς κοινωνία νοήσεων. Κι' ἀφοῦ εἶναι ἔτσι, πρέπει νὰ στραφοῦμε κατὰ κύριον λόγον στὸν φορέαν τῆς ἀγωγῆς, τὸν δάσκαλον· νὰ τοῦ δείξουμε ποιά ψυχικὰ χαρίσματα, ποιά διάθεσις, ποιὸς ψυχικὸς προσανατολισμὸς θὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ ἐπιτύχῃ στὴν παιδευτικὴν του ἐνέργειαν, νὰ τὴν κάμῃ πραγματικὰ, ἐκεῖνον πού πρέπει νὰ εἶναι, μιὰ ἀποστολή. Ὅταν ἐπιτύχωμε νὰ ἐγκλωπώσῃ ὁ δάσκαλος τούτῃ τὴν μέριμναν, νὰ τὴν συνειδητοποιήσῃ, τότε ὅλη του ἡ διδακτικὴ πράξις θὰ πάρῃ τὸ σωστὸ τῆς νόημα στὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀποστολῆς του· οἱ νοητικὲς ἱκανότητες, ἡ ἐπιστημονικὴ κατάρτισις, ἡ μεθοδική, ὅλα γενικὰ τὰ μέσα τοῦ παιδευτικοῦ ἔργου θὰ πάρουν τότε τὸ σωστὸ φῶς, καὶ πολὺτιμα θὰ ὑπηρετήσουν τὸ δάσκαλον στὸ ἔργο του.

Ἀλλὰ εἶναι καὶ κάτι ἄλλο, ἀκόμη σπουδαιότερον· ὁ τρόπος πού ἀκολούθησε ὁ Δελμούζος γιὰ νὰ ἀποκρυσταλλώσῃ καὶ νὰ μᾶς δώσῃ τὴν παιδαγωγικὴν του γενικὴν ἀπόφειν. Ἀντὶ νὰ περιορισθῇ στὴν ἡσυχίαν καὶ ἀπερίσπαστη θεωρητικὴν μελέτην, ἢ ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῶν προβλημάτων τῆς ἀγωγῆς πού θὰ τὸν ὀδηγοῦσε νὰ διατυπώσῃ καὶ τὴν δικήν του ἀπόφειν σὲ μιὰ σειρά συγγραμμάτων, προτίμησε δρόμον δύσβατον καὶ ἀνηφορικόν. Προτίμησε νὰ δοκιμάσῃ ὁ ἴδιος στὴν πράξιν τὴν ἀπόφειν του, νὰ τὴν ζήσῃ ὡς δάσκαλος καὶ ὁργανωτὴς τῆς λειτουργίας καὶ τῆς ζωῆς τοῦ σχολείου, καὶ μόνο ὅταν ἡ πράξις μετ' αὐτὸν πολὺμερον καὶ ἀδέκαστον ἐλεγχόν τῆς ἦρθε καὶ τὴν ἐπικύρωσε, καὶ σὲ ὅσο βαθμὸν τὴν ἐπικύρωσε, μόνο τότε ἐπέτρεψε στὸν ἑαυτὸν του νὰ τὴν προβάλῃ στὴν δημοσιότητα.

Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ πάλι ἔχει πολὺν μεγάλην σημασίαν ἡ μορφὴ μετ' αὐτὴν ὅποια ἔδωκε τὴν ἀπόφειν του. Μορφὴ τὴν ἰδίαν ὥρα ἀντικειμενικὴ, ἀλλὰ καὶ ὀλότελα περασμένη ἀπὸ τὴν δικήν του προσωπικότητα, καταστάλαγμα ἀπὸ προσωπικὴν πεῖραν καὶ ζήσημον. Ἀντὶ νὰ ἀναπτύσῃ θεωρητικὰ τὴν ἀπόφειν του προτίμησε νὰ μᾶς προσφέρῃ τὰ ἱστορικὰ τῆς σχολικῆς του πράξεως, φροντίζοντας νὰ διατυπώσῃ πολὺ καθαρὰ τὴν θεωρητικὴν ἀφορμήν πού ὑπαγόρευαν τὴν σχολικὴν αὐτὴν πράξιν, νὰ διαγράψῃ καὶ περιγράψῃ τὸν τρόπον μετ' αὐτὸν ὅποιο ἀπομόνωνε κάθε φορὰ τὸ πρόβλημα πού τὸν ἀπασχο-

1. «Δημοτικισμὸς καὶ Παιδεία» σελ. 14-15.

λουσε και το πλάτος που του έδινε, την πορεία που ακολούθησε ή σχολική πράξη, τους σκοπούς της και τα αποτελέσματά της. Πολύ πιο δύσκολος, πιο σύνθετος, αλλά και πιο υπεύθυνος δρόμος. Χρειάζεται πολύ περισσότερη φαντασία, ικανότητα για συνοπτική θεώρηση, αλλά και δύναμη εποπτείας και τόλμη όχι τυχαία και σωστή αίσθηση της ευθύνης, όταν δεν ακολουθής την καθιερωμένη παιδαγωγική και σχολική παράδοση αλλά αποπειράσαι ριζική αλλαγή και θέλεις να επιτύχης το σκοπό της εθνικής αγωγής, δίνοντας νέο πνεύμα στα μέσα, στη μέθοδο, στο περιεχόμενο και το νόημα της παιδευτικής εργασίας.

Όλα αυτά έδειξεν ο Δελμούζος ότι τα είχε με το παραπάνω.

Μαζί μ' αυτά ή άκρα ευσυνειδησία και ειλικρίνεια, αλλά και ή φυσικότητα, που αποπνέουν τα ιστορικά της σχολικής του πράξης—Κρυφό σχολείο, Μαράσλειο και ζωή, Πρώτες προσπάθειες στο Μαράσλειο Διδασκαλείο κ. ά.—κάνουν ώστε τα έργα αυτά να σημειώνουν τον σπουδαιότερο ως τώρα σταθμό στα χρονικά της νεοελληνικής παιδείας. Σταθμό και μαζί πολύτιμο δίδαγμα για πάντα. "Ας δώσουμε ένα δείγμα: «Στις σχέσεις δασκάλων και παιδιών, γράφει στο Κρυφό Σχολείο (1), και σε όλη γενικά την ατμόσφαιρα της σχολικής εργασίας και ζωής να είναι διάχυτη ή καλοσύνη, ή αγάπη και ή άμοιβαία εκτίμηση και εμπιστοσύνη, να μην υπάρχει έδαφος για να ριζώσει ο φόβος με τις συνέπειές του: την ψευτιά και την υποκρισία. Η παιδική ψυχή ν' αναπνέει ελεύθερα και να ζή τη δική της ζωή. Στην όργάνωσή της ο δάσκαλος φίλος αλλά και ρυθμιστής, ρυθμιστής όμως οδηγός που να τον αποζητά το ίδιο το παιδί από πραγματική ανάγκη. Μέσα σε τέτοιο περιβάλλον να ωριμάζει άβιαστα το αίσθημα της ευθύνης και ή αντίληψη του χρέους. Η κάθε τάξη νάχη το δάσκαλο-οδηγό της, που θα ζή πιο πολύ με τα παιδιά, θα προσπαθή να συλλάβη την κάθε άτομικότητα, την ιδιαιτεριότητα της, και να βοηθή την εξέλιξή της συνεργαζόμενος με το προσωπικό του σχολείου και το σπίτι των παιδιών». Δεν είναι άπλως όμορφα λόγια και σωστές σκέψεις, αλλά είναι το πνεύμα που οδηγούσε τον Δελμούζο στη σχολική πράξη. Προς αυτό, προς την πραγμάτωσή του, προσανατόλιζε διαρκώς την όλη διδακτική ενέργειά του, αυτή την ατμόσφαιρα επιδίωκε να δημιουργήσει. Αυτό το πνεύμα ανεβάζει τα ιστορικά της σχολικής πράξης του Δελμούζου σε πρότυπα, κλασικά κείμενα της νεοελληνικής παιδείας.

Ο δρόμος που ακολούθησε για να εκφράση τον παιδαγωγικό του κόσμο δεν σημαίνει, όπως είπαν, ότι ο Δελμούζος δεν είναι θεωρητικός, αλλά ότι δεν είναι θεωρητικός ώρισμένου τύπου. Δε θέλει να είναι ο ειδικός που καλλιεργεί ώρισμένο τομέα της Παιδαγωγικής. Πολύτιμη, βέβαια, μπορεί να είναι ή εισφορά του ειδικού αυτού, είτε αναφέρεται στους σχετικούς με την παιδεία κλάδους της Ψυχολογίας, είτε αναφέρεται στα προβλήματα της μεθόδου ή της ύλης, κλπ. Τέτοιος ειδικός δεν είναι, ούτε θέλησε να είναι ο Δελμούζος.

Και όταν ακόμη εξετάζει ένα επί μέρους πρόβλημα, εύκολα ξεχωρίζεις ότι το πρόβλημα τούτο τον απασχολεί σαν μέλος ενός οργανικού συνόλου. Γιατί ο Δελμούζος κύριο έργο του έταξε πάντα να συλλάβη συνολικά, σε μια σύνθεση ενιαία και αδιαίρετη, το πρόβλημα της αγωγής. Και ποιος μπορεί να άμφισβητήσει ότι ή προσπάθεια αυτή δεν είναι έργο θεωρητικού νοῦ;

Φοβάται και αντιμάχεται ο Δελμούζος το κομματάκι που φέρνει στη γνώση και στην αγωγή ή εξειδίκευση. Γιατί αναλογίζεται πόσο μεγάλος είναι ο κίνδυνος που διατρέχει το ήθικόν πρόσωπο του ανθρώπου, ο άνθρωπος με μια λέξη, από την εξειδίκευση, που στενεύει τους όρίζοντες της ψυχής και τους διασπεί. Γι' αυτό και όσοι με μοναδικό τους όπλο την ψυχολογία, βάλθηκαν να επιτύχουν να κυριαρχήσουν στην αγωγή ή ψυχολογισμός, να δοῦν, να ξεετάσουν και να αναλύσουν και τη σχολική

πράξη και το παιδί, και το αντικείμενο δηλαδή της αγωγής, και το υποκείμενό της, σε μια σειρά ψυχολογικών φαινομένων, και όσοι, αντίθετα, με μοναδικό τους όπλο τη λογική, θέλησαν να κάμουν να κυριαρχήσουν στην αγωγή ή λογικισμός, να δοῦν δηλαδή και στη σχολική πράξη και στην εξελικτική πορεία του παιδιού μια σειρά νοητικών ενεργειών και στην καλλιέργεια αυτών να στραφούν κυρίως, και όσοι άλλοι ακολούθησαν μονομερή γενικά τάση στην αγωγή, βρήκαν αντίθετό τους τον Δελμούζο. Δεν

Ο Α. Δελμούζος στα 1923

έπαψε ποτέ να υπενθυμίζει σε όλους, γνήσιος φορέας του πιο καθαρού ελληνικού πνεύματος, ότι ή αγωγή είναι πρώτιστα ήθικη ενέργεια, ήθικόν πρόβλημα. Δυο πρέπει κατά τον Δελμούζο να είναι τα κύρια ιδανικά του παιδαγωγού. Από τη μια να τείνει διαρκώς να αποκτήσει ο ίδιος μια όλο και περισσότερο ολοκληρωμένη προσωπικότητα, από την άλλη, να είναι όλο και περισσότερο ικανός να ανακαλύπτει ολοκληρωτό πρόσωπο του μαθητή του, για να μπορέσει να του σταθί πολύτιμος βοηθός στο δρόμο που θα οδηγήσει κι' αυτόν στη δημιουργία της δικής του προσωπικότητας. Το σημείο τούτο αποτελεί νομίζω τη βαθύτερη ρίζα, τη μόνιμη σκοπιά της παιδαγωγικής θεωρήσεως του Δελμούζου.

Είναι λοιπόν θεωρητικός ο Δελμούζος, αφού άγκαλιάζει στο σύνολό του το πρόβλημα της αγωγής, αλλά ένας θεωρητικός που ούτε στιγμή δεν ξεχνά ότι την καταξίωση και την επικύρωση των απόψεών του ο παιδαγωγός πρέπει να την επιτύχη και να την αναζητήσει στη σχολική πράξη. Εκεί θα δοκιμασθούν οι απόψεις του: ή σχολική πράξη θα δείξει την παιδαγωγική του ουσία. Είπαμε παραπάνω ότι κάτω από την έρβαρτιανή νοησιολογία ή αγωγή στην Ελλάδα πήγαινε να πάρη μια γεωμετρική άκαμψία. Δεν στάθηκε βέβαια ή έρβαρτιανισμός ούτε ή μόνη, ούτε ή κυριώτερη αίτια για το παιδαγωγικό κίνημα του Δελμούζου. «Με το Βολιώτικο σχολείο, γράφει επιγραμματικά στον πρόλογο του Κρυφού Σχολείου (1), έγινε μέσα στο έλευ-

θερο πιά Κράτος ή πρώτη προσπάθεια στη σχολική πράξη, για να λυτρωθώ το παιδί από άλλο είδος σκλαβιά που άλυσόδενε την ψυχή του μαζί με όλη την πνευματική ζωή του τόπου». Και περιγράφει έπειτα σε όλο το έργο του το προσπάθεια που κατέβαλε στο Βολιώτικο σχολείο να βάλει, στη θέση του σχολείου του κυριαρχημένου από το αρχαϊστικό πνεύμα και τον ψευδοκλασικισμό, ένα σχολείο θεμελιωμένο άπάνω στη νεοελληνική πραγματικότητα, στη νεοελληνική παιδεία. Το έθνος μας, θέλοντας μετά την επανάσταση του 21 να κερδίσει την απόσταση που το χώριζε από τις χώρες της Έσπερίας, δεν είχε προσέξει καθόλου, ή δεν είχε προσέξει όσο έπρεπε, ότι σ' αυτό του το έργο θα το οδηγούσε όχι ή άβασάνιστη μεταφορά, αλλά ή έσωτερική οργανική άφομοίωση. Ο ζωγράφος που σπούδασε στο Μόναχο πίστευε, γυρίζοντας στην Ελλάδα, ότι ζωγράφιζε Ελλάδα. Όμως τα τοπία του, ως ήταν ζωγραφισμένα στην Ελλάδα, τα σκέπαζε γερμανικός ουρανός. Έλληνικό τοπίο θα έκανε μόνο αν κατόρθωνε να έλευθερώσει την ψυχή του από τη δυνάστευση των γερμανικών εικόνων. Τούτη ή αποδέσμευση θα τον έκανε ικανό να συλλάβει το ιδιότυπα ελληνικό στη φύση που μας περιβάλλει. Θα έδινε στην τεχνική του τη δύναμη να το δαμάσει και να το εκφράσει. Και τότε θα έκανε ελληνική ζωγραφική. Άνάλογη λύτρωση και αποδέσμευση περιμένει ο Δελμούζος για την παιδεία μας από την θεμελίωσή της άπάνω στη νεοελληνική πραγματικότητα. Αυτή θα τη βάλει στο σωστό, στον αληθινό της δρόμο. Αυτή θα δείξει και θα ολοκληρώσει τη στροφή του έθνους στον έαυτό του. Τη φροντίδα, όχι για άβασάνιστη μεταφορά είτε από την αρχαιότητα είτε από τους ξένους, αλλά για οργανική έσωτερική άφομοίωση, ικανή να μετάβλη τη γνώση σε ουσία, σε πράξη, σε ζωή, σε δημιουργία. Το αίτημα της νεοελληνικής πραγματικότητας κινημένο, από τη μία, από το κίνημα του δημοτικισμού του οποίου εκφράζει τη βαθύτερη ουσία, από την άλλη, από την ελληνική λαογραφία που με τόση γοητεία και έπιστημοσύνη είχε παρουσιάσει ο Πολίτης, συνάντησε σφοδρή αντίδραση που έμπόδισε ως σήμερα να μελετηθώ και να κατανοηθώ σε όλο το πλάτος και το βάθος του. Οί άριστεροι το χτύπησαν με πάθος και το εірωνεύθηκαν με μανία. Ήταν γι' αυτούς μια επιβίωση άστικής νοοτροπίας. Φοβερό έμπόδιο για τη διεθνιστική κοσμοθεωρία τους κατά την οποία ή παιδεία πρέπει να θεμελιωθώ άπάνω στα κοινά, τα πανανθρώπινα, τα διεθνιστικά στοιχεία. Ήταν πραγματικά φοβερό έμπόδιο γι' αυτούς. Γιατί το ανθρωπιστικό πνεύμα που διαποτίζει τις παιδαγωγικές απόψεις του Δελμούζου είναι το όρθα ανθρωπιστικό. Να βοηθήσει τον τρόφιμο να κατανοήση τον άνθρωπο, τους άλλους, χωρίς όμως να χάνει τη δική του αθυπαρξία και οντότητα, χωρίς να γίνεται μια σκεπτόμενη μηχανή. Ίσα ίσα μέσον της δικής του ζωής και πείρας, μέσον της δικής του ψυχής, μέσον του έθνους του θα κατανοήση τους άλλους, θα έλθει σε έπαφή μαζί τους.

Άλλά το αίτημα του Δελμούζου το πολέμησαν με πάθος και σφοδρότητα και οί όπαδοί του λογικωτισμού, γιατί το είδαν σαν άρνηση της κλασικής παιδείας. Και από μια άποψη είχαν δίκιο. Το αίτημα του Δελμούζου ήταν άρνηση της κλασικής παιδείας, αλλά όπως την έβλεπαν οί λογικωταί. Ήταν όμως και θέση της κλασικής παιδείας και μάλιστα θέση δημιουργική.

Το αίτημα του Δελμούζου είναι άπλο και καθαρό, φτάνει να το πλησιάσουμε χωρίς προκαταλήψεις και φανατισμούς, χωρίς δογματισμούς. Έχει πιά εύτυχως γίνει κοινός τόπος ότι πρώτη μέριμνα της άγωγής είναι να εισάγουμε και να κατατοπίζουμε το παιδί στο άμεσο περιβάλλον του. Σιγά σιγά θα πλατύνει τους κύκλους αλλά και θα βαθύνει το νόημά τους. Έτσι σιγά σιγά το παιδί θα αποκτήσει καθαρή συνείδηση του τί γίνεται γύρω του, θα μορφώσει την πείρα του. Πίσω από το παρόν θα αρχίσει να ανακαλύπτει το παρελθόν και να κατανοή την παράδοση και την αξία της. Για όλα αυτά άφετηρία του θα είναι το άμεσο περιβάλλον και το άμεσο παρόν. Οί αξίες της ζωής, όπως τις ζει το ίδιο το παιδί, ή οικογένεια, ή κοινωνία, το έθνος του, θα το βοηθήσουν στην οργανική άφομοίωση των αγαθών του πολιτισμού, θα του άνοίξουν

το δρόμο για μια δημιουργική έπαφή και κατανόηση της ιστορίας, θα κάμουν γονιμότερη τη διδασκαλία των κλασικών και θα βοηθήσουν να νιώσει το ελληνόπουλο τη βαθύτερη ένότητα του ελληνικού πολιτισμού από τα παλαιότερα χρόνια ως την εποχή μας. Έτσι ή παιδευτική ενέργεια αποκτά φυσικότητα, γίνεται ζωή, πραγματικά δηλαδή παιδευτική.

Όσο πολύτιμη κι' αν είναι όμως ή βάση που παρέχει στην άγωγή ή νεοελληνική πραγματικότητα δεν είναι μόνη της άρκετη για να φτάσουμε στο παραπάνω άποτέλεσμα, να υψώσουμε δηλαδή το σχολείο στον αληθινό του προορισμό, να το κάμουμε παιδαγωγούν σχολείο. Ένα σχολείο αρχίζει να γίνεται παιδαγωγούν από τη στιγμή που καλλιεργεί στους τροφίμους του τον ψυχικό εκείνο προσανατολισμό που θα τους καταστήσει «άγαθόν γήν» για τον σπόρο που σπέρνει. Άλλά τουτο θα έπιτευχθώ μόνο αν μέσα στο σχολείο δημιουργηθώ ή προσήκουσα ατμόσφαιρα. Την ατμόσφαιρα τούτη τη δημιουργεί το σχολείο με όλες τις εκδηλώσεις της ζωής του κάθε στιγμή και με κάθε λεπτομέρειά της, μέσα στην τάξη και έξω απ' αυτήν. Είναι γνωστό πόσο επίμονη, άκριβη στάθηκεν ή φροντίδα του Δελμούζου σε όλα τουτα τα ζητήματα, και πόσο πολύτιμη είναι ή συμβολή του, ή καθοδήγησή του σε ό,τι άφορά τη ζωή του σχολείου. Αν σήμερα φαντάζουμε σαν κοινοί τόποι, δεν είναι, στο μεγαλύτερο μέρος, γιατί προηγήθηκαν τα σαράντα πέντε χρόνια του δικού του μόχθου; Κοινοί τόποι, έστω. Το πρόβλημα όμως της ατμόσφαιρας, της ικανής να μετατρέψει την παιδευτική ενέργεια σε ζωή, ήταν, είναι και θα είναι το δυσκολότερο που έχει να αντιμετωπίσει και να λύσει κάθε παιδαγωγός, κάθε εκπαιδευτικός. Γι' αυτό πολύτιμες πάντα θα μένουν οί σελίδες του Δελμούζου που περιγράφουν πώς έπιδίωξε και πώς έλυσεν εκείνος το πρόβλημα τουτο. Όχι φυσικά για να τις αντιγράψουμε, αλλά για να διδαχθώμε. Ο πιο μεγάλος κίνδυνος για την έργασία του εκπαιδευτικού είναι το στερεότυπο σχήμα, που τον κάνει αιχμάλωτο της μεθόδου, άπλώνει στην έργασία του τη μονοτονία, τη σχηματικότητα και αφαιρεί από τον εκπαιδευτικό κάθε πρωτοβουλία. Και ως προς αυτό το σημείο το διδάγμα που μας προσφέρει ο Δελμούζος είναι από τα πολυτιμότερα. Ακοίμητη είναι ή φροντίδα του να έλέγχει το έργο του και τον έαυτό του, να άποζητά διαρκώς το καλύτερο, να κρατά την άνεξαρτησία του άπέναντι στα μέσα της άγωγής. Άληθινός δάσκαλος, μάς λέγει, είναι εκείνος που δε δουλεύει με συνταγές, εκείνος που δεν πιστεύει ότι έλυσε με τρόπο πάγιο τα προβλήματα της έργασίας του. Όταν ένας δάσκαλος δεν προβληματίζεται, αλλά υίοθετεί άπλως ώρισμένη τεχνική στην έργασία του, αυτός μένει ένας άπλος έπαγγελματίας, δεν εισέδυσε στην ουσία της έργασίας του και της άποστολής του. Από τη στιγμή πάλι που ένας δάσκαλος παύει να προβληματίζεται, παύει να προάγει την έργασία του και να προάγεται και ο ίδιος. Ο διαρκής προβληματισμός, αυτός είναι το σπουδαιότερο όργανο για να διατηρήσει στην έέργεια της άγωγής τη ζωηρότητα, τη φυσικότητα και την άποτελεσματικότητά της. Αυτός οδηγεί, όλο και περισσότερο, το δάσκαλο στην ουσία του έργου του, αυτός, και τουτο είναι ίσως το σπουδαιότερο, του άποκαλύπτει πώς στο βάθος ή έργασία του είναι δρόμος προς ένα ιδανικό τέρμα, προς μια άνέφικτη κορφή. Στην άγωγή που είναι κοινωνία ψυχών και όχι άπλως νοήσεων, τέτοιος πραγματικός δρόμος οδηγεί. Ο Δελμούζος, όπως κάθε γνήσιος παιδαγωγός, είναι ιδεολόγος.

Και αυτό άς μου έπιτραπώ να το έπιφραγίσω με ένα άτομικό περιστατικό. Είχα την τύχη να έργασθώ υπό την καθοδηγητική έποπτεία του Δελμούζου στο Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ως διευθυντής του. Όταν έφτασα στη Θεσσαλονίκη και αντίκρισα τις δυο πρόχειρες αίθουσες, κάτι σαν παράγκες, που θα έστéγαζαν το Πειραματικό μας σχολείο τρώμαξα, το όμολογώ, και διερωτήθηκα: τί μπορούμε να κάνουμε με αυτά τα μέσα; Και όμως σε λίγες μέρες είχαμε δοθώ όλοι με αίσιοδοξία, με πίστη στο έργο μας. Γιατί από την πρώτη κιόλας συνεδρίαση είδαμε ότι το έργο μας έπρεπε να το στερεώσουμε πρώτα κι' άρχή στο ήθικό, στο πνευματικό του μέρος. Τα μέσα δεν ήταν το ουσίωδες.

B. N. TATAKHS

Ἐκπρόσωπος τοῦ νεοελληνικοῦ οὐμανισμοῦ

Ὁ Νικόλαος Σοφιανὸς μεταφράζει Πλούταρχο· ἀς σημειωθεῖ ἀπὸ τώρα, πάρεργα, πὼς εἶναι τὸ *Περὶ παίδων ἀγωγῆς*. Ὁ Βηλαρᾶς μεταφράζει Πλάτωνα. Ὁ Πάλλης μεταφράζει Ὅμηρο. Καὶ ἐκεῖ, ἐπάνω στὴν ὥρα τοῦ διαφωτισμοῦ, ἔχουμε τὸν Μοισιόδακα, τὸν Κοραῖ που μεταφράζουν στὰ γαλλικὰ τοὺς ἱερολόγους, Ἰσοκράτη, Θεόφραστο· ὁ Κοραῖς μοιράζει τὴν ζωὴ του ἀνάμεσα στὶς ἐκδοτικὲς του φροντίδες γιὰ τὴν διάδοση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, καὶ στὴν μέριμνά του γιὰ τὴν ἀγωγή τῶν νέων. «Ἡ λατρεία τῆς δημοτικῆς, διεπίστωνε κι' ὅλας ὁ Ψυχάρης, πάντα βρίσκεται ἀδερφωμένη με τὴ λατρεία τῆς ἀρχαίας».

Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ὁ νεοελληνικὸς ἀνθρωπισμὸς, ἡ οὐμανισμὸς, ὅπως κι' ἂν τὸν ποῦμε, ἀποτελεῖ μιὰ εἰδολογικὴ περιοχὴ με ἐντελῶς ξεκάθαρα ὅρια καὶ με ἐντονα χαρακτηριστικὰ. Τοῦτο, ἔξω ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ χρόνου: ἐμνημονεύσαμε τὸν ΙΕ', τὸν ΙΗ', τὸν Κ' αἰῶνα, τόσο ἀλλιώτικους τὸν καθένα ἀπὸ τὸν ἄλλον, καὶ τόσο ἀντίθετους σὲ πολλὰ. Κι' ὅμως τὰ κοινὰ σημεῖα τῶν τριῶν αὐτῶν ἐξορμήσεων, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ πρώτη γεφυρώνει τὴν πτώση τοῦ Βυζαντίου με τίς καινούριες ἐλπίδες, ἡ δευτέρη τὴν δουλεία με τὴν ἀνεξαρτησία, ἡ τρίτη τὸ ὁδυνερὸ καὶ ἐλπιδοφόρο τέλος τοῦ 1897 με τὴν ἀνάταση στὸν ἀρχόμενον αἰῶνα μας, εἶναι ἐκδήλα.

Ἀρχισαν κιόλας νὰ προβάλλουν: τροπὴ πρὸς τὰ ἀρχαῖα γράμματα, στοργικὸ ἀντίκρισμα τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ἐνὰ ἀπὸ τὰ πρῶτα παιδαγωγικὰ ἐγχειρίδια τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ τὸ ὀφείλουσε στὸν Μοισιόδακα, ποὺ με ἐπιμονὴν ἐπεδίωξε νὰ διαμορφώσει καὶ μεθόδους διδασκαλίας καὶ ἐγχειρίδια διδασκτικὰ τοῦ Πάλλη τὰ παιδικὰ τραγούδια κατέχουν προέχουσα θέση μέσα στὴν παραγωγή του. Θὰ ἔλεγε, δηλαδή, κανεὶς ὅτι κάθε φορὰ ὅπου ὁ νέος ἑλληνισμὸς ξαναβρίσκει τὴν πίστη του στὸν ἑαυτὸ του, τὴν πίστη του πρὸς τὰ πεπρωμένα τοῦ ἀνθρώπου, ἀμέσως προστρέχει στοὺς ἀρχαίους νὰ ἀντλήσει ἀπὸ αὐτοὺς διδάγματα, καὶ ἀμέσως ἐκφράζει τὴν αἰσιοδοξία του φροντίζοντας γιὰ τίς καινούριες γενιές. Ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴν ἐκδήλωση, ἀναπόσπαστη εἶναι, φυσικὰ, ἡ προαγωγή τῆς μητρικῆς γλώσσας σὲ κύριο ὄργανο γιὰ τὴν ἐκπαίδευση.

Υπάρχει ὁσὸτόσο κι' ἄλλο κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν ἐποχῶν ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν ἐδῶ: εἶναι ὅμοια προσανατολισμένες, κοιτάζοντας καὶ οἱ τρεῖς πρὸς τὴν Εὐρώπη, τὴν «φωτισμένην» Εὐρώπη, λέγοντας ὅχι πρὸς τὴν Ἀσία καὶ νὰ πρὸς τὴν Εὐρώπη. Ὁ Σοφιανός, ποὺ ἀρχίζει κιόλας νὰ συνθέτει τὴν θεωρίαν τοῦ περιούσιου λαοῦ, ἐκφράζει συνάμα τὸν φθόνον του γιὰ τίς ἐπιτεύξεις καὶ τὴν προκοπὴ τῶν δυτικῶν λαῶν ἀπέναντι στὸν ξεπεσμό τοῦ γένους. Με τὸν Μοισιόδακα καὶ τὸν Κοραῖ δὲν χρειάζεται κανὴν νὰ σταματήσει κανένας σήμερα, τόσο τὰ σχετικὰ ζητήματα εἶναι πλέον γνωστά: ἀς θυμηθοῦμε τὴν λαχτάρα καὶ τῶν δύο γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ πᾶνε νὰ σπουδάσουν στὴν Δύση, τὴν ἀντίδραση τὴν ὁποία προβάλλει ὁ Ἱερόθεος, δάσκαλος τοῦ Κοραῖ, γιὰ νὰ παρεμποδίσουν τὴν χορήγηση ὑποτροφίας στὸν Μοισιόδακα· «ἀθεΐζουσιν, κατεβόα σφαδάζων ὁ ἀνὴρ, ὅσοι σπουδάζουσιν ἐν τῇ Φραγκίᾳ, καὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφήν αὐτῶν συναθεΐζουσιν καὶ ἐτέρους». Παρόμοιες εἶναι καὶ οἱ κατηγορίες τοῦ Παρίου ἐναντίον τοῦ Κοραῖ καὶ τῶν ὁπαδῶν του. Οἱ κατηγορίες εἶναι ἀδίκες· ἀλλὰ δὲν ἐχρειάζονταν νὰ ἔχει κανεὶς ἐξαιρετικὴ δευδερκεία γιὰ νὰ καταλάβει ὅτι ὁ Κοραῖς ἐπίστευε στὴν Εὐρώπη, ὅτι ἐπίμονα ἐζητοῦσε τὴν μετὰ τὴν πλούτου τῆς δυτικῆς παιδείας στὰ ἑλληνικὰ ἐδάφη. Ὅσο γιὰ τὸν Πάλλη, τὸν τυπικὸ Ἕλληνα τοῦ Ἐξωτερικοῦ, ἐκφράζει μαζί με μερικοὺς ἄλλους, παλαιότερους καὶ νεώτερους, τὴν ἐπίδραση τῆς ἀγγλικῆς νοοτροπίας καὶ ἀγωγῆς στὴν θεωρίαν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας.

Τέλος, ἓνα ἀκόμη χαρακτηριστικὸ κλείνει τὸν κύκλον τῶν παρατηρησεῶν μας:

σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τίς περιόδους αὐτὲς παρουσιάζεται συνάμα, καὶ ὁργανικὰ δεμένη με τίς ἄλλες ἐκδηλώσεις, ἐντονη ροπὴ πρὸς τὴν καλλιέργεια τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, πρὸς τὴν ἔξαρση τῆς ἑλληνικῆς ἀρετῆς, πρὸς τὴν σύλληψη τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴν ἐνότητά του μέσα στὸν χρόνο. Ἔτσι, ὅπως ἐσημείωσα πρὶν ἐπάνω, στὸν Σοφιανὸ ἔχουμε κιόλας τὴν ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια, με κάποια, μάλιστα, τυπικὴ ἔξαψη, ποὺ τὴν ξαναβρίσκουμε κι' ἀργότερα, ὡς στοὺς καιροὺς μας. Ὁ Σοφιανὸς βεβαιώνει ὅτι «ὅλα εἶναι δυνατὰ στὸ γένος τῶν Ρωμαίων, μόνον νὰ θέλει, ἐπεὶδὴ ὁ Θεὸς τοὺς ἐχάρισε νὰ ἔχουν φύσιν ἐπιτηδειότεραν ἀπ' ὅλα τὰ ἄλλα ἔθνη»... Ἐπάνω στὸν ἑλληνικὸ διαφωτισμὸ τὰ τεκμήρια τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν ἐξάρσεων εἶναι ἀναρίθμητα, καὶ πάντοτε διατυπωμένα με ὑπερβολή.

Ὁ Ἀ. Δελμούζος στὰ 1911

σημειῶν τὸν Βενιαμὴν Λέσβιο, πολὺ τυπικὸ, ἰδίως γιὰτὶ εἶταν κατὰ τὰ ἄλλα ἄνθρωπος με φρόνηση καὶ με μετρημένα λόγια: «ἡ φύσις, γράφει, ἔθετο ὅρια εἰς τὰ πάθη τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, πλὴν ὅχι καὶ εἰς τὰ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες δὲν ὑπέκειντο οὔτε τὸ πάλαι, οὔτε τὰ νῦν εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως». Καὶ τὰ ἔγραφε αὐτὰ στὰ 1820, σὲ ἡλικία κοντὰ ἐξήντα ἐτῶν, ὅχι τυχὸν ἐπάνω σὲ μιὰ νεανικὴ παραφορὰ ἀγάπης. Ὅσο γιὰ τὴν τρίτη ἀπὸ τίς ἐποχὲς ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν ἐδῶ, πάλι δὲν ξέρεи κανεὶς τί νὰ πρωτοδιαλέξει ἀνάμεσα στὰ σχετικὰ κείμενα· καλύπτεται τὴν πλέον ὑπεύθυνη φωνή, τὴν φωνὴν τοῦ Περικλῆ Γιαννόπουλου: «ἡ ἑλληνικὴ γῆ ἐγέννησε ζῶον ἑλληνικόν, τὸν Ἕλληνα: ΕΜΑΣ. Καὶ ὅπως συνέβη καὶ ἔτυχεν ἡ γῆ αὐτὴ μας νὰ εἶναι ἡ ἡμερωτέρα, ἡ φιλάνθρωποτέρα γῆ τοῦ πλανήτου αὐτοῦ, καὶ τὸ ζῶον αὐτὸ ποὺ ἐγέννησεν ἔτυχε νὰ εἶναι ὁ: ΑΝΘΡΩΠΟΣ».

Συνοψίζοντας, λοιπόν, τὰ βασικὰ διακριτικὰ σημεῖα τῶν ἐποχῶν τοῦ νεοελληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, θὰ εἶχαμε νὰ σημειώσουμε: τροπὴ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, φροντίδες γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀγωγῆς, θεμελίωση τῆς παιδείας ἐπάνω στὴν ἐθνικὴ γλώσσα, ἀποδοχὴ τῶν δυτικῶν ἀξιών, ἐξηρμένη ἐθνικὴ συνείδηση. Τί τὰ ἐνώνει ὅλα αὐτά;—Κάτι σὰν

τὸ ἀντίθετο ἀπὸ τὸ κλείσιμο, ἀπὸ τὴν ἀναδίπλωση: ἕνα ἄνοιγμα τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδιάς, μιὰ διάθεση ἀπεριόριστη γιὰ δεκτικότητα. Καὶ στὸ τέλος, ὅταν θελήσουμε νὰ βγάλουμε τὴν κεντρικὴ γραμμὴ μέσα σ' αὐτὴν τὴν κίνηση, θὰ μιλήσουμε γιὰ τὴν ἰδιάζουσα μεγαλοφροσύνη τὴν ὁποία γεννᾷ ἡ αὐτοπεποίθηση. Λεῖπουν ἡ δυσπιστία, ἡ μισαλλοδοξία, ἡ συνοφρύωση, χαρακτηριστικὰ τῶν περιόδων στὶς ὁποῖες δὲν προέχουν τὰ οὐμανιστικὰ στοιχεῖα. Ἰσως, ἂν ὁ λόγος μᾶς εἶχε παρασύρει ἔξω ἀπὸ τὸ θέμα μας, θὰ εἶταν ἐδῶ ἡ θέση νὰ διαπιστώσουμε ὅτι σ' αὐτὲς τὶς ὥρες ὅπου παρατηροῦμε τέτοιες ἐκδηλώσεις εὐψυχίας, σ' αὐτὲς τὶς Ἰδιες ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων μᾶς δίνει τὰ ἀριστουργήματα τῆς κρητικῆς περιόδου, τὸν Σολωμό, τὴν νέα ἀθηναϊκὴ σχολή. "Ὅλα κινήματα κατ' ἐξοχὴν ἐλληνικά, ἀναπτυσσόμενα κάτω ἀπὸ τὸ δυνατὸ φῶς τῶν δυτικῶν ἐπιδράσεων. Ἀλλὰ τὸ θέμα μας εἶναι ἄλλο.

Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίζει ὁ Ἀλέξανδρος Δελμούζος τὸ ἔργο του μέσα στὴν ἐλληνικὴ παιδεία, ἀποτελεῖ τυπικὴ ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ νεοελληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὅπως τὶς ἐξερευνήσαμε καὶ τὶς διατυπώσαμε στὶς παραπάνω γραμμές. Τὴν σύνθεση, ποὺ εἶναι ἡ δόξα τῶν πιὸ ὠραίων στιγμῶν τῆς παιδείας μας, αὐτὴν ξαναβρίσκουμε διαμορφωμένη μέσα στὴν σκέψη τοῦ Δελμούζου. Ἡ ἐποχὴ του ἐκαλοῦσε τὸν ἐκπαιδευτικὸ δημοτικισμό, ἐκαλοῦσε τὴν διαμόρφωση ἑνὸς συστήματος ἀγωγῆς, ποὺ νὰ εἶναι μέσα στὴν παράδοση τοῦ νεοελληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ· μὲ αὐτὴν τὴν ἀναγκαῖότητα παρουνισιάσθηκε ἡ κίνηση ποὺ τελικὰ βρῆκε τὴν θεωρητικὴ τῆς δικαίωση καὶ τὴν ὁλοκλήρωσή της μέσα στὸ ἔργο τοῦ Δελμούζου· καὶ αὐτός, μαζὶ μὲ τὸν ἀνεξιχνίαστο, τὸν ἱερὸ συντελεστὴ τῆς προσωπικότητάς, αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος τῆς ἐπιτυχίας τοῦ Δελμούζου.

Συμβολικὰ πέφτουν τὰ γενέθλιά του στὴν μεγάλη ἐκείνη χρονιά τοῦ 1880. Στὰ εἴκοσί του χρόνια θὰ μπορεῖ νὰ ἀφομοιώσει τὴν προσφορά τῆς γενιᾶς τοῦ Παλαμά. Εἴκοσι χρόνια, στὰ εἴκοσι χρόνια ὅπου ἔπαιρνε συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του, ἡ παλαμικὴ γενιά ξεκαθάριζε τὶς ἀξίες της, τὶς ἀξίες μας, μέσα ἀπὸ τὶς πρώτες της ἀναζητήσεις. Κύρια συμβολὴ της στὴν ἐλληνικὴ παιδεία δὲν εἶναι, ὅπως θὰ εἶχαμε τὴν τάση νὰ πιστεύσουμε, ὁ δημοτικισμός. Ἡ ἀναζήτησις τῆς γενιᾶς τοῦ 1880, πολὺ περισσότερο ἀπὸ ἀναζήτησις μορφῆς, εἶναι ἀναζήτησις οὐσίας· καὶ ἴσως γιὰ τοῦτο ἡ συμβολὴ της νὰ εἶναι τόσο πιὸ μεγάλη στὴν παιδεία παρὰ στὴν λογοτεχνία. Ὁ δημοτικισμός δὲν εἶναι τὸ κύριο θέμα σ' αὐτὴν τὴν ὑπόθεση, δὲν εἶναι τὸ ζητούμενο, δὲν εἶναι ὁ σκοπός: εἶναι τὸ ἐνδιάμεσο γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ, ἐνδιάμεσο ποὺ εἶταν πιὰ περίπου ἐξασφαλισμένο στὰ 1880, προκειμένου γιὰ τὴν ποίηση. Ἀπὸ τὴν ὥρα ὅπου ἕνας συνειδητὸς ὁπαδὸς τῆς δημοτικῆς καλεῖται νὰ τιμῇ μὲ τὴν ποίησή του μιὰ πανεπιστημιακὴ τελετὴ, ἀπὸ τὴν ὥρα ὅπου ὁ Βαλαωρίτης ἀπαγγέλλει τὸ ποίημά του στὸν Πατριάρχη, ἐνῶ ζοῦν ἀκόμη καὶ ἀκμάζουν μεγάλοι ἐκπρόσωποι τῆς καθαρεύουσας ποίησης, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ λαϊκὴ γλῶσσα εἶχε ἐξασφαλίσει τὴν θέση της, τουλάχιστον προκειμένου γιὰ τὸν λυρισμό, μέσα στὴν συνείδηση τῆς ἀθηναϊκῆς ποιητικῆς θεωρίας. Οἱ πανεπιστημιακοὶ διαγωνισμοί, ἐκείνη τὴν τελευταία δεκαετία ποὺ προηγήθηκε ἀπὸ τὴν γενιά τοῦ '80, ἐκκλίνουν ἀπὸ τὶς βασικὲς ὁδηγίες τῶν χορηγῶν τους, ἀναγκάζονται νὰ ὑποκύβουν στὴν καινούρια πραγματικότητα ποὺ ἔχει διαμορφωθεῖ, καὶ βραβεύουν ποιητικὰ ἔργα γραμμένα στὴν δημοτικὴ.

Κάτι ἐντελῶς ἄλλο εἶναι ποὺ δίνει τὸ χρῶμα στὴν προσπάθεια τῆς νέας γενιᾶς. Αὐτὸ τὸ κάτι, ποὺ τὸ βλέπουμε νὰ διαγράφεται λίγο πρὶν, μὲ τὴν Λυρικὴ συλλογὴ ἡ τοῦ Δ.Γ. Καμπούρογλου, στὰ 1874 μὲ τὶς Τρυγόνες καὶ ἔχιδνες τοῦ Ἰω. Παπαδιαμαντόπουλου, εἶναι ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν ρωμαντισμό. Ὁ Βαλαωρίτης, ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι σύγχρονοί του ποιητές, ρωμαντικὸς εἶναι, σὲ ὅποια γλῶσσα καὶ νὰ γράφει· καὶ ὁ Ἀ. Παράσχος εἶναι ρωμαντικὸς καὶ ὅταν γράφει στὴν δημοτικὴ. Ἐκεῖνο ποὺ ἐχρειάζονταν νὰ ἀλλάξει, δὲν εἶταν ἡ γλῶσσα, εἶταν ἡ διάθεση τοῦ νέου μας λυρισμοῦ. Ὁλοένα καὶ πιὸ μετέωρος μακριὰ ἀπὸ τὴν ὅποια πραγματικότητα, ὁλοένα καὶ πιὸ μεθυσμένος ἀπὸ λόγια ρητορικὰ καὶ κούφια, ὁ νεοελληνικὸς λυρισμός εἶχε ἐγκα-

ταλεῖψει τὴν ἀλήθεια, τὴν ζωὴ, χωρὶς τὶς ὁποῖες ἡ τέχνη, καὶ μάλιστα ἡ λυρικὴ τέχνη, δὲν μπορεῖ νὰ ἀνθίσει. Σ' αὐτὴν τὴν ὁλοένα μεγαλύτερη διάλυση τοῦ λόγου ἤθελαν νὰ ἀντιδράσουν οἱ νέοι, καὶ ὅσοι ἐνιωθάν μέσα τους τὴν ἀνάγκη γιὰ ἀνανέωση. Ἐξ ἄλλου, ἀντίστοιχα μὲ τὴν πρόοδο τοῦ κακοῦ, διαγραφόταν τότε μιὰ ἐξέλιξη, ποὺ καὶ ἐκείνη ἔφερε σὲ παρόμοια μεταβολή: εἶναι ἡ συγκρότηση τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, συντελεσμένη πλέον στὰ χρόνια 1870 μὲ 1880. Ἡ κοινωνία αὕτη ἔχει οἰκονομικὴ ἀνεση καὶ θέλει νὰ τὴν ἀπολαύσει· ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀναστάτωση τῶν ἀντικαθεστωτικῶν ἀγώνων στὴν τελευταία ὀθωνικὴ περίοδο, ἡ κοινωνία δὲν θέλει ἀναταραχές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μόνο ζημία μπορεῖ νὰ προέλθει γι' αὐτήν. Ὁ τύπος, λοιπόν, τοῦ δημεγέρτη ποιητῆ δὲν ἔχει ἀνταπόκριση μὲ τὴν ἀπαίτηση τῆς κοινωνίας. Τώρα πλέον ἔχει διαμορφωθεῖ τὸ ἀστικὸ σπῆτι, ἡ ἐστία, τὸ σαλόνι, μὲ ὅ,τι προϋποθέτουν αὐτὰ ἀπὸ πνευματικὸ ἀνέβασμα τῆς γυναίκας: ἡ λογοτεχνία θὰ πρέπει νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν νέα τάξη τῶν πραγμάτων, νὰ χαμηλώσει τὸν τόνο, νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν ἀγορά, νὰ μπεῖ μέσα στὸ σπῆτι, νὰ ἐγκαταλεῖψει τὴν πειθὸ καὶ νὰ δοκιμάσει τὴν γοητεία. Δὲν ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ψηφοφόρο, ἀλλὰ πρὸς τὴν γυναῖκα· τὰ ἰσχυρὰ πάθη πρέπει νὰ λείψουν, γιὰτὶ κανεὶς δὲν τὰ θέλει· γιὰ ὕλη τῆς λογοτεχνίας μας προσφέρονται οἱ γνώριμες μικρὲς λύπες, οἱ γνώριμες μικρὲς χαρὲς τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Σ' αὐτὴ τὴν ἀνάγκη, σ' αὐτὲς τὶς ἀνάγκες ἦρθε νὰ ἀνταποκριθεῖ ἡ γενιά τοῦ '80. Ἀς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι τὴν ἐμφάνιση τῆς γενιᾶς ἐκείνης τὴν ὑλοποιοῦν τρεῖς ποιητικὲς συλλογὲς νέων, τρία πρωτόλεια, καὶ τὸ πεζὸ ἔργο ἑνὸς δόκιμου κριτικοῦ, ἐκείνου ποὺ πρῶτος εἶχε ἐλέγξει τὴν κουφότητα τῆς ἀθηναϊκῆς λογοτεχνίας, ἀλλὰ ποὺ εἶναι καὶ ὁ τύπος τῆς δυτικοφροσύνης μέσα στὰ νέα μας γράμματα: Ἀπρίλιος 1880, οἱ Σ τ ῖ χ ο ι τοῦ Καμπᾶ: Ὀκτώβριος, οἱ Γ ἔ λ ω τ ε ς τοῦ Κόκκου· Δεκέμβριος, οἱ Ἰ σ τ α ι ἄ ρ ἄ χ ν η ς τοῦ Δροσίνη· τὸν Ὀκτώβριο τοῦ ἴδιου χρόνου εἶχε κυκλοφορήσει τὸ θαυμαστὸ σὲ δηκτικότητα πεζὸ τοῦ Ροῖδη, Ἡ ἐ θ ν ι κ ῆ β ι β λ ι ο θ ῆ κ ῆ ἐ ν ἔ τ ε ι 1880. Ἐκεῖνο ποὺ χαρακτηρίζει ὅλα μαζὶ τὰ ἔργα αὐτά, εἶναι ὅτι ἔχουν ἀνακαλύψει καὶ προβάλλουν τὸ χαμόγελο, τὸν τόνο τῆς συνομιλίας, εἴτε ἀγάπη πρόκειται νὰ ἐκφράσουν, εἴτε τὴν ὀξύτερη καὶ τὴν πιὸ μαχητικὴ ἀντιδικία. Ἰδιαιτέρα στὴν ποίηση αὐτὴν, ἀντίθετα πρὸς τὴν παράδοση, κανεὶς δὲν πεθαίνει ἀπὸ ἔρωτα, κανεὶς δὲν πάσχει ἀπὸ φυματίωση· καὶ τὸ ἴδιο τὸ δάκρυ τοῦ πόνου προσπαθεῖ νὰ κρυφθεῖ μέσα σ' ἕνα χαμόγελο. Στὸ πεζό, ὁ τόνος τῆς φωνῆς ποτὲ δὲν ὑψώνεται καὶ ἂς πρόκειται νὰ λεχθῶν τὰ πλέον προσβλητικὰ λόγια· τίποτε ἀγοραῖο δὲν ὑπάρχει ἐδῶ, καὶ οἱ νόμοι τῆς ἀβροφροσύνης δὲν λησμονιοῦνται οὔτε στιγμὴ. Αὕτη εἶναι ἡ ἀλλαγὴ ποὺ ἔχει ἐπέλθει: ἀλλαγὴ τόνου.

Στὴν εἰκοσαετία ποὺ θὰ ἀκολογήσῃ, ἡ ἴδια γενιά θὰ δοκιμάσει νὰ φέρει τὸ καινούριο πνεῦμα στὴν δημιουργικὴ πεζογραφία. Ἐδῶ δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ ἀναχθεῖ κανεὶς σὲ πρότυπα ποὺ νὰ βοηθοῦν στὴν ἐπάνοδο πρὸς τὴν πραγματικότητα: Heine ἢ Corré. Ὑπάρχει ὅμως ὁ νατουραλισμός, ποὺ θὰ συντελέσει στὴν γλωσσικὴ ἐξέλιξη στὸ θέατρο καὶ στὸν διάλογο τοῦ διηγήματος, καὶ ὑπάρχουν τὰ τοπικὰ ἐνδιαφέροντα ποὺ θὰ βοηθήσουν στὴν δημιουργία ἐλληνικοῦ πραγματισμοῦ: ἡ τροπὴ πρὸς τὴν νεοελληνικὴ ἱστορία, καὶ ἡ νιογέννητὴ ἐλληνικὴ λαογραφία. Τόσο ὁ Παλαμάς ὅσο καὶ ὁ Δροσίνης ἔχουν δηλώσει τὴν ὀφειλὴ τῆς γενιᾶς τους πρὸς τὸν Νικόλαο Πολίτη· γιὰ τὴν ἱστοριογραφικὴ ἀπασχόληση τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀποσπῶ τὴν μαρτυρία τοῦ Παλαμά: «βρίσκειται τὸ σημειωματάριό μου μὲ τὸ γαλάζιο χαρτὶ παραγεμισμένο ἀπὸ ὑποθέσεις, θέματα καὶ ἱστορίες, κρατημένες ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Παπαρρηγόπουλο, τὸ Σάθα, καὶ περισσότερο ἀπὸ τὶς πηγὰς τῶν χρονογράφων». Δημοτικὸ τραγούδι, παραδόσεις δημοτικῆς, ἡ παράδοση τῆς ἱστορίας, ἡ μελέτη τῶν ἐλληνικῶν λαϊκῶν ἐθίμων βρίσκονται στὴν ἀφετηρία τῶν νέων κινήματων. Γύρω στὰ 1900, οἱ λογοτέχνες μας εἰσάχουν στὴν ἐμφάνισή τους μνῆμες ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ ζωὴ· μέσα σὲ ὅλη τὴν εἰκοσαετία ποὺ προηγήθηκε, συμμορφώθηκαν

ἐπὶ τέλους, μὲ τὴν συμβουλὴν τοῦ Κοραΐ, καὶ συνέλεξαν στὰ βουνά, στοὺς κάμπους καὶ στὶς θάλασσες τῆς ἐλληνικῆς πατρίδας ἀθησαύριστο λεξιλόγιο.

Ἀλλὰ ἐδῶ ἀκριβῶς εἶταν ἓνας κίνδυνος : ἐνῶ ὅλο τοῦτο τὸ κίνημα ἔπρεπε νὰ συντελέσει στὴν ἐνότητα τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, ἀφοῦ τέτοια διψὰ τὸ προκαλοῦσε, εἶταν ἀρκετὴ μὴ ἀλλοίωση στὶς ἀναλογίες τῶν δυνάμεων ποὺ τὸ συνιστοῦσαν, γιὰ νὰ καταλήξει σὲ ἀποτελέσματα ἀνεπιθύμητα. Ἀπὸ ὑπερβολικὴ προσκόλληση στὴν διδασκαλία τοῦ νατουραλισμοῦ, ἀπὸ καλλιτεχνικὸ ἀτομικισμό, ἀπὸ λειψή προπαίδευσή, διαμορφώνεται μὴ τάση στὰ γράμματα μᾶς γιὰ νὰ εἰσαχθοῦν ἀνεπεξέργαστα στὴν παιδεία μᾶς ἰδιωματικὰ στοιχεῖα. Παρόμοια ὁ Πάλλης μεταφράζοντας τὴν Ἰλιάδα ἔχει τὴν τάση νὰ τῆς δώσει τὸ ἰδιαιτέρο χρῶμα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ· παρόμοια λίγα χρόνια ἀργότερα ἐκινδύνευσε ἡ κοινὴ νὰ πισωποδηῇ στὴν ὕλική ἐκφραση τοῦ πολιτισμοῦ τῆς, εἰσάγοντας στὴν ἐπίπλωσή τοῦ ἐλληνικοῦ σπιτιοῦ μορφές καθισμάτων ξεπερασμένες. Ἀντὶ γιὰ σύνθεση γινόταν μὴ ἀπλὴ ἐπαφὴ ἀνάμεσα σὲ ὕλικά ποὺ δὲν ἐπαρουσίαζαν τὴν ἀναγκαίαν ὁμοιογένεια. Τὸ βῦθισμα τοῦτο μέσα στὴν συντήρησή, χωρὶς ἀντίρροπες δυνάμεις ποὺ νὰ ἐπαναφέρουν τὴν ἰσορροπία, εἶταν ἐντελῶς ἀντίθετο μὲ τὴν παράδοσή τοῦ ἐλληνικοῦ οὐμανισμοῦ, καὶ δὲν μπορούσε παρὰ νὰ προκαλέσει ἐντονες διαμαρτυρίες ὅσων τὴν ἐκπροσωποῦσαν αὐθεντικά.

Πραγματικά, ἔχουμε σ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς μὴ τοποθέτηση ἀπέναντι σ' αὐτὰ τὰ θέματα, ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα ἀκριβῶς ἐπειδὴ προέρχεται ἀπὸ πρόσωπα προοδευτικά. Ἀναφέρομαι πρῶτιστα στὴν προκήρυξη τοῦ Ψυχάρη γιὰ τὸν πρῶτο τοῦ διαγωνισμοῦ διηγημάτων, στὰ 1900· ἀνάμεσα στὶς ὁδηγίες τὶς ὁποῖες παρέχει γιὰ ὅσους θὰ θελήσουν νὰ μετάσχουν, μὴ πρέπει ἰδιαιτέρα νὰ προσεχθεῖ : τὰ διηγήματα, γράφει ὁ Ψυχάρης, «θὰ εἶναι γραμμένα στὴν καθάρια τὴν κοινὴ τὴ γραμματικὴ, στὴν κοινὴ τὴ γλῶσσα. Γλῶσσα καὶ γραμματικὴ τοῦ χωριοῦ, ἃς ποῦμε, δὲ χρειάζεται. Εἶναι σπουδαῖο πρᾶμα γιὰ τὴν ἐπιστήμην νὰ μαθευτεῖ πῶς σὲ μερικὰ χωριά λένε «ἀπάς τσεντοῦε ταῖ» καὶ τί θὰ πεῖ αὐτό. Μὰ ἐδῶ εἶναι φιλολογικὸς ὁ σκοπὸς μᾶς. Ὁ λόγος δὲν εἶναι σήμερις νὰ μάθουμε τὴ γλῶσσα τοῦ χωριοῦ, μὰ νὰ μάθει τὸ χωριὸ, ἐκεῖνο δηλαδὴ ποὺ δὲν τὴν ξέρει, τὴν κοινὴ τὴ γλῶσσα». Ἄθελα πηγαίνει ὁ νοῦς μᾶς στὴν ὑπόθεσιν τοῦ Σολωμοῦ : «Χαίρομαι νὰ παίρνονται γιὰ ξεκίνημα τὰ δημοτικὰ τραγούδια, θὰ ἤθελα ὅμως ὅποιος μεταχειρίζεται τὴν κλέφτικὴ γλῶσσα νὰ τὴ μεταχειρίζεται στὴν οὐσία τῆς καὶ ὅχι στὴ μορφή τῆς. Ἡ κλέφτικὴ ποίησις εἶναι ὁμορφὴ καὶ ἐνδιαφέρουσα, καθὼς μ' αὐτὴν παραστήσανε ἀνεπιτήδευτα οἱ κλέφτες τὴ ζωὴ τους, τὶς ιδέες καὶ τὰ αἰσθηματά τους. Δὲν ἔχει τὸ ἴδιο ἐνδιαφέρον στὸ δικό μας στόμα· τὸ ἔθνος ζητᾷ ἀπὸ μᾶς τὸ θησαυρὸ τῆς δικῆς μᾶς διανοίας, τῆς ἀτομικῆς, ντυμένον ἐθνικόν». Μὲ ὅλες τὶς διαφορὰς ποὺ χωρίζουν τὸν ποιητὴ ἀπὸ τὸν θεωρητὴ τῶν φιλολογικῶν πραγμάτων, ἔχουμε στὶς δύο περιπτώσεις τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἀντιμετώπιση τῆς λογιᾶς στὰ πράγματα τῆς γλώσσας. Καὶ δίπλα σ' αὐτὰ ταιριάζει ἀκόμη νὰ ὑπομνήσουμε, ταυτόχρονη μὲ τοῦ Ψυχάρη τὴν ὑποδείξεις, στὰ 1899, τὴν διαμαρτυρία τοῦ Ροῖδου γιὰ «τ' ἀγροτικὰ θέματα», ὅπως τὰ λέει, ποὺ εἶχαν κατακλύσει τὴν λογοτεχνία μᾶς σ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς συσχευάζοντας τὶς ἐθνικὲς παραδόσεις μέσα στὶς συνταγὰς τοῦ νατουραλισμοῦ.

Αὐτὸς εἶταν ὁ κόσμος μέσα σὸν ὁποῖο θὰ εἶχε νὰ κινηθεῖ ἡ κλίσιν τοῦ Δελμούζου. Κρατώντας τὴν καθαρὰ ἱστορικὴ γραμμὴ μου, δὲν θὰ μιλήσω γιὰ τὴν ἴδια τὴν κλίσιν, γιὰ τὸν ἱερό, ὅπως τὸν εἶπα πρὶν ἐπάνω, συντελεστὴ τῆς προσωπικότητάς του. Θὰ στερηθῶ ἀκόμη τὴν χαρὰ νὰ ἐκδηλώσω κάτι ἀπὸ τὴν θερμὴ τῆς ἀγάπης τὴν ὁποία γεννάει ἡ παρουσία του. Ὅμως σὲ ἓνα καὶ μόνο σημεῖο, ἀκριβῶς ἡ ἀντικειμενικὴ μου προσπάθεια μὲ ὑποχρεώνει νὰ σταθῶ κοντὰ σὸν ἄνθρωπο. Θέλω ἐδῶ νὰ μιλήσω γιὰ τὴν ἀπόλυτὴ συνέπεια τῶν ιδεῶν του καθὼς καὶ τῶν ἐνεργειῶν του μέσα σὲ ὅλο τὸ ἔργο ὅσο μᾶς ἔχει δώσει ὡς σήμερα, καὶ σὲ ἀκέρια τὴν δημόσια ζωὴ του. Ἡ συνέπεια αὕτη ἀπὸ μὴ καὶ μόνη πλευρὰ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ὅτι προκει-

μένου νὰ προσαγάγουμε μαρτυρίες καὶ τεκμήρια ἀπὸ τὸ συγγραφικὸ τοῦ ἔργο, μποροῦμε νὰ τὸ συλλάβουμε σὲ μὴ ἐνότητα, χωρὶς νὰ μένουμε προσκολλημένοι στὴν χρονολογικὴ τάξιν μὲ τὴν ὁποία ἐδημοσιεύθηκαν.

Τὴν φροντίδα γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀγωγῆς δὲν ἔχουμε νὰ τὴν ἐξάρουμε ἰδιαιτέρα, ἀφοῦ μιλοῦμε ἐδῶ γιὰ ἓναν ἄνθρωπο τοῦ ὁποῖο τὸ σύνολο σχεδὸν ἔργο εἶναι παιδαγωγικόν. Ἀντίθετα, ἐδῶ ἀκριβῶς θὰ πρέπει νὰ ἐξαρθεῖ ὁ τύπος τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ φροντίδας : κεντρικὸ θέμα τῶν ἀπασχολήσεών του εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἀγωγῆς, καὶ ὅχι ἡ μεθοδολογία τῆς. Φυσικά, μέσα στὴν ἀκέραιη προσωπικότητά τοῦ παιδαγωγοῦ, καὶ μάλιστα ἐνὸς παιδαγωγοῦ ποὺ δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ ἀπομονώσει τὴν θεωρίαν ἀπὸ τὴν πράξιν, παρουσιάζονται ὅλα, χωρὶς ἐξαιρέση, τὰ προβλήματα τῆς ἀγωγῆς· ἀλλὰ τὸ ἐπίκεντρο τῶν σκέψεών του βρίσκεται στὸ περιεχόμενον καὶ ὅχι στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θὰ μεταβιβασθεῖ τὸ περιεχόμενον αὐτό. Ἔτσι καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ἀκριβῶς ὅπως παρουσιάσθηκε καὶ στοὺς προδρόμους τοῦ σημερινοῦ νεοελληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, δὲν ἀπετέλεσε αὐτοσκοπὸ, ἀλλὰ προϋπόθεση, βάση γιὰ τὴν ἀρτίωση τοῦ παιδιοῦ τόσο σὸν τομέα τῶν γνώσεων ὅσο καὶ στὰ σχετικὰ μὲ τὸν χαρακτήρα. Ἡ οὐσία μόνη εἶναι ἀπαραίτητη, καὶ ὅλα σ' ἐκείνην πρέπει νὰ ἀποβλέπουν· ἐνὸς ἐστὶ χρεῖα. Σὲ ἓνα τοῦ βιβλίου παραθέτει φράση ἀπὸ παλιὰς σημειώσεις του : «Ὁ κ. Σαράτσης οὔτε εἰδικὴ παιδαγωγικὴ μόρφωση ἔχει, οὔτε καὶ πείρα διδασκτικῆς. Γιὰ πρώτη φορὰ διδάσκει σὲ σχολεῖο. Καὶ ὅμως οἱ σχετικὲς ἐκθέσεις τῶν παιδιῶν δείχνουν πόσο σωστὰ ἔχουν καταλάβει καὶ ἀφομοιώσει τὸ ὕλικόν ποὺ διδάχτηκαν. Καλὸ παράδειγμα γιὰ τὴ σημασία ποὺ ἔχει ἡ πραγματικὴ κατοχὴ τοῦ ὕλικου ἀπὸ τὸ δάσκαλον».

Μένοντας ἀκόμη μὴ στιγμὴ στὴν γλῶσσα, θὰ ἐσημείωνα τὶς ἀπόψεις του γιὰ νὰ τὶς συσχετίσω μὲ τὰ ὅσα εἶπαμε πρὶν ἐπάνω γιὰ τὴν κοινὴ δημοτικὴ καὶ γιὰ τὰ ἰδιώματα. Σὲ μὴ μελέτῃ γραμμένη πρὶν ἀπὸ σαράντα καὶ περισσότερα χρόνια, ὑποστηρίζει ἀκριβῶς τὴν ἀποψιν ὅτι ὑπάρχει μὴ κοινὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα, δημοτικὴ, καὶ ὅτι αὕτη, ἡ λαοὺμένη δημοτικὴ ἔχει ἐμπλουτισθεῖ μὲ στοιχεῖα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν καθαρῶσαν· «ἡ κοινὴ αὕτη δημοτικὴ ἀποβαλοῦσα πολλὰς ἰδιωματικὰς λέξεις τὰς ἀντικατέστησε μὲ λέξεις ληφθεῖσας ἀπὸ τὴν καθαρῶσαν». Ἐπίσης ἀπὸ τὴν καθαρῶσαν ἐδανείσθη καὶ δανεῖται πολλὰς λέξεις πρὸς δήλωσιν νέων ἐννοιῶν, τὰς ὁποίας εἰσῆγαγε καὶ εἰσάγει ἡ διάδοσις τοῦ πολιτισμοῦ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος». Φανερό ὅτι μιλάει ἐδῶ ἓνας συνεχιστὴς τῆς σολωμικῆς διδασκαλίας. Ἦσως, μάλιστα, ἀκριβέστερα, συνεχιστὴς τῆς διδασκαλίας τοῦ Πολυλά, ἀλλὰ μὲ πολὺ ἀσφαλέστερο ἀπὸ ἐκεῖνον γλωσσικὸ αἰσθητήριο. Μιὰν ἐνδειξὴν γιὰ τοῦτο μᾶς παρέχει ἄλλη, ἐπίσης ἀπὸ τὶς παλιὰς μελέτες του, ὅπου γίνεται σύγκριση ἀνάμεσα στὴν μετάφραση τῆς Ὀδύσσειας ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν Πολυλᾶ, καὶ τῆς ἀντίστοιχης ἐργασίας τοῦ Πάλλης ἐπάνω στὴν Ἰλιάδα. Γραμμένη ἀπὸ τὸν Δελμούζο νέο, καὶ μέσα στὴν ὀξύτητα τῶν τότε γλωσσικῶν ἀγώνων, θὰ ἐπεριμέναμε, ἴσως, νὰ ἔδειχνε προτίμησιν πρὸς τὴν ἐργασία τοῦ Πάλλης, ποὺ «ἀπὸ γλωσσικὴ καὶ τεχνικὴ ἀποψιν εἶναι πολὺ ἀνώτερη ἀπὸ τὴν Ὀδύσειαν». Κι ὅμως, ὅταν διαβάσουμε τὴν σελίδα ὅπου μὲ ἐξαίρετη εὐαισθησία, μὲ ἀπόλυτὴ κυριαρχία ἐπάνω σὸ θέμα του, μὲ ὁλότελα ὑπερνηκτικὴ τὴν ρωμαντικὴν ἀντίληψιν γιὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, συγκρίνει τὶς δύο μεταφράσεις, βλέπουμε ὅτι ἡ ἐγκρισὴν τοῦ πηγαίνει σὸν Πολυλᾶ : «στηρίζεται ὅπως καὶ ὁ Πάλλης σὸ δημοτικὸν μᾶς κόσμον, ἀλλὰ δημιουργώντας ἀπάνω σ' αὐτὸν προσπαθεῖ νὰ ὑψωθεῖ σὸν ἀνώτερον ὁμηρικὸν πολιτισμόν. Ἐχει συγχρονίσει τὴν Ὀδύσειαν, ἔτσι ὅμως ποὺ νὰ στέκεται σὲ στερεὸ ἀντικειμενικὸ ἔδαφος, χωρὶς νὰ κατεβάξει τὴν ὁμηρικὴν λεπτότητα στὴν τραχύτητα ἐνὸς περιορισμένου καὶ κάπως πρωτόγονου πολιτισμοῦ».

Οἱ παρατηρήσεις του αὐτὲς μᾶς φέρνουν πρὸς τὴν ἔρευνα τῶν σχέσεών του μὲ τὴν ἀρχαία παιδείαν. Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ σ' αὐτὴν τὴν ἔρευνα, γιατί ἔχει τόση σημασία ὥστε νὰ πρέπει νὰ ἀπομονωθεῖ καὶ νὰ ἀποτελέσει ἰδιαιτέρη μελέτη, τὴν

ὅποια ἄλλοι πιὸ ἀρμόδιοι ἀπὸ μὲν ἔχουν νὰ κάνουν ἀντίθετα, θὰ ἐξετάσω τὴν σχέση τοῦ Δελμούζου πρὸς τὴν ἀρχαία παιδεία, συνδυασμένη μὲ τὴν σχέση τοῦ πρὸς τὴν ξένη, τὴν δυτικὴ παιδεία. Κι ἐδῶ, ὅπως καὶ παντοῦ, θὰ βρούμε τὴν αὐστηρὴ προσήλωσή του πρὸς ὅσα διαπιστώσαμε ὅτι ἀποτελοῦν τὴν παράδοση τοῦ νεοελληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ: σεβασμὸς πρὸς τὴν διπλὴ πηγὴ πλουτισμοῦ τὴν ὁποία ἀποτελοῦν μέσα ἀπὸ τὸν χρόνον ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς, καὶ μέσα ἀπὸ τὸν χώρον ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς. Τὸ προβάδισμα τὸ δίνει στὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα· ὅχι μόνο γιατί εἶναι ὀργανικὰ δεμένη μὲ τὸν νέο ἑλληνισμό, ἀλλὰ καὶ γιατί τὴν θεωρεῖ τὸν ἀνώτατο καρπὸ τῆς ἀνθρώπινης δημιουργίας: «Στὴν Ἑλλάδα σὲ ὁρισμένη ἐποχὴ ἓνας λαὸς ἀπὸ ἐλεύθερους ἀνθρώπους ἔζησε τὴ ζωὴ του μὲ μοναδικὴ δημιουργικὴ ἔνταση, καὶ στοὺς κλασικοὺς τοῦ ἔχομε μιὰ τεράστια προσπάθεια νὰ ὑποτάξουν τὴν πλούσια ζωὴ στὸ λόγο, στὸ ρυθμὸ καὶ στὸ μέτρο. Στὰ ἔργα τοὺς γιὰ πρώτη φορὰ ἀντικρίζονται ἄμεσα, κατὰματα, τόσο θετικά, δημιουργικὰ καὶ πολύμερα τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς, τὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου. Στὰ ἔργα τῶν πιὸ μεγάλων μὲ τὸ πλούσιο καὶ βαθύ τοὺς περιεχόμενο καὶ μὲ τὴ λιτὴ, τὴν ὠραία ἔκφρασή τοὺς ἔχομε ἀνώτερες μορφές ζωῆς, καὶ στὸ βάθος πέρα ἀπὸ κάθε ἱστορικὴ συμβατικότητα ἀπάνω ἀπὸ τόπο καὶ χρόνον ζοῦμε τὸ γενικὸ ἀνθρώπινο, τὸ ἀπόλυτο. Γι' αὐτὸ οἱ Ἕλληνες κλασικοὶ προβάλλουν πάντα νέοι καὶ ἀνεξάντλητοι γιὰ κάθε ἐποχὴ πὺ μπορεῖ νὰ τοὺς ἀντικρίσει, νὰ τοὺς πλησιάσει δημιουργικὰ, ὅχι μόνο σὰν κείμενα καὶ προσωποποιήσεις μεγάλες μὰ ξεπερασμένες πιά, παρὰ σὰ ζωντανές μορφές καὶ σύγχρονες δημιουργικὲς δυνάμεις». Μὲ ἴση πίστη καὶ ἴση δύναμη τονίζει τὴν ὀργανικὴ συνάφεια πὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸν ἀρχαῖο καὶ στὸν νέο ἑλληνικὸ πολιτισμό· τὸ ἀκόλουθο κείμενό του ἀποτελεῖ συνέχεια ἐκείνου πὺ προηγεῖται ἄμεσα ἐδῶ: «ἂν ὅμως γιὰ ὅλους ἡ σημασία τῶν ἑλλήνων κλασικῶν εἶναι μεγάλη, γιὰ μᾶς τοὺς νεοέλληνες εἶναι πολὺ πιὸ σπουδαία καὶ ἡ μελέτη τοὺς ἀπολύτως ἀπαραίτητη. Γιατὶ πρόκειται γιὰ δική μας περασμένη ζωὴ, γιὰ τὴν περασμένη ζωὴ ἐνὸς λαοῦ πὺ κρατεῖ ἀκόμα τὴν ἴδια χώρα ὅπου εἶχαν ζήσει καὶ οἱ παλιοὶ πρόγονοί του».

Ἀλλὰ καὶ ἀντίκρυ στὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων μᾶς μὲ τὸν δυτικὸ πολιτισμὸ ἡ σκέψη τοῦ Δελμούζου παρουσιάζει τὴν ἀντίδραση τὴν ὁποία θὰ μπορούσαμε νὰ περιμένουμε. Ἐνδεικτικὸ στὴν περίπτωσή αὐτὴν εἶναι ὅτι τὴν παράλληλη θεώρηση τῆς προσφοράς τοῦ χρόνου μέσα ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοῦ χώρου μέσα ἀπὸ τοὺς ξένους, τὴν κάνει ὁ ἴδιος· παρόμοια ἀκριβῶς ὅπως τὸ ἔκαναν διαδοχικά, καὶ ἀνεξάρτητα ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλο, σπρωγμένοι ἀπὸ τὴν ἴδια ἀναγκαιότητα, ὁ Σοφιστὴς, ὁ Καταρτίζης ἢ ὁ Κοραΐς· καὶ ἀκόμη ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὺς ὅταν ἀρχίζουν νὰ ἐκτοξεύονται κατηγορίες γιὰ τὸ σχολεῖο τοῦ Βόλου, μία ἀπὸ τίς πρώτες, ἂν ὅχι ἡ πρώτη, εἶναι ὅτι τὸ ἔκαναν «φράγκικο». Φράγκικο, βέβαια, ὅπως θέλησαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι νὰ κάνουν τὴν Ἑλλάδα, ὅχι μόνο οἱ λόγιοι, ἀλλὰ καὶ πολέμαρχοι στὸ Εἰκοσιένα. Ὡστόσο ἐπανειλημμένα βρίσκουμε στὸν Δελμούζο τὴν ἔνωση αὐτὴν, τὸ διπλὸ τοῦτο ἰδανικὸ γιὰ τὴν «ζωντανὴ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ξένους καὶ μὲ τοὺς προγόνους μᾶς» τὴν ἀντίστοιχη ἀνησυχία γιὰ τὸ «χάσμα πὺ μᾶς χωρίζει ἀπὸ τοὺς ξένους, ὅπως καὶ ἀπὸ τοὺς κλασικοὺς». Γιὰ τὸν Δελμούζο θὰ ἔπρεπε νὰ βρεθεῖ ἡ χρυσὴ κλωστή πὺ ἐνώνει-ἀλλὰ καὶ πὺ χωρίζει-τὸν νεοελληνικὸ πολιτισμὸ, ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο, ἐδῶθε, καὶ ἐκεῖθε ἀπὸ τὸν δυτικὸ. Ἡ μέση ὁδός. Πὺ χωρίζει κιόλας, γιατί μόνο ἡ ἀκέρια γνώση τοῦ ξένου, ὅποιου ξένου, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ περιγράψουμε μὲ ἀκρίβεια καὶ μὲ ἀσφάλεια ἐκεῖνο πὺ ἀπομένει, ἐκεῖνο πὺ δὲν εἶναι ξένο, ὅπως καὶ μᾶς ἐπιτρέπει ἀντίστοιχα νὰ ἀφομοιώσουμε ὅ,τι μπορούμε νὰ ἀφομοιώσουμε ἀπὸ ἐκεῖνο.

Αὐτὸς ὁ πατριδολάτρης δὲν ἔκλεισε ποτέ του τὴν καρδιά σὲ ὅποιον προσφορὰ εἶταν ἄξια νὰ καλλύνει καὶ νὰ δυναμώσει τὴν πατρίδα του. Ἡμισαλλοδοξία εἶναι γιὰ τὴν ψυχὴ του καὶ γιὰ τὴν πνευματικὴ του ἀρετὴ, ἔννοια ἀκατανόητη· κάθε φορὰ τὸν βλέπω, κάθε μέρα κοντά μου, νὰ ἀναθεωρεῖ πρόθυμα, μὲ σοβαρότητα καὶ μὲ προσήλωσή, τίς ἀπόψεις του γιὰ πρόσωπα καὶ γιὰ ἐνέργειες, ὅπως ἐπίσης ἐπιδιώκει νὰ ἐμ-

πλουτίζει τὴ βίωσή του μὲ τίς προσφορές τίς πλέον ἀλλότριες ἀπὸ τὸν ψυχισμό του. Μὲ ἰδιότυπο τρόπο ἔκλεισε τὸ πρῶτο μάθημα, τὸν ἐναρκτήριό του, στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης· τὸ τιτλοφορεῖ, καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ περάσει μιὰ τέτοια πράξη ἀπαράτηρη προκειμένου νὰ δοῦμε τὴν θέση τοῦ ἀπέναντι στοὺς ξένους, Οἱ ξένοι καὶ ἐμεῖς. Γιὰ νὰ δείξει τὴν σημασία τοῦ ξένου στοιχείου στὴν ὁλοκλήρωση τῶν ἐθνικῶν ἐπιδόσεων, δὲν παίρνει παράδειγμα ἀπ' ἄλλου, ἀπ' ἔξω ἢ ἀπὸ τὰ χρόνια μᾶς, ἀλλὰ ἀναφέρεται ἀκριβῶς στίς ἐπιτευξεις τοῦ κλασικοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου: οἱ ἀττικοὶ τεχνίτες τῶν ὁποίων κλονίζεται γιὰ μιὰ στιγμή ἡ τεχνικὴ ὅταν εἰσάγεται ἡ τεχντροπία τῶν Ἰώνων ὁμοτέχνων τοὺς, ἀλλὰ πὺ ξαναπαίρνουν τὴν πρωτοβουλία τοὺς· μᾶς τοὺς δείχνει (νὰ καταχτοῦν σιγὰ σιγὰ τὴν προχωρημένη τεχνικὴ τῶν ξένων, νὰ παίρνουν ἀπ' αὐτοὺς, ὅ,τι τοὺς χρειάζεται καὶ τοὺς ταιριάζει, νὰ τὸ δουλεύουν, νὰ τὸ κάνουν δικό τους, καὶ μὲ τὴν ξένη βοήθεια ν' ἀνεβαίνουν τὸ δικό τους δρόμο βαθαίνοντας τὸ φυσικό τους). Ἔτσι ἔκανε πάντοτε ὁ ἑλληνισμὸς στίς ὥρες ὅπου αἰσιοδοξεῖ, στίς ὥρες τοῦ οὐμανισμοῦ· ἔτσι μᾶς ἐδίδαξε, αἰσιοδόξος, ὁ Δελμούζος νὰ ἀνοίγουμε τὴν καρδιά μᾶς σὲ ὅ,τι βοηθεῖ νὰ βαθαίνουμε τὸ φυσικό μᾶς.

Διαλεκτικὴ εἶναι ἡ πορεία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ μέσα στὸν χρόνον: ἓνας διάλογος πὺ συνεχίζεται αἰῶνες τώρα, καὶ ἔχει κάποτε τὴν ἀνταπόκρισή του ὡς τὴν ἴδια μᾶς τὴν ἀτομικὴ ψυχὴ. Ἴσως νὰ εἶναι τοῦτο μέσα στὴν μοῖρα τοῦ ἑλληνισμοῦ, αὐτὴ ἡ ροπὴ πρὸς τὴν μεσότητα, δηλαδή πρὸς τὴν ἀρετὴ, ροπὴ πὺ γίνεται συχνὰ διχασμὸς, σπαραγμὸς, ὅταν ὁ διάλογος παραχωρεῖ τὴν θέση τοῦ στὸν μονόλογο. Στὴν σύνθεσή δὲν μπορέσαμε νὰ φθάσουμε, στὴν μέση ὁδὸ τοῦ Κοραΐ, στὴν μεσότητα τοῦ Ἀριστοτέλη· πάντοτε θέση, ἀντίθεση. Κι ὅμως τὸν δρόμο πρὸς τὴν σύνθεσή, τὸν δρόμο πὺ θὰ ἔφερνε πρὸς τὰ μεγάλα πεπρωμένα τῆς φυλῆς, πρὸς τὴν ἀξιοποίηση ὅλων τῶν δυνατοτήτων καὶ τὴν χρησιμοποίησή ὅλων τῶν προσφορῶν ἀπ' τοὺς παλιούς καὶ ἀπὸ τοὺς νέους χρόνους, μᾶς τὸν δείχνει κάθε τόσο ὁ οὐμανισμὸς πὺ κάνει δικὰ του τὰ λόγια τοῦ τραγικοῦ: οὐ τοι συνέχθειν ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν. Σὰν λαμπαδηφόροι πὺ μᾶς δείχνουν τὸν δρόμο αὐτὸν παρουσιάζονται κάθε τόσο οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ οὐμανισμοῦ· ἄξιος ἐκπρόσωπος τοῦ οὐμανισμοῦ στὴν ἐποχὴ μᾶς, ἄξιος συνεχιστὴς τῶν πιὸ ὠραίων ἐθνικῶν μᾶς παραδόσεων, ὁδηγὸς πρὸς τὴν σύνθεσή πὺ μόνη θὰ μπορέσει νὰ λυτρώσει τὸν ἑλληνισμό ἀπὸ τὴν διάσπαση, αὐτὸς εἶναι γιὰ μὲν ὁ Ἀλέξανδρος Δελμούζος. Δὲν βλέπω σ' ἓναν ἑλληνα ποιά μεγαλύτερη τιμὴ θὰ μπορούσε κανεὶς ν' ἀπονεμίει ἀπὸ μιὰ τέτοια τοποθέτησή μέσα στὴν ἱστορία τῆς παιδείας μᾶς.

Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ

Ὁ Δελμούζος καὶ οἱ ἀρχαῖοι

Στὴν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου του Τὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς (Ἀθήνα, 1944, σ. 3) ὁ Ἀλέξανδρος Δελμούζος μᾶς πληροφροεῖ πὺς κάποτε στὸ πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης, ὅταν ἦταν κι ἐκεῖνος καθηγητὴς ἐκεῖ, σὲ κάποιο φροντιστήριο γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν κλασικῶν, εἶχε ἔρθει τὸ ζήτημα τῆς μορφωτικῆς τους ἀξίας καὶ πὺς ἀπὸ τὴ συζήτηση ἀνάμεσα σὲ 25 φοιτητὲς τῆς τέταρτης χρονιᾶς λίγο ἔλειψε νὰ βγῇ τὸ πόρισμα πὺς ἡ μελέτη τῶν κλασικῶν στὰ σχολεῖα καταντᾷ ὄχι μόνον ἄσκοπη παρὰ καὶ βλαβερή. Οἱ νέοι αὐτοὶ πῆγαιναν νὰ βγάλουν τὴν κρίση «πὺς τὴ ζωὴ μονάχα ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς μπορεῖ νὰ τὴν ὑπηρετήσῃ».

Ἡ αἰτία ποὺ ἐσπρωχνε τοὺς νεαροὺς συζητητὲς στὸ πρόχειρο καὶ θλιβερὸ αὐτὸ συμπέρασμα—ξεχωριστὰ θλιβερό, γιὰτὶ ἐκεῖνοι ποὺ θὰ τὸ ἐβγαζαν σπούδαζαν... φιλολογία—ἦταν βέβαια τὸ ἴσαμ' ἓνα σημεῖο ὄχι ἀδικαιολόγητο θάμπωμά τους ἀπὸ τὴν καταπληχτικὴ ἐξέλιξη τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἀπὸ τὰ κατορθώματα τῆς τεχνικῆς, μαντεύει ὅμως κανεὶς πὺς δὲ θὰ ἦταν μόνον αὐτὴ. Θὰ ἦταν καὶ ἡ πικρὴ γεύση τῶν ἀνούσιων καὶ ἀρρωστιάρικων καρπῶν ποὺ πρόσφερε στὴ νέα Ἑλλάδα ἡ ἀρχαιότητα, ἔτσι ὅπως γιὰ χρόνια καὶ χρόνια τὴν καλλιέργησε μὲ τὸ γνωστὸ ἄψυχο καὶ ἀντίθετο πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς καὶ πρὸς τὴν ἴδια τὴν οὐσία τῆς ἀρχαιότητος τρόπο ὁ ψευτοκλασικισμός.

Εὐτυχῶς τὸ κακὸ πόρισμα, πρὸς τὸ ὁποῖο καταρακυλοῦσαν οἱ νέοι σπουδαστές, δὲ βγῆκε, ὁ κίνδυνος ἀποσοβήθηκε. Κάποιος θὰ τοὺς ἀνοιξε τὰ μάτια τὴν τελευταία στιγμή, καὶ πέρ' ἀπὸ τὸ θάμπωμά τους ἀπὸ τὸ φῶς ἄλλων ἄστρον καὶ βαθύτερ' ἀπὸ τὶς σκουριὲς ποὺ μάζεψε πάνω ἀπὸ τὰ κλασικὰ κείμενα ἡ κακὴ χρησιμοποίησή τους θὰ τοὺς βόηθησε νὰ δοῦν τὴν ἀστέρευτη βρύση τῆς ἀρχαίας ζωῆς, τὴν πάντα δροσερὴ καὶ ζωογόνα, φτάνει νὰ τὴν ἀντικρίσει κανεὶς ἀπὸ τὴ σκοπιὰ ποὺ πρέπει καὶ νὰ πλησιάσει στὰ νερά τῆς χεῖλια ἀξία νὰ πιοῦν ἀπ' αὐτή. Αὐτὸς ὁ κάποιος δὲ μᾶς τὸ λέει τὸ βιβλίο ποῖος ἦταν, μὰ βέβαια τὸ μαντεύουμε κι αὐτό. Ἦταν ὁ Ἀλέξανδρος Δελμούζος. Γιὰτὶ ὁ Δελμούζος ἦταν καὶ εἶναι ποτισμένος ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ πιό γνήσιου δημοτικισμοῦ, ὅπως δὲ εἶναι κι ἓνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους ἐργάτες του, προπάντων στὸν τομέα τῆς παιδείας, καὶ ὁ δημοτικισμὸς εἶδε, ὅσο καὶ ὅπως δὲν τὸ ἔκαμαν ποτὲ οἱ ἀντίπαλοί του, τὴ βαθύτερη οὐσία τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἀσύγκριτη μορφωτικὴ του ἀξία.

Κάθε ἐπανάσταση ἔχει τὶς ὑπερβολές της. Καὶ ὅμως ὁ δημοτικισμὸς, ἐπαναστατικὸ κίνημα γενναῖο ὅσο κανένα, στὸν ἀγῶνα του γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας ἀπὸ τὰ νύχια τοῦ στείρου ἀρχαϊσμοῦ δὲν παρασύρθηκε σὲ καμιά ὑπερβολή. Ἡ ἐπίγνωση, ἀπὸ τὴ μιὰ, τῆς ἀνάγκης νὰ θεμελιωθεῖ ἡ παιδεία μας πάνω στὴ σύγχρονη πραγματικότητα καὶ ν' ἀνοίχτουν μπρὸς στὰ μάτια τῶν παιδιῶν οἱ ἐφτασφράγιστοι ὡς τότε θησαυροὶ τῆς λαϊκῆς παράδοσης καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ἀγανάκτηση γιὰ τὴ βλάβη ποὺ ἔφερε ὁ ψευτοκλασικισμὸς μὲ τὸ ἄγνοο καὶ ἀφύσικο ἀντίκρισμα τῶν ἀρχαίων κειμένων, ποὺ ἐξαπλώνοντάς τα σὲ τραπέζι νεκροτομείου καταγινόταν ἀποκλειστικὰ σὲ λεξιθηρικὴ καὶ γραμματικὴ νεκροφία, ποτὲ δὲν ἐσπρωξαν τὸν δημοτικισμὸ σὲ καμιά ὑπερβολή, ποτὲ δὲν τὸν ἔκαμαν νὰ παραγνωρίσει τὴ μοναδικὴ καὶ ἀσύγκριτη μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἀρχαίου μας πολιτισμοῦ. Νέος ἀκόμα ὁ Δελμούζος, διευθυντὴς τοῦ ἀνώτερου παρθεναγωγείου τοῦ Βόλου, ἐλεύθερος νὰ κανονίσει κατὰ τὴν κρίση του τὸ πρόγραμμα τοῦ σχολείου, ἔδωσε μέσα ἐκεῖ στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ λογοτεχνία καὶ στίς ἄλλες ἐκδηλώσεις τοῦ κλασικοῦ πολιτισμοῦ τὴν τιμητικὴ θέση ποὺ τοὺς ταιριάζουν, καί, πρῶτος αὐτὸς στὴν Ἑλλάδα, ἀκολούθησε συστηματικὰ τὸ σωστὸ δρόμο γιὰ τὸ πλησίασμά του. Τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας του αὐτῆς, ὅσο γρήγορα καὶ ἀπότομα

κι ἂν κόπηκε ἀπὸ τὴν ἀντίδραση, ἦταν λαμπρά. Φτάνει νὰ διαβάσει κανεὶς τὶς ἐκθέσεις τῶν μαθητριῶν τοῦ παρθεναγωγείου πάνω σὲ θέματα τοῦ ὁμηρικοῦ πολιτισμοῦ, γιὰ νὰ δεῖ πὺς μιὰ ζωντανὴ διδασκαλία, σὲ γερά θεμέλια βασισμένη, μπορεῖ νὰ φέρει τὸ φῶς καὶ τὴ χαρὰ σὲ περιοχὴ ποὺ ὡς τότε τὴ σπέπαζε ἡ μούχλα.

Ἀλλὰ καὶ θεωρητικὰ ὁ Δελμούζος δὲν ἔπαψε ἀπὸ τότε νὰ διαλαλεῖ τὴ μεγάλη σημασία ποὺ ἔχει γιὰ τὴ μόρφωση ἡ μελέτη τῆς ἀρχαιότητος, ὅταν φυσικὰ γίνεται ὅπως πρέπει. Ἄν κόβαμε τὴ γνωριμία μας μὲ τὸν κλασικὸ μας πολιτισμὸ, αὐτὸ θὰ ἦταν «σωστὴ καταστροφὴ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ παιδεία καὶ τὸ νεοελληνικὸ πολιτισμὸ». Τόσο κατηγορηματικὰ μιλεῖ στὴ μελέτη του Οἱ κλασικοὶ σὲ μετὰ φρ-

Ὁ Ἀ. Δελμούζος στὰ 1898

σὴ τὴ δημοσιευμένη στὸ Δελτίο τοῦ Ἑκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου τοῦ 1916 (τόμ. 6, σ. 128). Καὶ συνεχίζει: «Γιὰτὶ τότε δὲ θὰ ἔλειπε ἀπὸ τὰ δικά μας σχολεῖα μόνον ἡ ἀσύγκριτη μορφωτικὴ δύναμη τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἀλλὰ καὶ ἡ βάση γιὰ κάθε ἀνώτερη καὶ βαθύτερη ἐθνικὴ καὶ ἀνθρωπιστικὴ μόρφωση. Καὶ εἶναι τόση ἡ ἐθνικὴ, ἡ ἐκπολιτιστικὴ καὶ δυναμογόνα σημασία τοῦ κόσμου αὐτοῦ, ὥστε ὅλοι οἱ δημοτικιστὲς πλειοδοτοῦν στοὺς ὕμνους τῶν κλασικιστῶν καὶ τὸ νομίζουν ἀπαραίτητο καὶ ὁ ἀπόφοιτος ἀκόμη τοῦ δημοτικοῦ σχολείου κάτι δυνατό νὰ αἰσθανθῇ καὶ νὰ νιώσῃ ἀπὸ τὴ μεγάλη προγονικὴ δημιουργία».

Συστηματικότερα τὴν πεποίθησή του αὐτὴ ὁ Δελμούζος τὴ διατύπωσε στὸ βιβλίο του Τὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς. «Τὸ παρόν», μᾶς λέει (σ. 15), «τὴν τωρινὴ κοινωνία καὶ τὸν πολιτισμὸ της, θὰ τὰ καταλάβουμε καλὰ, ὅταν μελετήσωμε ὅπως πρέπει τὸ παρελθόν. Τέτοια μελέτη μᾶς πάει στίς ρίζες τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ, μᾶς δείχνει πὺς γεννιέται κι ἐξελίσσεται, μᾶς βάζει δηλαδὴ βαθύτερα στὸ νόημά του, στὸ νόημα τῆς ζωῆς μας. Καὶ φυσικὰ γιὰ κάθε τόπο ξεχωριστὴ σημασία ἔχει τὸ δικό του παρελθόν καὶ ἡ μελέτη του. Ἡ μελέτη ὅμως τῶν κλασικῶν

ένδιαφέρει όλους, γιατί στην κλασική αρχαιότητα έχουμε τις βάσεις του δυτικού πολιτισμού». . . . «Δεν είναι όμως μόνο αυτή η όφελεια. Οι κλασικοί δὲ μᾶς βοηθοῦν μόνον για νὰ καταλάβουμε πὺ καλὰ τὴ ζωὴ μας, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴ δουλέψουμε, νὰ τὴ βαρύνουμε καὶ νὰ τὴν κάνουμε καλύτερη, νὰ τὴν ὑψώσουμε» (σ. 16).

Πολὺ σπάνια χαρακτηρίστηκε σ' ἐμᾶς ἡ οὐσία τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος τόσο θετικὰ καὶ πολὺ σπάνια ὑποστηρίχθηκε ἡ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ μετὰ τὴν γνώση τῶν πραγμάτων, τόσο πίστη καὶ τέτοιο παλμό, ὅσο γίνεται στὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ Δελμούζου καὶ εἰδικότερα στὸ κεφάλαιό του «Ἡ θέσις τῶν κλασικῶν στὸ ἔργο τῆς σχολῆς» (σ. 15-19). Θὰ ἤθελα νὰ συστήσω σὲ ὅλους τὴ μελέτη του. Δὲν ἀντέχω στὸν πειρασμό ν' ἀποσπάσω καὶ ἐδῶ λίγες φράσεις ἀπὸ τὴς τόσο εὐγλωττες αὐτὲς σελίδες. «Στὴν Ἑλλάδα σὲ ὁρισμένη ἐποχὴ ἕνας λαὸς ἀπὸ ἐλεύθερους ἀνθρώπους ἔζησε τὴ ζωὴ του μετὰ μοναδικὴ δημιουργικὴ ἔνταση, καὶ στοὺς κλασικοὺς τοῦ ἔχομε μιὰ τεράστια προσπάθεια νὰ ὑποτάξουν τὴν πλούσια ζωὴ στὸ λόγο, στὸ ρυθμὸ καὶ στὸ μέτρο». — «Οἱ Ἕλληνες κλασικοὶ προβάλλουν πάντα νέοι καὶ ἀνεξάντλητοι γιὰ κάθε ἐποχὴ ποὺ μπορεῖ νὰ τοὺς ἀντικρίσει, νὰ τοὺς πλησιάσῃ δημιουργικὰ, ὅχι μόνον σὰν κείμενα καὶ προσωπικότητες μεγάλες μὰ ξεπερασμένες πιά, παρὰ σὰ ζωντανὲς μορφὲς καὶ σύγχρονες δημιουργικὲς δυνάμεις». — «Μελετώντας τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα βλέπομε τὴς πηγὲς τῆς νέας». — «Τὴ βάση γιὰ τὴ βαθύτερη κατανόηση (ἐνν. τοῦ ἑαυτοῦ μας, τοῦ λαοῦ μας, τῆς ἀποστολῆς μας) μᾶς τὴ δίνουν οἱ κλασικοὶ, γιατί σ' αὐτοὺς ἡ ζωὴ τῆς φυλῆς μας ἔφτασε στὸ πὺ ἐντατικὸ τῆς σημείου». — «Οἱ Ἕλληνες ὅμως κλασικοὶ ἔχουν τὴ μεγάλη σημασία ποὺ εἶδαμε μόνον γιὰ ἀνθρώπους ζωντανούς καὶ αὐθύπαρχους».

Μιλώντας γιὰ τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πολιτισμὸ ὁ Δελμούζος δὲν ἐννοεῖ φυσικὰ μόνον τὴ λογοτεχνία του, ἐννοεῖ ὅλες τὴς ἐκδηλώσεις του, τέχνη, γλῶσσα, θρησκεία, δημόσιο βίος, ιδιωτικὸ βίος κτλ., καὶ τὴ μορφωτικὴ ἐπίδραση ὅλων αὐτῶν τὴν ἐκτιμᾷ, ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ἡ περίσκεψη ποὺ τὸν χαρακτηρίζει τὸν ὁδηγεῖ στὸ σωστὸ μέτρο, στὴν ὀρθὴ τοποθέτηση τῆς κάθε μορφῆς πολιτισμοῦ στὴ θέσις ποὺ τῆς ταιριάζει: ὅλα καλὰ καὶ ὅλα θὰ τὰ ἐκμεταλλευτοῦμε γιὰ τὸν παιδευτικὸν μας σκοπὸ, ἀλλὰ πρῶτ' ἀπ' ὅλα καὶ πάνω ἀπ' ὅλα τὸ λογοτεχνικὸ κείμενο, καὶ σ' αὐτὴ πάλι τὴν περιοχὴ ὅχι ὅποιοδήποτε παρὰ τὰ σπουδαῖα κλασικὰ κείμενα τῶν μεγάλων δημιουργῶν. «Τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα θὰ μᾶς τὸ δώσουν οἱ μεγάλοι δημιουργοί, ἀπὸ τὴν οὐσίαν τοῦ ἔργου τοὺς πηγάζει ἡ μορφωτικὴ του σημασία» (ΠΦΣ σ. 94) ⁽¹⁾. Καὶ ἀναζητώντας μιὰ «κοινὴ μορφωτικὴ βάση» γιὰ τοὺς φοιτητὰς τῶν φιλοσοφικῶν μαζ σχολῶν, ὅποιαδήποτε εἰδικότητα καὶ ἂν πρόκειται ν' ἀκολουθήσουν καὶ ὅποιον εἶδος πτυχίου καὶ ἂν θέλουν νὰ πάρουν, αὐτὸ τὸ λογοτεχνικὸ κείμενο τοῦ μεγάλου δημιουργοῦ βάζει γιὰ πρῶτο ἀγκωνάρι. Αὐτὸ τὸ κείμενο καὶ τὴν προσπάθειαν νὰ μποῦμε στὸ νόημά του. «Ἐστὶ μόνον ἐννοῶ τ' ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ὡς βασικὸ μάθημα γιὰ ὅλους, ἄσχετα ἀπὸ τὴν ἐπίδοσιν ποὺ θὰ διαλέξῃ ὁ κάθε φοιτητής. Ὅχι ἀπλὴ πηγὴ γιὰ τὴν ἐπίδοσιν, ἀλλὰ κύρια πηγὴ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ μόρφωσίν του» (δ.π.).

Πῶς ὅμως θὰ πλησιάσουμε τοὺς ἀρχαίους, γιὰ νὰ εἶναι γόνιμη καὶ εὐεργετικὴ σ' ἐμᾶς ἡ ἐπίδρασή τους; Ἀπὸ ποῖο δρόμο, με ποιὸν τρόπο, με ποιά προπαρασκευή; Ὁ Δελμούζος, ποὺ πρῶτος, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ δημοτικισμοῦ, ἀντιμετώπισε τὸ πρόβλημα στὴ σχολικὴ πράξι καὶ ποὺ καὶ θεωρητικὰ τὸ μελέτησε μετὰ σύστημα καὶ ἐξαιρετικὴ στοχαστικὴ δύναμις, γίνετ' ἐδῶ πολύτιμος ὁδηγός. Γιὰ νὰ πάρουμε ὅλοι μας, γιὰ νὰ δεχτεῖ πρῶτ' ἀπ' ὅλα τὸ παιδί τὴν ὠφέλεια ποὺ εἶναι δυνατὸ νὰ πηγάζει ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὑπάρχουν ὁρισμένες προϋποθέσεις, εἶναι

1. Συντομογραφίες σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο γιὰ παραπομπὴ σὲ ἔργα τοῦ κ. Α. Δελμούζου: ΚΜ = Οἱ κλασικοὶ σὲ μετάφραση, «Δελτίο Ἑκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου» τόμ. 6 (1916) σ. 121. κ. ἐ. — ΠΠΜ = Οἱ πρῶτες προσπάθειες στὸ Μαρμάσειο 1923-1926, Ἀθήνα, 1929. — ΠΦΣ = Τὸ πρόβλημα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, Ἀθήνα 1944. — ΚΣ = Τὸ κρυφὸ σχολεῖο, Ἀθήνα, 1950. — ΣΕ = Ἀπὸ τὸ σχολεῖο ἐργασίας, «Παιδεία», Ἔτος Ε' (1951), ἀριθ. 55-62.

ἀπαραίτητο νὰ τηρηθοῦν ὁρισμένες ἀρχές, ποὺ ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὴς ἀγνόησε ὁ ἀρχαῖσμός, ἔφερε, ἀντὶς καλὸ, ἀνυπολόγιστη βλάβη.

Πρῶτη καὶ κυριότερη ἀρχὴ εἶναι ὅτι τὰ μάτια μας πρὸς τὸν ἀρχαῖο πολιτισμὸ — καὶ γενικότερα, θὰ ἔλεγα, πρὸς ὅ,τι μακρινὸ ἀπὸ μᾶς χρονικὰ ἢ τοπικὰ — θὰ τ' ἀνοίξουμε, ἀφοῦ πρῶτα τὰ γυμνάσουμε στὸ ἀντίκρισμα καὶ στὴ μελέτη τῆς σύγχρονῆς μας πραγματικότητος καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἀγαθῶν τῆς λαϊκῆς μας παράδοσης. Αὐτὴ τὴν ἀλήθειαν τὴν τόσο σημαντικὴ κανένας ἄλλος ἴσως δὲν τὴν ἔκαμε αἰσθητὴ καὶ δὲν τὴν ὑποστήριξε μετὰ τόσο θερμὴ καὶ ἐπιμονὴ καὶ μετὰ τόσο στερεὴ ἐπιχειρηματολογία, μετὰ ὅση ὁ Δελμούζος. Καὶ ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ παρθενωγείου τοῦ Βόλου, στὴν παιδευτικὴν του πράξι, αὐτὴ κοίταξε νὰ ἐφαρμόσει. Τοῦ σχολείου αὐτοῦ «βάσις, ἀφετηρία καὶ τέρμα ἦταν ὁ νέος Ἑλληνισμός, ἡ σύγχρονη κοινωνία μας καὶ τὰ προβλήματα τῆς» (ΚΣ σ. 30), ἀρχὴ τοῦ «νὰ θεμελιώσῃ τὴ μόρφωσιν στὸ νεοελληνικὸν πολιτισμὸ καὶ τὴ ζωντανὴν παράδοσίν του» (σ. 161). «Ἦξερε ἀπὸ τότε ὁ Δελμούζος πῶς ἡ κύρια αἰτία ποὺ δὲν μπόρεσε ὁ ἀρχαῖσμός, ὅχι νὰ ξαναφέρει τὴν ἀρχαιότητά καὶ τὴ γλῶσσάν της — αὐτὸ τὸ ἔργο ἦταν ὅπως δὴποτε καταδικασμένο ἀπὸ τὴν ἴδιαν του τὴ φύσιν — παρὰ οὐτενὰ νιώσει καὶ τὴν οὐσίαν της καὶ τὸ πνεῦμα της ἦταν ἡ περιφρόνησίς του πρὸς τὴ νεοελληνικὴ ζωὴ καὶ τὰ δημιουργήματά τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἦξερε πῶς ὡς στὸ τέλος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα καὶ πὺ πέρα ἀκόμα ἐξουσίαζε τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ὁ ψευτοκλασικισμός (ΚΣ. σ. 11), πῶς τὸ μόνον ποὺ διδασκόνταν ἀπὸ τὴ νεώτερη Ἑλλάδα ἦταν ἡ ἱστορία (μὰ καὶ αὐτὴ πῶς; — λέω ἐγώ —, ἀφοῦ τὸν Μπότσαρη ντρέπονταν νὰ τὸν ποῦν Μπότσαρη καὶ τὸν ἔλεγαν Βότσαριν), πῶς μόλις στὰ 1900 ἐκδηλώθηκε μιὰ γενικότερη παιδαγωγικὴ βούλησις μετὰ κύριο γνώρισμά της τὸ θετικὸ καὶ πρακτικὸ πνεῦμα καὶ μετὰ δύο προσπάθειες: α') ἡ παιδεία ἀπὸ τὰ λόγια νὰ στραφῇ πρὸς τὰ ἔργα καὶ β') ν' ἀντικρίσῃ γόνιμα τὰ περασμένα (ΚΣ σ. 20). Γι' αὐτὸ στὸ σχολεῖο τοῦ Βόλου ἀρχίζαν ἀπὸ τὸ νέο Ἑλληνισμὸ. «Γιατί αὐτὸς μόνον μποροῦσε νὰ δώσῃ τὴ βάση γιὰ τὴ μόρφωσιν τῶν παιδιῶν μας. . . . Καὶ μόνον ὅταν θὰ ἐξετάζαμε, θὰ φωτίζαμε καὶ θὰ ταχτοποιούσαμε βασικὰ στοιχεῖα τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, θὰ μπορούσαν οἱ μαθητρίες μας ν' ἀντικρίσουν μετὰ κατανόησιν καὶ τὰ περασμένα. Γιατί θὰ κατεῖχαν τὴν συστηματικὴν παραστάσεις καὶ ἐννοίες, ποὺ ἦταν ἀπαραίτητες γιὰ ν' ἀφομοιώσουν καὶ ζωντανέψουν τὸ ὕλικὸ μιᾶς μακρινῆς περιόδου» (ΚΣ σ. 30-31).

Βέβαια τὸ νέο μας πολιτισμὸ δὲν τὸν μελετοῦμε μόνον γιὰ προπαρασκευὴ τῆς μελέτης τοῦ ἀρχαίου, δὲν τὸν θέλομε μόνον σὰ σκαλοπάτι γιὰ ν' ἀνεβούμε σ' αὐτόν. Ἀπεναντίας «ἀφετηρία καὶ τέρμα στὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ ἑνὸς τόπου» — τὸ ἴδιο φυσικὰ καὶ σὲ κάθε εἶδος σχολεῖο — «εἶναι ὁ σύγχρονος πολιτισμός καὶ ἡ ζωὴ του» (ΠΦΣ σ. 15). Ἀλλὰ καὶ χωρὶς αὐτὸ τὸ σκαλοπάτι ἀνέβασμα στὴν κατανόησιν τοῦ κόσμου ἄλλων καιρῶν καὶ ἄλλων τόπων εἶναι ἀδύνατον. Ἡ νεοελληνικὴ πραγματικότης εἶναι ἡ «μόνη βάση ἀπ' ὅπου μποροῦμε οἱ νεοἝλληνες νὰ καταλάβουμε, νὰ αἰσθανθοῦμε καὶ νὰ ζωντανέψουμε τοὺς κλασικοὺς» (ΠΦΣ σ. 15). Ὁ Δελμούζος δὲν κουράζεται νὰ τὸ τονίζει, γιατί ξέρεῖ πόσο εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ κατανοητὸ ἀπ' ὅλους καὶ πόσο δύσκολα ἀποφασίζουν οἱ πολλοὶ ν' ἀφήσουν ἕνα δρόμο στραβό, ποὺ εἶχε ἀκολουθηθεῖ γιὰ χρόνια καὶ χρόνια. «Στὰ ξένα σχολεῖα βάση εἶναι ἡ δική τους ζωὴ» (δ.π. σ. 95). Ἀπαιτεῖ καὶ ἀπὸ μᾶς συστηματικὴ ἐργασία πάνω σὲ νεοελληνικὰ δημοτικὰ καὶ ἐντεχνα λογοτεχνικὰ κείμενα, ἐργασία ποὺ «βαθαίνει τὴν ψυχὴ καὶ ἔχει ἄμεσο ἀντίκτυπο στὸ ἀντίκρισμα τῶν κλασικῶν καὶ τὴν κατανόησίν τους» (δ.π. σ. 95), καὶ διδάσκει πῶς τὰ κλασικὰ κείμενα τὰ πλησιάζουμε «μονάχα ἀπὸ τὴ δική μας καὶ μετὰ τὴ δική μας ψυχικὴ ζωὴ» (σ. 94).

Στὸ κήρυμά του αὐτό, ποὺ καὶ τῶρ' ἀκόμα δυστυχῶς πολλοὶ «ἀρμόδιοι» δὲν τὸ κατάλαβαν, ἐπιμένει καὶ στὴ μελέτη του Ἐτος Ε', 1951, ἀριθ. 55-62). «Ἡ παιδεία κάθε τόπου, λέει, πρέπει νὰ θεμελιώνεται στὴ σύγχρονη πραγματικότητα τοῦ τόπου αὐτοῦ» (σ. 355). «Τὸ σχολεῖο νὰ γίνῃ συνέχεια ζωῆς» (δ.π.). Κατὰ βασικὴ ἀρχὴ τοῦ δημοτι-

κισμού «είναι αδύνατο να μορφώσωμε πραγματικά τα παιδιά μας, αν δε θεμελιώσωμε το παιδευτικό έργο μας στη ζωντανή παράδοση του έθνους και το ζωντανό γλωσσικό της όργανο» (ΣΕ σ. 413).

Το δικαίωμα στο θεωρητικό της παιδαγωγικής να μιλεί με τόση πεποίθηση και κατηγορηματικότητα το δίνει η προσωπική πείρα, ή από τον ίδιον καρποφόρα έφαρμογή της άρχης στη σχολική πράξη. Οι μεταρρυθμίσεις στο Βόλο και στο Μαράσλειο στάθηκαν γόνιμες, γιατί ρίζωναν στην πρώτη αυτή προϋπόθεση, στο νεοελληνικό πολιτισμό και στο ζωντανό γλωσσικό του όργανο (ΣΕ σ. 415). Στο παρθεναγωγείο του Βόλου οι άρχαιοι κλασικοί διδάχτηκαν μεταφρασμένοι, στο Μαράσλειο οι πεζογράφοι στο πρωτότυπο και οι ποιητές σε μετάφραση. Κι έδω κι εκεί τηρήθηκε πιστά η άρχή του ξεκινήματος από τη νεοελληνική ζωή και από τη λαϊκή παράδοση: κι έδω κι εκεί σπουδαίο διδαχτικό μέσο θεωρήθηκε η σύγκριση των δύο κόσμων. Τα δημοτικά τραγούδια μελετήθηκαν βέβαια πρώτ' απ' όλα για τη δική τους μορφωτική αξία, παράλληλα όμως ή διδασκαλία τους έπιδίωκε και τουτο: «να κάμη γονιμότερη τη διδασκαλία των κλασικών και να βοηθήση τις μαθήτριες να νιώσουν τη βαθύτερη ένότητα του ελληνικού πολιτισμού, από τα παλαιότερα χρόνια ως την εποχή μας» (ΚΣ σ. 176). Στην πρώτη τάξη του παρθεναγωγείου τα τραγούδια της ξενιτιάς και τα τραγούδια του κάτω κόσμου και του Χάρου άρχισαν να κάνουν συνειδητή μια μεγάλη περιοχή του νεοελληνικού πολιτισμού που με τα κοινά στοιχεία μορφής και περιεχομένου θα βοηθούσε κι αυτή (τα παιδιά) ν' αντικρίσουν γόνιμα τα δυο έπόμενα χρόνια τον κλασικό πολιτισμό » (ΚΣ σ. 164). Και πραγματικά τα τραγούδια της ξενιτιάς όπως και ή παραλογή για το γυρισμό του ξενιτεμένου και τον άναγνωρισμό του από τη γυναίκα του βόηθησαν να ζωντανέψουν τη διδασκαλία και γενικά της Όδυσσειας και ειδικά της σκηνης του άναγνωρισμού του ήρωα και της Πηνελόπης. Για την αίσθηση πάλι και την εκτίμηση της Νέκυιας του όμηρικού έπους τα τραγούδια του κάτω κόσμου και του Χάρου στάθηκαν πολύτιμος όρος σύγκρισης. Οι αντίληψεις του όμηρικού κόσμου για τον Άδη, τους θεούς του και τους νεκρούς και οι αντίστοιχες παραδόσεις του ελληνικού λαού στα νεώτερα χρόνια μελετήθηκαν συγκριτικά, κι έτσι και τη Νέκυια οι μαθήτριες την κατανόησαν βαθιά και κοινά στοιχεία των δύο κόσμων και ως προς το περιεχόμενο και ως προς τη μορφή ξεχώρισαν αυθόρμητα. Γιατί «ή δημοτική παράδοση μπορεί να βοηθήση για να καταλάβωμε βαθύτερα τους κλασικούς και τον έαυτό μας» (ΚΣ σ. 206). Υποδειγματική είναι ή σύγκριση που έγινε στο βολιώτικο σχολείο του γυρισμού του ξενιτεμένου της νεοελληνικής παραλογής και του Όδυσσέα. Αυτή δε βόηθησε μόνο τις μαθήτριες να αίσθανθούν και να εκτιμήσουν το κλασικό κείμενο παρά έδωσε και άφορμή να εξεταστεί λίγο και το όμηρικό ζήτημα, όσο βέβαια είναι δυνατό να γίνει με παιδιά αυτής της ηλικίας.

Για τη διδασκαλία της Κυκλώπειας έπιστρατεύτηκαν από τη νεοελληνική μυθολογία οι Δράκοι, οι Άράπηδες, οι Γίγαντες, και εξετάστηκε ή παράδοση για το Μονομάχη με αποτέλεσμα να νιώσουν χεροπιαστά τα παιδιά πως ένα ταπεινό λαϊκό θέμα το ύψώνει ή μεγάλη τέχνη και το κάνει άξιο να μπει μέσα σε έπος ήρωϊκό. Άκόμα και «για κάποια αίσθηση της λιτής, της πλαστικής και ήρεμης μορφής, και την αντίληψη της αποκρυσταλλωμένης στο μάρμαρο ιδέας» αρχαίων επιτύμβιων αναγλύφων πρόσφεραν τη βοήθεια τους μερικά βαριά από πόνο, μα συγκρατημένα στην έκφρασή του λαϊκά μας μοιρολόγια (ΚΣ σ. 242).

Πόσο ο ζωντανός αυτός τρόπος διδασκαλίας, που ουσία του είναι ή προβολή στα σκοτεινά βάθη των μακρινών και των περασμένων του φωτός με το όποιο φώτισε την ψυχή μας ή μελέτη αντίστοιχων μορφών της σύγχρονης ζωής, συγκινεί τα παιδιά και τα σπρώχνει σε αυθόρμητη, ευχάριστη και ωφέλιμη δραστηριότητα, φαίνεται και από τις σχολικές εργασίες τους (εκθέσεις, μελέτες κτλ.) και από τις σχολικές γιορτές που οργανώθηκαν και στο παρθεναγωγείο του Βόλου και στο Μαράσλειο με κέντρο αρχαία θέματα. Βέβαια γιορτές με άρχαιο περιεχόμενο, παραστάσεις π.χ. αρχαίων

τραγωδιών, δεν είναι άγνωστες στα σχολεία μας. Άλλο όμως είναι αυτό και άλλο ή γιορτή που έρχεται σά φυσικό και αυθόρμητο ένθισμα εκείνου που μια ζωντανή και παρορμητική σε δράση διδασκαλία καλλιέργησε μέσα στών παιδιών την ψυχή. Τέτοιες γιορτές οργανώθηκαν στα σχολεία του Δελμούζου. Κέντρο μιας γιορτής που έγινε στο παρθεναγωγείο του Βόλου τη δεύτερη χρονιά της λειτουργίας του ήταν ή Όδυσσεια, όπως είχε διδαχτεί από τη μετάφραση του Πολυλά (ΚΣ. σ. 115). Μέσ' από τη διδασκαλία, σά φυσική συνέχειά της, με πρωτοβουλία των σπουδαστών, βγήκε και στο Μαράσλειο μια σκηνική εργασία, «Η συνωμοσία των μνηστήρων», που παίχτηκε σε σχολική γιορτή. Και στη σύνθεση μιας κωμωδίας με τον τίτλο «Θερσίτης» ή διδασκαλία της Ίλιάδας έδωσε σ' ένα σπουδαστή την άφορμή. «Μια σχολική γιορτή», λέει ωραία ο Δελμούζος (ΠΠΜ σ. 202), «έχει αληθινά μορφωτική σημασία, όταν είναι συνέχεια ζωής, ένταση και ολοκλήρωση, και όχι κάτι παραγγεμένο και ξένο που έρχεται απ' έξω.»

Για την πορεία λοιπόν προς την αρχαιότητα εφόδιο απαραίτητο είναι της σύγχρονης πραγματικότητας ή γνώση. Ξεκάθαρα και πειστικά το δίδαξε αυτό ο Δελμούζος και με το λόγο και με την πράξη. Μα δεν είναι μόνον αυτό. Μια άλλη αρχή, το ίδιο σημαντική, είναι ότι κάθε εκδήλωση του κλασικού πολιτισμού, κάθε μορφή της αρχαίας ζωής πρέπει να την έρευνουμε σύμφωνα με τη φύση της, με την καθαυτό ουσία της. Το ποιητικό έργο θα το αντικρίσουμε κυρίως και πρώτ' απ' όλα σά λογοτέχνημα, ένα διάλογο του Πλάτωνα σάν έργο φιλοσοφικό, ένα άγαλμα ή μιαν άγγειογραφία σάν έργο τέχνης. Ο ψευτοκλασικισμός άγνόησε αυτή την αρχή και κατάντησε εκεί που κατάντησε. Γι' αυτόν το κλασικό κείμενο ήταν ένα πεδίο γραμματικών ασκήσεων ή χωράφι για συγκομιδή λέξεων και φράσεων, που επιδειχτικά θα τις χρησιμοποιούσε στις ρητορικές του σαπουνόφουσκες: το πολύ πολύ, άφορμή για έναν ψυχρό κι έντελως άκαρπο φρονηματισμό.

Σε νεώτερα χρόνια παρουσιάστηκε μια άλλη κατάχρηση. Θεωρήθηκε από μερικούς πράμα μοντέρνο και τάση προοδευτική να βάζεις κάτω το κλασικό κείμενο και ν' άντλείς απ' αυτό στοιχεία για τη σύνταξη μιας πραγματείας πάνω σε κάποιο θέμα της ιστορίας του πολιτισμού. Βέβαια μια τέτοια εργασία, όταν γίνεται στο σχολείο στο σωστό μέτρο, και νόμιμη είναι και ωφέλιμη. Άλλά δεν μπορεί να γίνεται κατάχρησή της. Δεν μπορεί να είναι αυτή το πρώτο και πολύ λιγότερο το μόνο που θα ζητήσουμε από το παιδί να βρεί στο άρχαιο λογοτέχνημα. Με ποιόν τρόπο και σε τί μέτρο πρέπει να γίνεται αυτή ή εργασία μās το έδειξε με το φωτεινό παράδειγμά του ο Δελμούζος. Στο Κ ρ υ φ ο σ κ ο λ ε ι ο (σ. 222 κ. έ.) δίνει μερικές εκθέσεις μαθητριών του του Βόλου, πορίσματα εργασιών τους πάνω σε θέματα πολιτισμού της όμηρικης εποχής (το σύμπαν, γνωστές χώρες, μυθικός κόσμος, λατρεία θεών, οίωνοι και μάντεις, έπαγγέλματα, σκλάβοι και σκλάβες, πόλιτευμα), που τα μελέτησαν με την καθοδήγηση του δασκάλου τους. Μα ο ίδιος ο Δελμούζος έπισημαίνει και τον κίνδυνο της υπερβολής σ' αυτή την περιοχή. Τον κίνδυνο «να πέση ο δάσκαλος στον έγκυκλοπαιδισμό, και κομματιάζοντας τους διάφορους δημιουργούς και τα έργα τους να δώση μονάχα ό,τι του χρειάζεται για να συμπληρώση την εικόνα της μιας ή της άλλης εποχής που εξετάζει μαζί με τα παιδιά του». «Ένας τέτοιος δάσκαλος (μπορεί να διαλύση τον Όμηρο και τα έπη του σε άψυχα κομμάτια, που μόνος τους σκαπός θα είναι να δώσουν την εικόνα μιας εποχής. Και όμως δε μορφώνει το κομμάτι παρά το έργο όλόκληρο, κι αυτό πάλι μονάχα όταν το κοιτάξωμε με την άποψη και τη μέθοδο που γυρεύει ή πνευματική του σύσταση» (ΠΠΜ σ. 73).

Λοιπόν στο κάθε κείμενο θα ζητήσουμε πρώτα την ουσία του, στον ποιητή την ποίηση, στο φιλόσοφο το φιλοσοφικό του στοχασμό και φυσικά και την τέχνη του, άν, όπως ο Πλάτωνας, είναι μαζί και λογοτέχνης, στον ιστορικό τα ιστορικά γεγονότα, τα ιστοριογραφικά του χαρίσματα και την ιστορική του σκέψη. Αυτό το σκοπό έθεσε μπρός του ο Δελμούζος, όταν δίδασκε π.χ. λυρικά ποιήματα ή έπος: «να συγκι-

νήση ο ποιητής άμεσα την παιδική ψυχή και να επιδράση μορφωτικά με τη βαθύτερη κατανόηση του έργου του» (ΚΣ σ. 178).

Και κοντά στη συγκίνηση φρόντιζε φυσικά να γίνονται συνειδητά στα παιδιά τα καλλιτεχνικά στοιχεία που συνθέτουν την αισθητική αξία του κάθε έργου. Ο λαμπρός και υποδειγματικός τρόπος με τον οποίο έκανε αυτή την εργασία φαίνεται π.χ. από την έκθεση που μάς δίνει (ΚΣ σ. 176 κ. έ.) της διδασκαλίας της Κυκλώπειας· αναλύεται έξοχα το μέρος αυτό της 'Οδύσειας κι έπειτα εξίσου τεχνικά συγκεντρώνονται τα στοιχεία: σύνθεση, κυμάτισμα του ενδιαφέροντος, παράταση της ψυχικής έντασης, διήγηση άπλη και άνετη χωρίς περιττολογίες, περιγραφές, εικόνες, διάλογος, χαρακτηρισμός των προσώπων. Ένας που διδάσκει έτσι την ποίηση οδηγεί πραγματικά στην αίσθηση της ουσίας της.

Αλλά για να γίνεται αυτό, δε φτάνει φυσικά ή μεθοδολογική σοφία και ή διδαχτική δεξιοτεχνία. Πλάι σ' αυτές και πάνω απ' αυτές ο δάσκαλος πρέπει να έχει γερή φιλολογική κατάρτιση και να μπορεί ο ίδιος να έρχεται σε ψυχική ανταπόκριση με το λογοτέχνημα. Και διδάσκει εδώ ο Δελμούζος μίαν άλλη αρχή, που κι αυτή άγνοήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες και παραμερίστηκε από την υπερτροφία της διδαχτικής. Όταν, λέει, ένας που έμαθε τη διδαχτική «δεν κατέχη την αρχαία γλώσσα και το μηχανισμό της, όταν δεν μπορεί να δουλεύει ένα κλασικό κείμενο, να το εξηγή σωστά, να το μετουσιώνει στη δική μας ζωή, να ζήσει τον κόσμο του κλασικού, ... οι μεθοδολογικές γνώσεις στέκουν στον άερα» (ΣΕ σ. 417). Και αναφέρει (σ. 176) με πικρία εκείνο που παρατήρησε κάποτε παρακολουθώντας μάθημα κάποιου συναδέλφου: έρμηνευόταν ένα κλασικό κείμενο και ή δουλειά προχωρούσε μεθοδολογικά σωστά, με συστηματική συζήτηση, σύμφωνα με τις αρχές του σχολείου εργασίας· μα ή μετάφραση που έκαναν τα παιδιά ήταν έλεεινή, κατά προσέγγιση ή γεμάτη παρερμηνείες και ή γλωσσική της μορφή τραγελαφική. Με διδαχτική δηλαδή δεξιοτεχνία και με την τυπικά σωστή μέθοδο ή καλαισθησία των μαθητών σκοτωνόταν. Η έγχειρηση πέτυχε, μα ο άρρωστος πέθανε.

Το ζήτημα αν τα κλασικά κείμενα πρέπει να προσφέρονται στα παιδιά πάντα στο πρωτότυπο ή και μεταφρασμένα ο Δελμούζος, που το αντιμετώπισε και στην πράξη, το μελέτησε συστηματικά, με γνώση των πραγμάτων, με βάθος στοχασμού, με τη συνήθισμένη του περισκεψη και ξαστεριά της ματιάς, μα και με καθαρή αντίληψη της ανάγκης των πραγμάτων, κι έδωσε τη σωστή απάντηση (ΚΜ). Δεν έχει αὐταπάτες. Τί βαρύνει και δυσκολοκατόρθωτος άθλος—σχεδόν άπιαστο ιδανικό—είναι ή λογοτεχνική, ή ποιητική ειδικά μετάφραση, το ξέρει. «Μετάφραση θα πη μετουσίωση και μετεμψύχωση που μονάχα ξεχωριστή δημιουργική ικανότητα μπορεί να την πετύχει» (δ.π.σ. 131). Ξέρει τί από το μεγάλο λογοτεχνικό δημιούργημα πάει χαμένο ακόμα και στην καλύτερη μετάφραση και τί μπορεί να μείνει απ' αυτό. Με την καλαισθησία του, την άκονισμένη του κρίση και τη φιλολογική του μόρφωση μπορεί και τοποθετεί στο βάθρο που τους αξίζει τις ποιητικές μεταφραστικές προσπάθειες που έγιναν στον τόπο μας—του Πολυλά π.χ., του Πάλλη, του Μάνου, του Γρυπάρη, του Ποριώτη—που μερικές μάλιστα τις δοκίμασε και στη σχολική πράξη. Από την άλλη όμως πάλι ξέρει πως ακαι τέλεια ακόμη αν δεν είναι μια μετάφραση, μπορεί να μάς ανοίξει τον κόσμο του πρωτοτύπου και να μάς δώσει πολλά· γιατί όσο και αν χαθή ή άρμονία του στίχου και οι ιδιαίτεροι πλουσιώτατοι χρωματισμοί του, πάντα θα μάς δώσει την τεχνική και ψυχολογημένη σύνθεση, τη δυνατή περιγραφή, την απλότητα, το βάθος και τον πλούτο από τις ιδέες και τα συναισθήματα, τους ζωντανούς χαρακτήρες, κάποια δυνατή πνοή από τη μεγάλη τέχνη» (δ.π. σ. 131-132). Και όσα δυσάρεστα και αν έχει ή παρεμβολή του μεταφραστή ανάμεσα στον ποιητή και το μελετητή του, τα πράγματα μάς αναγκάζουν να τη δεχτούμε για όρισμένους τύπους σχολείων. Γιατί οι γλωσσικές δυσκολίες, όταν πρόκειται να πλησιάσουμε ένα αρχαίο λογοτέχνημα στο πρωτότυπο, είναι τεράστιες, τσακίζουν κυριολεκτικά κόκαλα, το παραμέρισμά τους με όση τέχνη και

φρόνηση και να γίνεται από το δάσκαλο, απαιτεί πολύωρη εξαντλητική εργασία, και, αν επιμεινουμε πεισματικά στην άποψη πως οι άρχαιοι μόνο στο πρωτότυπο πρέπει να διδάσκονται, αμείλιχτο μπρός μας ύψώνεται το δίλημμα: ή να νοθέσουμε το χαρακτήρα σχολείων, που ή κατεύθυνσή τους δεν είναι κλασική, θυσιάζοντας στην αρχαιομάθεια την από άλλες πηγές μόρφωση, ή να δίνουμε στο παιδί από την αρχαία λογοτεχνία ελάχιστα μόνο φτωχικά ξεφτίδια. Και το ένα και το άλλο άπαράδεχτο για κάθε λογικό άνθρωπο. Έτσι ή μόνη λύση που μένει είναι αυτή που έδω και δεκαετίες έδωσε ο Δελμούζος: στο κλασικό γυμνάσιο οι κλασικοί στο πρωτότυπο (χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει και άποκλεισμό απ' αυτό των λογοτεχνικών μεταφράσεων)· στα σχολεία άλλων τύπων, ανάλογα με το είδος του καθενός, ή άλλοι στο πρωτότυπο και άλλοι (ποιητές κυρίως) σε μετάφραση, ή όλοι σε μετάφραση. Τα λαμπρά αποτελέσματα που είχε ο Δελμούζος στα σχολεία που λειτούργησαν κάτω από τη διεύθυνσή του δείχνουν σε όσους έχουν μάτια να δουν πόσο γόνιμη μπορεί να είναι μια τέτοια εργασία, όταν γίνεται όπως πρέπει.

Από το έργο του Άλέξανδρου Δελμούζου, σχολική πράξη και λόγο, βγαίνει ως προς τους αρχαίους και τη διδασκαλία τους μια φωνή καθαρή, δυνατή, πειστική. Οι αλήθειες που κήρυξε είναι ακλόνητες. Να δοκιμάσω να τις συνοψίσω:

Ο αρχαίος πολιτισμός και στις άλλες εκδηλώσεις του, αλλά προπάντων στα κείμενα των μεγάλων δημιουργών του, είναι μορφωτική πηγή πολύτιμη και αναντικατάστατη· ή μελέτη του και ή γνώση του δε βοηθούν μόνο να καταλάβουμε βαθύτερα το νόημα της δικής μας ζωής παρά είναι κι ένας δυνατός μοχλός για το ανέβασμα και τη βελτίωση της ζωής αυτής.—Βάση και άφετηρία για τη μόρφωση των παιδιών μας θα είναι πάντα ή σύγχρονη πραγματικότητα του τόπου μας και, μόνο αφού καλλιεργήσουμε μ' αυτή άρκετά την ψυχή τους, θα τα οδηγούμε στο αντίκρισμα του αρχαίου κόσμου, για να τα ξαναφέρουμε έπειτα κάθε τόσο στη μελέτη της νεώτερης ζωής, έτοιμα τώρα να μπουν στο νόμά της βαθύτερα.—Και άλλα στοιχεία του αρχαίου πολιτισμού θα εκμεταλλευτούμε για το μορφωτικό μας σκοπό, προπάντων όμως τα κλασικά κείμενα των μεγάλων αρχαίων δημιουργών.—Το καθένα απ' αυτά τα κείμενα θα το αντικρίζουμε σύμφωνα με την ιδιαίτερη φύση του και την καθαυτή ουσία του, χωρίς αυτό ν' άποκλείει την εξέτασή του και για άλλους σκοπούς, τη συλλογή π.χ. στοιχείων για την ιστορία του πολιτισμού.—Η διδασκαλία των κλασικών σε μετάφραση, είτε άποκλειστικά είτε παράλληλα με τη μελέτη τους στο πρωτότυπο, ανάλογα με τον τύπο του σχολείου, είναι ανάγκη άναπότρεπτη και, όταν γίνεται όπως πρέπει, μπορεί να είναι γονιμότητα.—Απαράιτητος όρος για την καρποφόρα μετάδοση του αρχαίου πολιτισμού και τη διδασκαλία των κλασικών κειμένων είτε από το πρωτότυπο είτε από μετάφραση είναι πάντα ή βαθιά φιλολογική μόρφωση του δασκάλου και ή καλλιέργεια της καλαισθησίας του κι έπειτα και ή παιδαγωγική του κατάρτιση.

Έπειτ' από τόσες δεκαετίες που είδε ο Δελμούζος αυτές τις αλήθειες και τις φώναζε είναι ανάγκη να τις λέμε ακόμα; Δυστυχώς είναι. Ίσια ίσια μπροστά στις άπλές και φανερές αλήθειες κλείνουν πολλοί τα μάτια τους, προπάντων όταν τους συμφέρει να τα έχουν κλειστά.

ΘΡ. ΣΤΑΥΡΟΥ

Ἦθος ἀνθρώπων δαίμων

Κουβέντιαζα τελευταία για τὸ Δελμούζο μ' ἓναν γνωστό μου. Εἶναι ἄνθρωπος τῆς ἐπιστήμης, ὄχι ὅμως ἐκπαιδευτικός, καὶ συνομήλικος μὲ τὸν αἰῶνα μας. Μοῦ φάνηκε ἐνδιαφέρον νὰ ρωτήσω ἓναν τέτοιο ἄνθρωπο, ποιὲς καὶ τί λογῆς στιγμὲς τῆς ζωῆς του τοῦ φέρνει σήμερα στὸ νοῦ τὸ ὄνομα Δελμούζος. Ἀπ' ὅσα μοῦ εἶπε νομίζω ὅτι ἀξίζουν νὰ μεταφερθοῦν ἐδῶ ἐκεῖνα ποὺ θὰ μπορούσαν ν' ἀποτελοῦν μέρος τῆς πείρας ὅλων τῶν ἐπιστημόνων τῆς γενιᾶς του : εἶναι μιὰ ἰδιαίτερη ἐμπειρία, ἔλεγε ὁ φίλος μου, ποὺ ἀκόμα καὶ οἱ 10 χρόνια νεώτερο ἰδὲν μπορούν νὰ τὴν ἔχουν δεχτεῖ μέσα τους μαζί μὲ τὸν ἀνασασμὸ τους, ἀλλὰ μόνο νὰ τὴν ἔχουν διδαχτεῖ σὰν βιβλίο, ὄχι γιατί ἔλειψε ἡ ὕλική προϋπόθεση (ὁ Δελμούζος βρίσκεται εὐτυχῶς ἀκόμα ἀνάμεσά μας), ἀλλὰ γιατί ἔλλαξε σημαντικὰ ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἀτμόσφαιρα. Μ' αὐτὴ τὴν ἐννοια, ἔλεγε ὁ φίλος μου, θυμᾶται κάποτε τὰ λόγια τοῦ Νέστορος «οὐ γάρ πω τοίους ἴδον ἀνέρας οὐδὲ ἴδωμαι».

Ἦτανε, λέει, μαθητὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου τότε ποὺ πρωτάκουσε τ' ὄνομα αὐτοῦ στὴν ἐπαρχιακὴ πόλη : «ὁ Ἀλέκος ὁ Ντελμούζος». Στὸ σπίτι του ὁ ταχυδρόμος εἶχε φέρεи ἓνα παράξενο βιβλίο μὲ ξώφυλλο σταχτί - μαβί ποὺ εἶχε τὸν τίτλο ὄχι μὲ κεφαλαῖα γράμματα ἀλλὰ μὲ μεγάλα πεζά : «σὰν παραμῦθι». Ἀκουσε τοὺς δεικνύοντες του νὰ μιλοῦνε γιὰ ἓνα σχολεῖο στὸ Βόλο ποὺ ἔκλεισε καὶ θυμᾶται τὸν παπποῦ του νὰ παραξενεύεται, πῶς ὁ Ἀλέκος, τόσο καλὰ σπουδασμένος, ἔγινε μαλλιαρὸς. Δοκίμασε καὶ τὸ μαθητοῦδι νὰ διαβάσῃ τὸ βιβλίο ἐκεῖνο μὲ τὸ χοντρὸ εὐρωπαϊκὸ χαρτί ποὺ μύριζε, μὰ πολὺ λίγα πράγματα κατάλαβε. Θυμᾶται μονάχα πῶς, καθὼς ἐκαμάρωνε κιόλας γιὰ τ' ἀρχαῖα ποὺ τότε - δὲ τὰ καταχτοῦσε, εἶπε στὸν παπποῦ του πῶς οἱ μαλλιαροὶ δὲν ξέρουν, φαίνεται, καλὰ γράμματα.

Στὴ δευτέρῃ ὅμως τοῦ Γυμνασίου, θὲς ἀπὸ κάτι διαβάσματα θὲς ἀπὸ κάτι κουβέντες μ' ἓναν νέο θεῖο του φοιτητὴ, τὸ μαθητοῦδι ἔγινε κι αὐτὸ «μαλλιαρὸς» - κρυφὸς στὴν ἀρχή, ἀπὸ φόβο μὴν τὸν κακοπάρουν οἱ δασκάλοι του, μὰ γι' αὐτὸ ἴσια - ἴσια περήφανος μέσα του ποὺ ἀνακάλυψε τὴν ἀλήθεια. Φυσικὰ ξαναπῆρε τότε τὸ «σὰν παραμῦθι» καὶ μαγεύτηκε. Καὶ νὰ, σὲ λίγο, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1914, ἡ δίκη τοῦ Ναυπλίου. Εἶναι ζήτημα, λέει ὁ φίλος μου, ἂν ξαναγνώρισε ἀπὸ τότε τὴ σύνθετη εὐδαιμονία ποὺ τοῦ ἔδινε τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες ἡ παρακολούθηση τῆς δίκης ἀπὸ τὴν «Νέα Ἑλλάδα» τοῦ Κουτούπη, μὲ τὴν ἀγανάκτηση, τὴν ἀγωνία, τὸν ἐνθουσιασμό, τὸ ψηλὸ φρόνημα ποὺ τοῦ προκαλοῦσε. Καὶ σκέφτεται σήμερα ὁ φίλος μου ὅτι, ναι, τέτοιες στιγμὲς, μοναδικές, μπορεῖ νὰ γνωρίσει κάθε νέος σ' ὅποιαδήποτε ἐποχὴ καὶ ἂν ἀνήκει· ὅμως ἀπὸ τότε κ' ὕστερα δὲν θυμᾶται, λέει, νὰ ξαναπαρουσιάστηκε στὴν Ἑλλάδα ἓνα τέτοιο ζήτημα, ποὺ ἐνῶ σχετίζεται, βέβαια, στενὰ καὶ ἄμεσα μὲ τὰ πρόσκαιρα περιστατικά, ἡ πνευματικὴ ὅμως καὶ ἠθικὴ του σημασία νὰ εἶναι τόσο ἄδολη, τόσο ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὶς καιρικὲς βλέψεις καὶ σκοπιμότητες (πολιτικὲς ἢ ἄλλες). Κάτι τέτοια πράγματα, λέει, εἶναι ποὺ ξεχωρίζουν τὰ χρόνια ἐκεῖνα (τῆς «Ἀνόρθωσης») ἀπὸ τὰ κατοπινά.

Ὑστερα ἀπὸ δυὸ χρόνια ἦρθε φοιτητὴς στὴν Ἀθήνα καὶ πρώτη του δουλειὰ ἦταν νὰ πάει μαζί μὲ τὸ θεῖο του νὰ γνωρίσει τὸ Δελμούζο, στὸ σπίτι τῆς Κολοκυθοῦς. Ἐπειδὴ εἶχε ἀκούσει πῶς εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ ποιητὴς, τὸν εἶχε φανταστεῖ ἐπάνω - κάτω στὸν τύπο τοῦ Βαλαωρίτη, μὲ τὰ μαλλιά τὸν ἀνήφορο, στρογγυλοπρόσωπο, μὲ τὴν ἐκφραση ἀνοιχτὴ πρὸς τὸν ἔξω κόσμον γιὰ νὰ δέχεται τοὺς ἐρεθισμούς του. Ἀντὶ γι' αὐτὸ εἶδε ἓναν ἄνθρωπο λιγνὸ καὶ εὐκίνητον, ἓνα πρόσωπο χωρὶς πολλὰ σάρκα ὅπου ἐπικρατοῦσε τὸ ὕψος μᾶλλον παρὰ τὸ πλάτος, μὲ μάτια ποὺ ἀποτραβηγμένα στὰ μέσα τῆς κόχης καὶ κυβερνημένα ἀπὸ μέσα ἐκοίταζαν ἐταστικά.

Μιλοῦσε μᾶλλον ἀργά, μὲ φράσεις ὄχι μακρυές, τονισμένες περισσότερο στὸ τέλος τους, ποὺ ἦταν σὰν μιὰ ἀδιάκοπη ὑπόμνηση τοῦ «ὀρθῶ - κοφτῶ». Γελοῦσε ὅμως κιόλας συχνὰ καὶ ἀνοιχτά. Τὸν βρῆκε νὰ ἐτοιμάζει, μὲ ἓνα βιβλίο τοῦ Βιλαμόβιτς στὸ χέρι, τὸ μάθημα γιὰ τὸν Αἰσχύλο, ποὺ ἔκανε σὲ κάτι μαθητρίες του. Μίλησαν γιὰ τὴν ἐπιστήμη, τὴ φιλολογία. Ὁ Δελμούζος προσπάθησε, ὄχι μὲ ἄμεσες παραινέσεις καὶ ἐτοιμες συμβουλές παρὰ μὲ γενικὲς κουβέντες, νὰ δυναμώσει στὸ φίλο μου τὴν ἐμπιστοσύνη στὸν ἑαυτὸ του καὶ στὴ γερὴ δουλειά. Ὅταν σηκώθηκε νὰ φύγει τοῦ ἔδωσε διάφορα δημοσιεύματά του καὶ τὸ βιβλίο γιὰ τὴ Δίκη τοῦ Ναυπλίου : ἄλλες πάλι στιγμὲς σπάνιας ψυχικῆς εὐεξίας ποὺ πέρασε, λέει, μέσα στὸ τρᾶμ γυρίζοντας σπίτι του μὲ τὸ χοντρὸ κόκκινο βιβλίο στὸ χέρι.

Ἀξιολογούμενο, συνεχίζει ὁ φίλος, εἶναι ὕστερα τὸ θέαμα τοῦ Δελμούζου στὰ 1917—1920 στὸ Ὑπουργεῖο, ὅπου μαζί μὲ ἄλλους δουλεύει ἐντατικὰ γιὰ τὴν ἐμπέδωση τῆς γλωσσικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης. Ἀλλὰ γι' αὐτὰ ἔχουν εἰπωθεῖ πολλά. Ὁ φίλος κρατᾷ στὴ μνήμη του ζωηρὰ τὰ γαλῆνια καὶ σοβαρὰ μαθήματα τοῦ Δελμούζου στὴ μεγάλη αἴθουσα τῆς Ἀκαδημίας, γιὰ τὸν Ἐρωτόκριτο ἔξαφνα, ποὺ πρώτη φορὰ τότε ἐρμηνεύεται θερμὰ καὶ συνδέεται οὐσιαστικὰ μὲ τὴν πανάρ-χαιη καὶ ἀδιάσπαστη παράδοση, ἐνῶ ἀπὸ κάτω μερικοὶ δασκάλοι γελοῦν μὲ τοὺς Κρητικὸς ιδιωτισμούς—καὶ ἐνῶ δίπλα στὸ Πανεπιστήμιο ὁ Χατζηδάκης δημοσκοπεῖ καὶ προσπαθεῖ νὰ φανатίσει καὶ νὰ ξεσηκώσει τὰ παιδιά. Τέλος οἱ ἐκλογὲς τοῦ 1920, οἱ ἡμέρες ποὺ ἀκολουθοῦν, ὁ Δελμούζος ποὺ φεύγει γιὰ τὴ Γερμανία.

Τὸν ξαναθυμᾶται μετὰ τὸ γυρισμὸ του ἀπ' ἐξῶ, τὴ χαρὰ ὅλων ποὺ τὸν ξανάβλεπαν, τὶς ὁμιλίες ποὺ ἔκανε στὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὀμιλο γιὰ τὰ ρεύματα καὶ τοὺς ἀνεμοστρόβιλους τῶν ἰδεῶν στὴ μεταπολεμικὴ Γερμανία, ποὺ τὴ βλέπει μὲ τὸ μάτι τοῦ ἐμπειροῦ γνώστη· ἡ εἰκόνα ποὺ δίνει εἶναι ἀντικειμενικὴ καὶ θερμὴ, παρουσιάζει τὴν ἐσωτερικὴ δικαιολογία τῆς καθεμιᾶς τάσης, ἀλλὰ ἡ δική του στάση δὲν εἶναι παθητικὴ, σημαδεύει τὸν κίνδυνο, τὴ μοιραία κατάληξη τῶν πειραματισμῶν ποὺ δὲν ἔχουν ξεκαθαρισμένο σκοπὸ ἢ ποὺ κρύβουν τὸ σκοπὸ τους (κάποιοι πολὺ «προοδευτικοὶ» παιδαγωγὸς στὴ Γερμανία, στὴν ἐρώτηση τί θέλει νὰ κάμει μὲ τὸ σκολεῖο του, τοῦ εἶχε ἀπαντήσει «πειραματίζομαι»).

Τέλος οἱ δραματικὲς συζητήσεις τοῦ 1927 στὸν «Ὀμιλο», μοιραία ἀπήχηση τῶν κοσμογονικῶν ἀναστατώσεων ποὺ παίρνουν σιγὰ - σιγὰ μέσα καὶ τὴν Ἑλλάδα στὰ χρόνια ἐκεῖνα. Ὁ φίλος μου συμπαθοῦσε τὴν κριτικὴ ποὺ ἔκαναν οἱ «προοδευτικοὶ» στὶς «συντηρητικὲς», ὅπως τὶς ὀνόμαζαν, γνῶμες καὶ προτάσεις τοῦ Δελμούζου, ποὺ ἐπέμενε νὰ ἀπομακρύνει ὁ Ὀμιλος τὴν πολιτικὴ ἀπὸ μέσα του. Στὸ τέλος ὅμως ἡ θέση τῶν προοδευτικῶν καταντοῦσε νὰ ὑποστηρίξει, ὅτι ἔπρεπε ὁ Ὀμιλος νὰ κρύψει ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμον τὸ γεγονὸς ὅτι πολλὰ μέλη του διαφωνοῦσαν καὶ γιὰ χάρι τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ προσπαθοῦσαν νὰ ἀποφύγουν τὴ διάσπαση τοῦ Ὀμίλου. Ὁ φίλος μου τὸ εὗρισκε κι αὐτὸ σωστὸ καὶ χρήσιμο, διαφωνώντας μὲ τὸ Δελμούζο. Ὁ φίλος μου τὸ εἶπε μιὰ μέρα. Ὁ Δελμούζος ξαναπῆρε ἀμέσως τὴν ὀρθή - κοφτὴ ἐκφρασὴ καὶ τοῦ τὸ εἶπε μιὰ μέρα. «αὐτὸ εἶναι ἀνήθικο· ἢ θὰ βγοῦμε καὶ θὰ ποῦμε ὅτι πολιτευόμε-του καὶ τοῦ εἶπε : «αὐτὸ εἶναι ἀνήθικο· ἢ θὰ βγοῦμε καὶ θὰ ποῦμε ὅτι πολιτευόμε-στε ἢ θὰ κρατηθοῦμε πραγματικὰ ἔξω ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ θὰ κάνουμε ἓνα συγκε-κρίμενον πνευματικὸ ἀγῶνα μὲ καθαρὸς σκοπούς· tertium non datur». Ὁ φίλος μου ταραχτήκε, λέει, μέσα του· ὅτι τὸ δίλημμα ἦταν σωστὸ, τὸ ἔβλεπε προσπαθοῦσε ὅμως νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο γυρεύοντας νὰ πείσει τὸν ἑαυτὸ του, τουλάχιστο, ὅτι ἄλλη εἶναι ἡ ἠθικὴ τοῦ ἀτόμου καὶ ἄλλη ἡ ἠθικὴ τῆς ομάδας. Γιὰ λίγον καιρὸ τὸ ἡσύχασε κάπως μὲ τὴν ἐφεύρεση αὐτὴ. Ἀλλὰ ἀπὸ τότε, λέει, πολλὲς φορὲς θυμῆθηκε τὸ Δελμούζο· γιατί πολλὲς φορὲς ἀποδείχτηκε χειροπιαστὰ, ὅτι δὲν εἶναι ἀντίθετοι οἱ δυὸ αὐτὲς φάσεις τῆς ἠθικῆς, ὅτι καὶ οἱ δυὸ ἔχουν ρίζα κοινὴ, ὅτι τὸ τεχνητὸ καὶ σκό-δυὸ αὐτὲς φάσεις τῆς ἠθικῆς, ὅτι καὶ οἱ δυὸ ἔχουν ρίζα κοινὴ, ὅτι τὸ τεχνητὸ καὶ σκό-πιμο αὐτὸ ξεχώρισμα ἔχει γιὰ συνέπεια, σὲ άτομα καὶ ομάδες, τὴν πώρωση καὶ τὴν τύφλωση, ἅμα δὲν φέρει στὴν ἀηδία καὶ στὴν ἐξέγερση.

Ὅσα ἄλλα μοῦ διηγήθηκε ὁ φίλος ἀπὸ τὰ ὑστερώτερα καὶ ἀπὸ τὰ τελευταῖα χρόνια

προσθέτουν ὄχι λεπτομέρειες οὐσιαστικές, ἀλλὰ κάτι πιὸ σημαντικό : τὸ θαλερὸ τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτῆς φυσιογνωμίας. Αὐτό, λέει, δὲν τὸν παραξενεύει, γιατί πιστεύει στὴν ἀλήθεια τοῦ λόγου τοῦ Ἡράκλειτου, ὅτι μοῖρα γιὰ τὸν ἄνθρωπο εἶναι ὁ χαρακτήρας του καὶ ἡ μοῖρα, φυσικά, δὲν γερνάει (μόνο ποὺ εἶναι δύσκολο νὰ ξέρομε ποιὸς εἶναι ὁ ἀληθινὸς χαρακτήρας τοῦ καθενὸς καὶ ἔτσι βρίσκουμε πολλές φορές ἀναπάντεχη μιὰ μεταβολὴ ποὺ δὲν εἶναι μεταβολή). Καὶ τελείωσε τὴ διήγησή του ὁ φίλος λέγοντας, ὅτι πολλές φορές ἄκουσε τὴ θεωρία, ὅτι ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ ἄλλο ἡ ἠθικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου· τὴ θεωρία αὐτή, λέει, δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ τὴν κάμει δική του. Φυσικά δὲν ταυτίζει τὴν ἠθικὴ μὲ τὴν καθημερινὴ ἠθικολογία οὔτε ξεχνᾷ τὴν «humaine condition». Δὲν ξέρεי ὅμως, λέει, ἕως τώρα καμμιά περίπτωση ποὺ ν' ἀποδείχνει ὅτι ὁ χαρακτήρας τῆς πνευματικῆς ἐργασίας ἐνὸς ἐπιστήμονα, ἑξῆς, δὲν βρίσκειται σὲ καμμιά σχέση μὲ τὸ ἀνθρώπινο «ἦθος» του· ὅτι ἡ πνευματικὴ ἐντιμότητα, ὁ ἄδολος πνευματικὸς κόπος ποὺ ἀποβλέπει στὸν πνευματικὸ του στόχο χωρὶς παράπλευρους σκοπούς, συμβιβάζεται μὲ θολὸ ἦθος (ἐνῶ π.χ. συμβιβάζονται μὲ θολὸ ἦθος ἡ ἀσκηση τῆς ἱκανότητος, τὰ «ἐπιτεύγματα» τῆς ἐρευνας κ.τ.τ.). Ὅταν, μοῦ λέει, οἱ συνομήλικοί του ἐπιστήμονες γιὰ νὰ ἐγκαρδιωθοῦν σὲ δύσκολες στιγμὲς φέρνουν στὸ νοῦ τους τοὺς λίγους «ἀνθρώπους» ποὺ συνάντησαν στὴ ζωὴ τους, ἕνας ἀπ' αὐτοὺς εἶναι ὁ Δελμοῦζος.

Χ. Ι. ΚΑΡΟΥΖΟΣ

Τὸ Σχολεῖο τοῦ Βόλου

Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα εἶχαν ἀναταράξει μερικὲς ξεχωριστὲς μορφὲς τὴν ἀκίνησι τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς καὶ εἶχαν ζητήσει νὰ τῆς δώσουν δημιουργικὴ κίνησι πρὸς τὰ ἑμπρός. Εἶχαν ἐπίσης ἀκουστῇ καὶ κάποιες μοναχικὲς μὰ ὁλοκάθαρες φωνές, ποὺ διαμαρτύρονταν γιὰ τὴ θλιβερὴ κατάστασι καὶ τὰ φτωχὰ ἀποτελέσματα τῆς παιδείας μας καὶ διακήρυσσαν τὴν ἀνάγκη γιὰ θετικότερη μόρφωσι.

Ὅλα αὐτὰ ὅμως ἦταν ἀνησυχίες θεωρητικὲς, ὥσπου ἦρθε ὁ πόλεμος τοῦ 1897 μὲ τὴν ταπεινωτικὴν του ἐκβᾶσι γιὰ μᾶς. Τότε σταματοῦν οἱ θεωρητικὲς ἀναζητήσεις καὶ οἱ ὑποδείξεις ἀπὸ τοὺς λίγους φωτισμένους, καὶ σημαίνει ἡ ὥρα γιὰ πανελληνία ἔργα. Τὸ ἔθνος μὲ δημιουργικὴ ὁρμὴ ὀρθώνει ἡρωικὴ καὶ ξύπνια τὴν ψυχὴν του. Οἱ ἐθνικοὶ ἀγῶνες στὴ Μακεδονία (1904), ἡ ἐθνικὴ καὶ πολιτικοκοινωνικὴ ἐπανάστασι στὸ Γουδι καὶ ἡ ἔδρυσι τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου τὸ 1909, καὶ λίγο πιὸ πρὶν, τὸ 1908, μὲ τὴν ξεχωριστὴν του σημασίαν, τὸ Σχολεῖο ποὺ ὀργάνωσε ὁ Ἀλέξανδρος Δελμοῦζος στὸ Βόλο ἀποτελοῦν τὰ πρῶτα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ φανερῶματα μιᾶς νέας ζωῆς.

Σὲ μελέτη του μὲ τὸν τίτλο Π ρ ὁ σ ω π α καὶ π ρ ᾶ γ μ α τ α, δημοσιευμένη τὸν Ἰούνιο τοῦ 1908 στὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις», ὁ Ἀλέξανδρος Δελμοῦζος εἶχε τονίσει ποιὰ σημασία ἔχει ὁ Δημοτικισμὸς γιὰ τὴν παιδείαν μας, γιὰ μιὰ μόρφωσι πραγματικὰ ἐλληνικὴ. Ἐκεῖ, λέει ἀπλά, ἀλλὰ καὶ μὲ βαθὺ πόνο: «Τὸ σχολεῖον εἶναι παντοῦ συνέχεια τοῦ σπιτιοῦ. Τὸ δικό μας σχολεῖον τί κάμνει; Ἀρχίζει τὴ δουλειὰ του, ὡς ἐὰν ἦτο τὸ παιδί ἄψυχη κούκλα».

Πλημμυρισμένος μάλιστα ἀπὸ παιδαγωγικὴ στοργή, κάνει τὴν ἀκόλουθη συγκινητικὴ ἀποστροφή, ποὺ αὐτόματα φέρνει στὸ νοῦ μας τὴν ἀπόστασι ποὺ χωρίζει τὴ ζεστασιά τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴν κρύαν σχολικὴ γλώσσα καὶ μάθησι: «Καὶ σὺ φτωχὸ παιδί, ἀφοῦ καθίσῃς στὸ θρανίο σου καὶ διαβάσῃς καὶ ἀκούσῃς καὶ τὸ δάσκαλό σου, βγαίνεις καὶ παίζεις στοὺς δρόμους, πᾶς στὸ σπῖτι σου, ἀνοίγεις τὴν πόρταν καὶ σὲ ὑποδέχεται μιὰ μητέρα καὶ ἕνας πατέρας. Κάθεσαι μαζί τους στὸ τραπέζι, τρῶς ψωμί, ρέγκαν, ψάρι, ρύζι μὲ πιπέρι, καὶ πίνεις καθαρὸ νερό. Ρίχνεις ὕστερα τὰ κόκαλα στὸ σκυλί σου καὶ βλέπεις πῶς δείχνει τὰ κοφτερά δόντια του σὲ ὅποιον θελήσῃ νὰ τοῦ τὰ πάρῃ καὶ γαβγίζει. Ἀκοῦς τίς κόττες σου νὰ κακαρίζουν, κατεβαίνεις στὸ κοτέτσι καὶ αἰρνεῖς τὰ αὐγά καὶ παραμερίζεις μὴ σὲ κλοτσήσῃ τὸ ἄλογο. Ἀνοίγεις τὸ παράθυρό σου καὶ ὁ δροσερὸς ἀέρας σοῦ φέρνει τὴ μυρωδιὰ τῶν λουλουδιῶν. Στὸ περιβόλι σου ἀνθίζουν οἱ ροδιές καὶ οἱ μενεξέδες. Στὰ δένδρα κελαηδεῖ τὸ ἀηδόνι, τὸ κοτσῖφι καὶ ὁ τζίτζικας. Κάπου κάπου ἀκοῦς τὸ γαῖδουρι νὰ γκαρίζῃ καὶ τὸ κατσικάκι νὰ βελάζῃ. Καὶ τίς χειμωνιάτικες βραδιές κάθεσαι συχνὰ κοντὰ στὸ τζάκι, βλέπεις τὴν κόκκινη φλόγα τῆς φωτιᾶς, καὶ ἀκοῦς τὸ παραμῦθι τῆς κυρούλας. Δυὸ κόσμοι! ὁ ἕνας πραγματικὸς, ζωντανὸς καὶ χυδαῖος, ὁ ἄλλος ψεύτικος, νεκρὸς, εὐ γ εν ἦ ς».

Συνεχίζοντας τονίζει στὴ μελέτη ἐκείνη, μαζί μὲ ἄλλα, τίς λυπηρὲς συνέπειες—πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς— ποὺ ἔχει γιὰ τὴν ἀγωγή καὶ τὴν παιδείαν τὸ γλωσσοεκπαιδευτικὸ μας σύστημα. Ὅλα αὐτὰ, βέβαια, τὰ ἔχομε πιά σήμερον ἀκούσει ἀρκετὲς φορές. Τότε ὅμως διατυπώνονταν γιὰ πρώτη φορὰ ἐπιστημονικά, λογικὰ καὶ γενναῖα.

Ἀκόμη κατηγορηματικὰ καὶ ξεκάθαρα τονίζει στὴ μελέτη του ἐκείνη πῶς: «Εἶναι ἔγκλημα νὰ καταβιβάζεται ἡ συζήτησις περὶ γλώσσης εἰς ἐμπροσθὴν προσωπικὸν ἀγῶνα. Ἐνδυναμώνονται

μόνον αἱ προλήψεις, καὶ ἡ τρομακτικὴ σύγχυσις τῶν ἰδεῶν ποὺ ἐπικρατεῖ εἰς τὸν τόπον μας λαμβάνει πλέον τραγικὴν μορφήν».

Τί κρίμα. Ὑστερα ἀπὸ πενήντα χρόνια, τὰ λόγια τοῦ αὐτὰ εἶναι ἀκόμῃ ἐπίκαιρα. Τὸ ἄρθρο ἐκεῖνο εἶχε δώσει ἀφορμὴ στὸ Δημήτρη Σαράτση, γιατρὸ μὲ πλατύ-τερα ἐνδιαφέροντα καὶ βαθύτερες ἀνησυχίες καὶ δημοτικὸ σύμβουλο τότε στὸ Βόλο, νὰ καλέσῃ τὸν Ἀλέξανδρο Δελμούζο γιὰ νὰ ὀργανώσῃ καὶ νὰ διευθύνῃ ἓνα ἀνώτερο πρότυπο παρθεναγωγεῖο ποὺ σκόπευε νὰ συστήσῃ ἐκεῖ ὁ δῆμος. Ὁ Δελμούζος δέχτηκε πρόθυμα τὴν πρότασι, βάζοντας ἓνα μόνον ὄρο : ὅτι στὴν ἐργασία τοῦ θὰ εἶχε ἀπόλυτη ἐλευθερία.

Ἔτσι ἀπλὰ ἰδρύθηκε τὸ σχολεῖο ἐκεῖνο. Ὁ δημιουργὸς τοῦ ἦταν τότε νέος· πρὶν ἀπὸ λίγο εἶχε συμπληρώσει τὶς σπουδές του στὴν παιδαγωγικὴ Σχολὴ τῆς Γέρας στὴ Γερμανία. Εἶχε γυρίσει στὴν πατρίδα μὲ ξανοιγμένους τοὺς πνευματικούς ὀρίζοντες, μὰ καὶ μὲ βαθὺ καημὸ στὴν καρδιά. Εἶχε δεῖ τί σήμαινε στὴν Εὐρώπῃ παιδεία καὶ σχολικὴ ζωὴ καὶ ἤξερε ποιά ἦταν ἡ δική μας εκπαιδευτικὴ κατάστασις. Τὸ κάλεσμα τοῦ Σαράτση βρῆκε ἑτοιμὴ καὶ ἀνοιχτὴ τὴν ψυχὴν τοῦ. Ἀδίσταχτα καὶ γοργὰ πῆρε τὴν ἀπόφασίν του. Ἄν συλλογιζόταν τὴν ἀτομικὴν του προκοπὴν, βέβαια, θὰ διάλεγε κάποιον ἄλλο δρόμον· τοῦ ἀνοιγόταν αὐτὸς μπροστά του ὁμαλός. Τοῦ τὸν ἐξασφάλιζαν πολλὰ τοῦ ἐφόδια. Προτίμησε ὅμως νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ ἰδανικόν του : νὰ κάμῃ μιὰ πρώτη δοκιμὴ γιὰ νὰ ὀργανωθῇ ἓνα ἀληθινὰ παιδαγωγικὸ ἴδρυμα, ἓνα σχολεῖο πρότυπο, ποὺ μὲ τὸν καιρὸ θὰ γινόταν ὑπόδειγμα γιὰ νὰ τὸ μιμηθοῦν σιγὰ σιγὰ τὰ σχολεῖα μας. Στὸ ἔργο αὐτὸ ἀφιερώθηκε ὁλόψυχα· μὲ τὴν ταπεινοφροσύνη τοῦ πιστοῦ δέχτηκε νὰ γίνῃ δάσκαλος σ' ἓνα ἐπαρχιακὸ παρθεναγωγεῖο.

Μὲ ἰδέες ξεκαθαρισμένες ὀργανώνει θαρρετὰ καὶ σταθερὰ τὸ νέο σχολεῖο τοῦ. Χωρὶς νομοσχέδια καὶ μακριὰς συζητήσεις, ἰδρύεται γοργὰ ἓνα ἑλληνικὸ σχολεῖο, ποὺ ἐφαρμόζει πλατὺ ἐθνικὸ καὶ μορφωτικὸ πρόγραμμα, τὸ φωτισμένο πρόγραμμα ποὺ ζητοῦσε τὸ πνεῦμα τοῦ Δημοτικισμοῦ.

Ἡ Ἑλλάδα καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς σὰν ἀδιάσπαστη ἐνότητι, μὲ ξεχωριστὴ προσοχὴ ἡ Νέα Ἑλλάδα καὶ οἱ μορφωτικοὶ θησαυροὶ τῆς—ἱστορία, λογοτεχνία, παραδόσεις—ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ ὁλόκληρη ἀποτελοῦν τὴ βάση καὶ τὸν κεντρικὸ σκοπὸ τοῦ Σχολείου. Φυσικὰ στὸ ζωντανὸ αὐτὸ πνευματικὸ ἴδρυμα ὄργανο γιὰ τὴ διδασκαλία καὶ γιὰ κάθε πνευματικὴ ἐκδήλωσις γίνεται ἡ δημοτικὴ, ἡ μητρικὴ μας γλῶσσα.

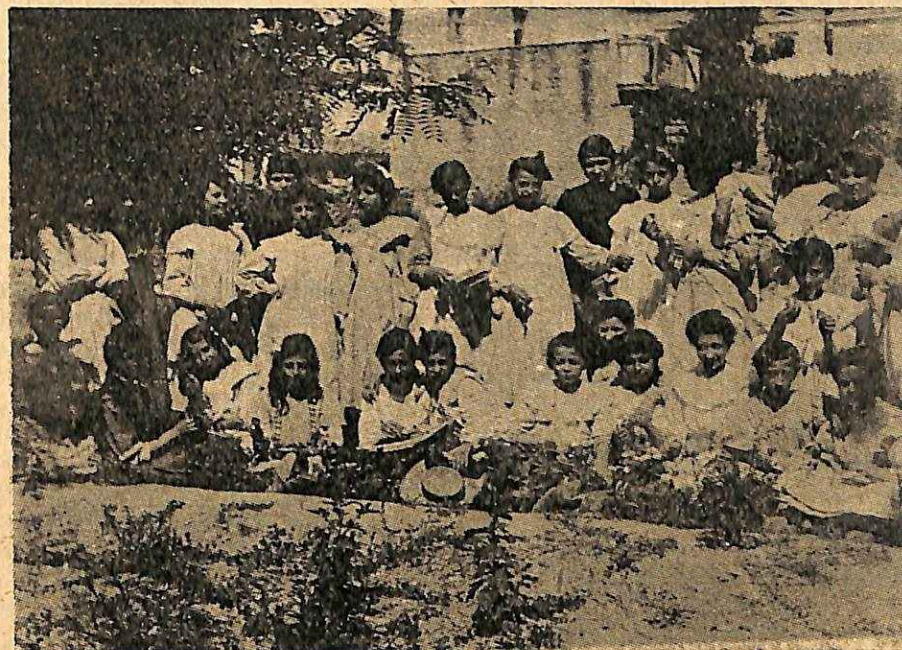
Παράλληλα ἐφαρμόζονται θαρρετὰ ἀλλὰ μελετημένα καινοτομίες ποὺ ἐξασφαλίζουν παιδεία στερεή : Ἡ ὕλη τῶν μαθημάτων καὶ οἱ ὥρες τῆς διδασκαλίας τοὺς περιορίζονται ἔτσι, ποὺ νὰ ἐξασφαλίζεται ἡ βαθιὰ κατανόησις καὶ ἡ ἀνετη ἀφομοίωσις τοὺς ἀπὸ τὶς μαθήτριες· δίνεται ἀπλόχωρη θέσις στὰ φυσιογνωστικά, τὰ τεχνικά καὶ τὰ πρακτικὰ μαθήματα· ἀκόμα ἀφθονες εὐκαιρίες γιὰ ἐλεύθερη ζωὴ στὸ ὑπαιθρο, γιὰ ἀμεση παρατήρησις, αὐτενεργίαν καὶ καθαρὴ σκέψιν.

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ σχεδὸν σημαίνει—ὕστερα ἀπὸ τὴν καθιέρωσις τῆς Δημοτικῆς—ἐπανάστασις, εἶναι ἡ νέα ἀντίληψις ποὺ ἐφαρμόζεται καὶ ἐπικρατεῖ σχετικὰ μὲ τὴν σχέσιν παιδιῶν καὶ δασκάλων. Γιὰ πρώτη φορὰ στὸ σχολεῖο ἐκεῖνο φυγαδεύεται ὁ φόβος· τὴ θέσις τοῦ τὴν παίρνει κυρίαρχη ἡ παιδαγωγικὴ ἀγάπη, ποὺ ἀπ' αὐτὴν ἀνθίζουν σιγὰ σιγὰ στίς ψυχὰς τῶν κοριτσιῶν ἡ ἐμπιστοσύνη στὸ σχολεῖο τοὺς καὶ τὸ Δάσκαλό του, καὶ ἀκόμῃ ἡ ἀνυπόκριτη συμπεριφορὰ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ πειθαρχία.

Δὲν εἶναι σκοπὸς τοῦ μικροῦ αὐτοῦ ἁρθροῦ νὰ δώσῃ ἀναλυτικὴ εἰκόνα τῆς ἐργασίας στὸ κέντρο ἐκεῖνο τῆς νεανικῆς προκοπῆς καὶ εὐδαιμονίας. Μᾶς τὴν ἔχει δώσει ὁ ἴδιος ὁ δημιουργὸς τοῦ πρὶν ἀπὸ τρία χρόνια μὲ τὸ ἔργο του. Τὸ Κ ρ υ φ ὸ Σ χ ο λ ε ῖ ο, βιβλίον πολὺτιμον γιὰ κάθε ἐκπαιδευτικόν. Τί θὰ μπορούσε νὰ προσθέσῃ κανεὶς στὸ ἄ γ ι ο ν αὐτοῦ τῆς ψυχῆς τοῦ ποὺ μᾶς πρόσφερε ὁ κ. Δελμούζος ;

Κρυφὸ Σχολεῖον ὀνομάζει τὸ ἐκπαιδευτήριόν του στὸ Βόλο, γιατί εἶχε πασχίσει νὰ λυτρώσῃ τὸ μυαλὸ καὶ τὴν ψυχὴ τῶν παιδιῶν ἀπὸ τὴ βαρὴ σκλαβιά τῶν προλή-

ψεων καὶ τῆς στερείρας μάθησις, ποὺ μαράζωνε καὶ τὰ ἴδια καὶ γενικότερα τὴν πνευματικὴν ζωὴ τῆς πατρίδας μας. Τὸ ἔργο τοῦ ὅμως—τολμηρὸ καὶ πρωτοποριακὸ—λὲς καὶ ξεπῆδησε ἀπὸ τὴ θύμηση πολὺ πρὶν μακρινῶν παραδόσεων. Σὰ νὰ κατέβηκε καὶ πάλι στὴν παραλία τοῦ Παγασητικοῦ ἢ θεὰ Ἀθηνᾶ, γιὰ νὰ βοηθήσῃ νὰ ναυπηγηθῇ μιὰ καινούρια μικρὴ Ἀργώ, ποὺ θὰ ἔφερνε στὴν πολυβασανισμένη ἑλληνικὴ νεότητι τὸ χρυσόμαλλο δέρμα τῆς ἀληθινῆς καὶ γόνιμης παιδείας. Μὰ τί καημός ! Ὁ δράκος ποὺ ἐκρυβε ζηλότυπα τὸν ἀκριβὸ θησαυρὸν δὲ βρισκόταν πιά στὴ μακρινὴ Κολχίδα. Τρομερὸ ζευγάρι ὁ Φθόνος καὶ ἡ Πλάνη παραμόνευαν πλάι του. Σύντριψαν τὸ νιόφτιαχτο καράβι καὶ ζήτησαν νὰ σπιλώσουν τὸ λευκὸ κυβερνήτην του, ποὺ ἐκλείσε μέσα στὰ πληγωμένα στήθη του τὸν ἀκριβὸ θησαυρὸν. Ἀκούραστος καὶ ἀμνησίκκος, μὲ ἀκοί-

Ἀπὸ μιὰ ἐκδρομὴ τοῦ Σχολείου τοῦ Βόλου

μητὴ ἔγνοια γιὰ τὴν προκοπὴ τῆς παιδείας μας, μὲ ἀστείρευτὴ ἀγάπην γιὰ τὴν ἑλληνικὴ νεότητι, δοκίμασε ἀργότερα, ξανά καὶ ξανά, ὅποτε καὶ ὅπως τὸν ἄφηναν οἱ καιροί, νὰ δώσῃ ζωὴ στὸ θησαυρὸν αὐτό, νὰ τὸν κάμῃ πλουτοφόρον πηγὴν ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Κάθε εὐγενικὴ του προσπάθεια ὅμως τὴν παραμόνευαν—δαίμονες τῆς καταστροφῆς—ὁ Φθόνος καὶ ἡ Πλάνη. Ἀθῶν, ἀνυποψίαστο, ἀφύλαχτο τὸν ἔβρισκαν τὰ σκοτεινὰ χτυπήματα... Ἔτσι τὸ σχολεῖον τοῦ Βόλου, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ πραγματώθηκε ἐλευθερία καὶ ἄρτια τὸ ἰδανικόν του, μένει στὴν ἱστορία τῆς παιδείας μας σὰν ἔργο γενναῖο, εὐγενικὸ μὰ καὶ μοναδικόν. Καταλύθηκε βία, πρὶν ὁλοκληρωθῇ, πρὶν δείξῃ τοὺς καρπούς του, πρὶν νὰ ριζώσῃ στίς καρδιὰς καὶ τὶς συνειδήσεις. Ἡ ζῆμια δὲν εἶναι μικρὴ. Τὴ βλέπομε ἀμέσως, ἂν ρίξωμε ἀπροκατάληπτα τὴ ματιὰ μας στὰ σχολεῖα μας.

Θὰ συναντήσωμε, ἀναμφισβήτητα, διάσπαρτες, μοναχικὲς, μονόπλευρες προσπάθειες. Θὰ βροῦμε ὅμως τάχα τὸ Σχολεῖον ποὺ συνταιριάζει ἁρμονικὰ ὅσα ἀπαιτεῖ ἡ ἀληθινὴ ἀγωγή καὶ παιδεία, ὅ,τι χρειάζονται οἱ νεανικὲς ψυχές; Θὰ βροῦμε τὸ ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα ποὺ οἱ λειτουργοὶ τοῦ ἔχουν πάρει τὴν πρωτοβουλία, μὲ ἀγαθὴ συνεργασία,

νὰ προσαρμόσουν τὶς ὥρες καὶ προπάντων τὴν ὕλη τῶν μαθημάτων μὲ τὶς ἀφομοιωτικές ἱκανότητες τῶν παιδιῶν καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς βαθιᾶς καὶ ἀληθινῆς καλλιέργειας; "Ὅπου δὲ θυσιάζεται ἡ οὐσία τῆς παιδείας στοὺς ἄψυχους τύπους; "Ὅπου τὸν τόνο τῆς σχολικῆς ζωῆς τὸν δίνει ἀπόλυτα ἡ παιδαγωγικὴ ἀγάπη; "Ὅπου τὰ παιδιά, ἀντὶ νὰ ἀντικρίξουν τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδας τους καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς σὰν κομματιασμένη, ἀσύνδετη καὶ ψυχρὴ μάθησι, τὴ νιώθουν σὰν ἐνιαίαν ἐξυψωτικὴ δύναμι, πηγὴ πανανθρώπων καὶ αἰώνιων ἀξιών; "Ἀπ' ὅπου ἀποφοιτοῦν μὲ συνειδητὴ πίστη στὸν πνευματικὸ καὶ τὸν ἠθικὸ πολιτισμὸ τῆς Νέας Ἑλλάδας, μὲ τὴ σταθερὴ ἀπόφαση νὰ μοχθήσουν γιὰ νὰ τὸν συνεχίσουν καὶ νὰ τὸν ἀναπτύξουν; "Ἀπ' ὅπου, ἔστω, βγαίνουν ὀπλισμένα γιὰ τὴ ζωὴ μὲ θετικὰ καὶ καθαρὰ γνώσεις, ἡ τουλάχιστον μὲ τὴν ἱκανότητα νὰ ἐξωτερικεύουν σωστὰ καὶ ἀκοπα τὸν ἐσωτερικὸ τοῦ κόσμου στὴ μητρικὴ τους γλῶσσα;

"Ὅσο κι ἂν εἶναι πικρὴ ἡ ἀλήθεια, δὲν μποροῦμε νὰ τὴν ἀρνηθοῦμε. Τὸ σχολεῖο τοῦ Βόλου μένει ἀκόμη σήμερα, ὕστερα ἀπὸ πέννητα σχεδὸν χρόνια, πρότυπο ἰδανικὸ· πολλὰ πρέπει νὰ κάμουμε γιὰ νὰ τὸ μιμηθοῦμε. Καὶ ὁ σεμνὸς, ὀλόλευκος δημιουργὸς τοῦ προβάλλεται στὴ συνειδήσή μας σὰ σύμβολο σεβαστό. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἀρκεῖ. Εἶναι ἀνάγκη οἱ νεώτερες γενεὲς τῶν δασκάλων νὰ κάμουν κάτι πλεονεκτικὸ ἀπὸ μᾶς. Νὰ νιώσουν βαθιά τους νὰ τοὺς καίη τὸ πάθος του, νὰ συλλογίζονται ἐπίμονα τὸ παράδειγμά του· νὰ μπορέσουν νὰ τοῦ δώσουν τὴ βεβαίωση πὼς ἡ θλίψη του δὲν πῆγε χαμένη, γιὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Δημοτικισμοῦ ἔχει πιά ἐμποτίσει καὶ τὴν παιδεία μας, πὼς τὸ Ἔργο του οὐσιαστικὰ ἔχει νικήσει.

ΦΩΤΕΙΝΗ Θ. ΤΖΩΡΤΖΑΚΗ

Τί μᾶς ἐδίδαξε ὁ Δελμουῖζος γιὰ τὴν "Ἐκθεσὴ τοῦ παιδιοῦ καὶ γιὰ τὴν Ψυχαγωγία του

Ἡ νέα καὶ πρωτόκουστη ἀποψη σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τοποθετήθηκε τὸ πρόβλημα τῶν μαθητικῶν ἐκθέσεων στὸ σχολεῖο τοῦ Βόλου καὶ ἡ ἐντελὴς πρωτότυπη ἀντιμετώπιση τῆς σχολικῆς ψυχαγωγίας στὸ Μαρᾶσλειο, ἀποτελοῦν μιὰν ἰσχυρότατη ἀπόδειξη τῆς ἀλάθευτης παιδαγωγικῆς διαίσθησης τοῦ Α.Π. Δελμουῖζου. Μὲ τὴ θαυμαστὴ καλλιέργεια τῶν μαθητικῶν ἐκθέσεων καὶ τὴν ὑψώση τῆς ψυχαγωγίας σὲ ὀργανικὸ μῆμα τῆς γενικῆς λειτουργίας τοῦ σχολείου ἐπέτυχε ὅχι μόνον νὰ δώσῃ διέξοδο σὲ δεσμευόμενες ὡς τότε παιδικὲς δυνάμεις καὶ ἱκανότητες, ἀλλὰ καὶ νὰ τὶς μετατρέψῃ σὲ οὐσιαστικὸς συντελεστὲς τῆς προόδου καὶ τῆς ἀγωγῆς. Κι' ἀκόμη νὰ τοὺς προβάλῃ σὰν ἀλάθευτους δείκτες καὶ συνάμα ἐγγυητὲς γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς δικῆς του πορείας, καθὼς καὶ τῆς πορείας τοῦ κάθε δασκάλου. "Ὅσο περισσότερο ἐμβαθύνει ὁ σημερινὸς ἐκπαιδευτικὸς στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου του «Τὸ κρυφὸ σχολεῖο», παρακολουθεῖ τὰ πεπραγμένα του καὶ τὸν ἀντίκτυπό τους ἀπάνω στὶς ἐκπαιδευτικὲς γενεὲς ποὺ ἀκολουθήσαν, τόσο βαθύτερα θαυμάζει τὸ πρίσμα μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀντίκρισε τὸ πρόβλημα τῶν μαθητικῶν ἐκθέσεων.

«Ἡ ἔκθεσις εἶναι βασικὸ μέσο ἀλλὰ καὶ ἀσφαλὲς κριτήριον τῆς ἀγωγῆς». Ἡ ἔκθεσις δὲν εἶναι μάθημα ποὺ διδάσκεται. Εἶναι ἐνέργεια ποὺ ὑπακούει σὲ βαθύτερες παρορμήσεις καὶ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ ἐσώτερο Εἶναι τοῦ κάθε μαθητῆ. Ἀντικαθρεφτίζει λοιπὸν τὶς ἐντυπώσεις, τὶς σκέψεις, τὰ συναισθήματα, τὶς τάσεις του, τὸν τρόπο ποὺ ἀντικρίζει τὸ γύρω του κόσμον. Καὶ ὅσο πλεονεκτικότερα καὶ ἀπαρμόρφωτα προβάλλεται μιὰ ἐνέργεια, ὅσο προσεκτικώτερα κρίνεται καὶ καταξιώνεται, τόσο πλεονεκτικώτερα ἔχει τὴ δύναμι, τονώνει τὴν αὐτοπεποίθησιν καὶ προωθεῖ πρὸς νέα δράση. Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ φωτισμένο παιδαγωγὸ γίνεται τὸ φασματοσκοπίον, ποὺ ἀναλύει μπροστὰ στὰ μάτια του ὁλοκλήρως τὴν ἐσωτερικὴ εἰκόνα τοῦ μαθητῆ του, μὲ ἐκδηλὰ τὰ κύρια σημεῖα τῆς προσωπικότητος, τὶς φωτεινὰς ἢ σκιερὰς πλευρὰς τοῦ χαρακτήρα, τὶς διανοητικὰς δυνάμεις καὶ ἀδυναμίας του. Καὶ ἐπὶ πλέον μέσα στὶς ἐκθέσεις καθρεφτίζονται: τὸ ἐπίπεδον τῆς τάξεως, ἡ στάθμη τῆς προόδου, οἱ ἀνατάσεις καὶ κατευθύνσεις τοῦ κάθε σχολείου.

Σὰν σὲ κινηματογραφικὴ ταινία περνοῦν μπροστὰ στὰ μάτια μας μέσα ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις τὰ τρία χρόνια τῆς παιδαγωγικῆς δράσεως τοῦ Δελμουῖζου στὸ σχολεῖο τοῦ Βόλου. Καὶ ἐνῶ ἐμεῖς οἱ δάσκαλοι τὴν παρακολουθοῦμε μέσα στὸ βιβλίον του, ξαναζοῦμε μέσα ἀπὸ τὰ γραφόμενα τῶν παιδιῶν καταστάσεις δικῆς τους καὶ γενικῆς, ποὺ ἀντιφεγγίζουν τὴ νοοτροπία τῆς ἐποχῆς, κρατοῦσες καὶ καταθλίβουσες κοινωνικὰς πεποιθήσεις καὶ ἐκπαιδευτικὰς παραδόσεις. Αἰσθανόμεσθε τὴ βαρεὶα καὶ ἀποπνικτικὴ ἀτμόσφαιρα, ποὺ τὴ συνθέτουν ἡ νευρικότητα, ὁ παπαγαλισμὸς, ἡ ἀβουλία, ὁ φόβος τοῦ δασκάλου!

Αὐτὸ ἦταν τὸ σχολικὸ περιβάλλον ποὺ ἀντίκρισε ὁ νέος παιδαγωγός, κοινὸ ἄλλωστε γιὰ τὰ περισσότερα σχολεῖα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ αὐτὸ ἀντιφεγγίεται στὰ πρῶτα γραφόμενα τῶν μαθητῶν του. "Ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ τοὺς ζήτησε νὰ γράψουν μιὰν ἐκθεσὴ ἀπάνω σὲ ὀρισμένον θέμα, ἐκείνες-ἀπόφοιτες τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου- στάθηκαν περίφοβες μπροστὰ στὴν ἄσπρη κόλλα, δὲν ἔβρισκαν τί νὰ γράψουν, πὼς νὰ ἐκφραστοῦν. Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον δὲν τὶς εἶχεν ἐφοδιάσει μὲ ἐπαρκὲς γλωσσικὸ ὄργανον! Δὲν τὶς εἶχεν ἐξασκήσει στὴν ἐκφρασὴ τὴν προφορικὴν καὶ τὴν γραπτὴν, γιὰ τὴν κύρια τοῦ ἀσχολία ἦταν νὰ τοὺς διδάξῃ λέξεις ποὺ δὲν ἔξεραν. Νὰ τοὺς ἐξηγήσῃ φράσεις ποὺ δὲν ἄκουσαν. Νὰ τοὺς ἀσκήσῃ στὴ χρῆσιν κανόνων ποὺ διέπουν μιὰ γλῶσσα ἀνυπόστατη καὶ ποὺ γιὰ τὰ παιδιά θὰ ἦταν ἀδύνατον σὲ ἕξ χρόνια δημοτικοῦ σχολείου

ου, με τις αδυναμίες της αδιάκοπα εξελισσόμενης παιδικής ηλικίας, να αποκτήσουν ως το σημείο, ώστε απρόσκοπτα και έλλογα να συνθέτουν, σύμφωνα με αυτούς, εκφράσεις και έννοιες, να δίνουν σώμα στη νέα γι' αυτούς γλώσσα. Και το αποτέλεσμα ήταν: Για πολύ καιρό οι μαθήτριες οι φλύαρες, οι γεμάτες ενδιαφέροντα και ικανότητες να εκφραστούν πολύτροπα για κάθε τι το άσχετο με το σχολείο, μόλις καλούνται να εκφραστούν για κάτι το σχολικό να αισθάνονται ότι τους δένεται ή γλώσσα! Στῆς ἀσπρῆς κόλλας τὸ ἀντίκρισμα νὰ ἐκμηδενίζονται ιδέες καὶ συναισθήματα, νὰ ἀποξηραίνονται οἱ γόνιμες καὶ δροσερές ἀναδόσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας! Δὲν καταλάβαιναν τὰ παιδιὰ τί ὁ διευθυντὴς ἤθελε, δὲν ἤξεραν πῶς ν' ἀνταποκριθοῦν ἱκανοποιητικά, παραμέριζαν τὸν ἑαυτοῦς, παραμέριζαν τὴν ἴδια τὴ ζωὴ. "Ο,τι ὁ γύρω κόσμος καὶ ἡ ζωὴ προσέφερε δὲν ἄξιζε νὰ γραφῇ στὸ χαρτί. Τὸ γραμμένο φερόταν ἀσυνείδητα πρὸς τὸ ξένο καὶ συμβατικὸ, τὸ κατὰ τὴ γνώμη τοὺς ἀριστοκρατικὸ, ὅπου δὲν ταίριαζε νὰ μιλοῦν γιὰ τὰ βαρέλια ποὺ κυλοῦσαν ἢ γιὰ τὸ γαϊδούρι ποὺ σήκωνε τὰ φρούτα καὶ τὰ χορταρικά.

"Όταν π.χ. τοὺς δόθηκε γιὰ θέμα: «Τί μοῦ ἔκαμε πιὸ μεγάλη ἐντύπωση ἀπὸ τὴ χθεσινὴ μέρα», ξεσηκώθηκε γενικὴ διαμαρτυρία ἐπειδὴ «δὲν ἔβρισκαν τίποτα νὰ γράφουν, δὲ θυμόνταν τίποτα»! Κι' ὅμως, σὰν ρωτήθηκε ἡ κάθε μιὰ χωριστὰ, βρέθηκαν πάρα πολλά, ἀλλὰ τὸ πρωτόκολλο τοῦ χαρτιοῦ καὶ τῆς πέννας ἀπηξίωνε τὴν ἀνάπτυξη θεμάτων ποὺ περιστρέφονταν γύρω ἀπὸ τὸ σκυλὶ ποὺ ψόφησε, ἀπὸ κάτι ποὺ γίνεται στὸ δρόμο, ἢ ἀφορᾷ τὴν ὑπηρεσία τοῦ σπιτιοῦ. Ἐτσι παιδιὰ ἡλικίας μεγαλύτερης ἀπὸ τὰ 12 χρόνια ἀρκέστηκαν νὰ δώσουν ἐκθέσεις σὰν τις παρακάτω: «Χθὲς ἦλθε μιὰ φίλη μου καὶ ἡ χαρά μου εἶναι ἀπερίγραπτος». — «Χθὲς εἰς τὸ μάθημα τῶν μαθηματικῶν ὁ κ. Τ. με ἐπέπληξε διότι ἐγέλω». — «Χθὲς ἠναγκάστην νὰ μείνω εἰς τὸ σχολεῖον, διότι τὴν πρώτην ὥραν ἐκάμαμεν μάθημα καὶ διὰ τοῦτο ἔμεινα καὶ ἐγὼ καὶ αἱ ἄλλαι συμμαθήτριά μου, ὅσαι ἔκαμον μάθημα καὶ ἐκάμαμεν γυμναστικήν, αἱ δὲ ἄλλαι αἱ ὅποιαι δὲν ἔκαμαν μάθημα ἐξῆλθον εἰς περίπατον».

Ὁ ἀγὼνας τοῦ Δελμούζου δὲν μοιάζει με τὸν ἀγὼνα τῶν σημερινῶν παιδαγωγῶν. Ὅπως καταφαίνεται ἀπὸ τὰ παραπάνω γραφόμενα τῶν παιδιῶν, ὅπου, σὰν σὲ φασματωσκόπιο ἀναλύομεν, δίνεται ἡ πραγματικότητα τῶν σχολείων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ξεπηδᾷ ἐπιτακτικὸ τὸ χρέος γιὰ τὸν παιδαγωγό: κατὰ πρῶτο καὶ κύριο λόγο νὰ ξεσκαλώσῃ τὴν παιδιὰτικὴ ψυχὴ ἀπὸ τὰ ἀποπνικτικὰ δεσμὰ ποὺ τὴν ἀπονεκρῶνουν, τῆς παραλύουν κάθε γόνιμη καὶ δημιουργικὴ κίνηση. Νὰ καταξιώσῃ στὰ μάτια τῆς τὰ δεδομένα τῆς γύρω ζωῆς, τὸ δικό της ἐσωτερικὸ καὶ ἐξωτερικὸ κόσμος, καί, προεκτείνοντας τὴ γόνιμη πηγὴ τῶν παιδικῶν ἐντυπώσεων, σκέψεων, κρίσεων καὶ συναισθημάτων, νὰ τὴν ἐνώσῃ φυσικὰ καὶ ἀβίαστα με τὸ αἰεζῶ καὶ ζωογόνον ρεῦμα τῶν πανανθρώπων ἀναδόσεων, τῆς ἐθνικῆς δηλ. κληρονομιάς, τῶν παραδόσεων, τῶν θρησκευτικῶν ἀνατάσεων.

Γι' αὐτὸ ἐμεῖς οἱ δάσκαλοι ὅσο ἐμβαθύνουμε στὴν ἐργασία ποὺ ἔγινε τότε, ὅπως ἐμφανίζεται μέσα στὰ γραφόμενα τῶν παιδιῶν, καὶ παρακολουθοῦμε τὴ δραματικὴ πορεία δασκάλου καὶ μαθητῶν, ποὺ ὀδεύουν, συνειδητὰ καὶ ἀποστολικά ὁ πρῶτος, ἀσύνειδα, ὑπάκουα, με βαθμιαία ἀποκτώμενη ἐμπιστοσύνη τὰ δεύτερα, πρὸς τὴν πνευματικὴ ἀποκατάσταση, τὴ σχολικὴ ἀνάπλαση, τόσο περισσότερα διδασκόμεθα καὶ πληρέστερα κατανοοῦμε τὴ βαθύτερη σημασίαν τῶν ἀπόψεων καὶ γενικὰ τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ δρόμου.

Γιὰ νὰ παραμερισθῇ ὁ φόβος τοῦ χαρτιοῦ, κρίθηκε ἀναγκαῖο νὰ κατέχουν τὰ παιδιὰ τὸ περιεχόμενο ἐκείνου ποὺ θὰ τὰ καλοῦσαν νὰ γράφουν. Γι' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ γίνῃ προηγούμενη προετοιμασία, ἀλλὰ κατὰ τρόπο ποὺ τὸ κάθε παιδί, ἀφορμώμενο ἀπὸ τὸ θέμα ποὺ τοῦ δόθηκε, νὰ γράψῃ ἐλεύθερα, σύμφωνα με τὴ δική του κρίση καὶ ἐμπνευση. Ἐτσι θὰ κτυπιόταν ἡ ἀπελπιστικὴ ὁμοιομορφία ποὺ παρουσίαζε ὡς τότε πανομοιότυπα τὰ γραπτὰ τῶν παιδιῶν κατὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ θέματος.

Ἐπρεπε δηλ. νὰ δημιουργηθῇ ἐσωτερικὸς ἀναταραγμὸς γόνιμος καὶ ἐνθαρρυντι-

κός, ὁ ὁποῖος θὰ τροφοδοτοῦσε τὰ γραφόμενα τῶν παιδιῶν καὶ θὰ παραμέριζε τὸν παπαγαλισμὸ, τὸν ψευτορωμαντισμὸ, τὰ δάνεια, θὰ ἐθεράπευε ἀπὸ τὴν ἀσυνάρτητη συρραφὴ τῶν φράσεων καὶ τὴν παράθεση τῶν συγκεχυμένων καὶ ἀκατανόητων. Καί, ὅπως προσανατολίσθηκε σιγά σιγά δλόκληρη ἡ σχολικὴ ζωὴ πρὸς τὴ δημιουργία καταστάσεων, οἱ ὁποῖες ἐθερμαίναν τὴν παιδικὴ ψυχὴ, τὴν ἐγείμιζαν ἐνδιαφέροντα καὶ ζῆλο, ἦταν εὐκολο καὶ τὰ θέματα τῶν ἐκθέσεων νὰ ξεκλίνουν πρὸς τὰ βιώματα τῶν παιδιῶν, τὰ ἐσωσχολικά καὶ ἐξωσχολικά. Γιατὶ μόνον αὐτὰ κατὰ τὸ Δελμούζο μπορούσαν νὰ τροφοδοτήσουν τὴν παιδιὰτικὴ ἐμπνευση καὶ νὰ καταλήξουν σὲ γραπτὰ ποὺ ν' ἀντιφεγγίζουν σίγουρα τὸ βαθύτερο εἶναι τοῦ παιδιοῦ, τὴν ἐξέχωρη τοῦ καθενὸς ἰδιο-

Ἀπὸ μιὰ ἐκδρομὴ τοῦ Μαρασλείου

τυπία. Μόνον ἔτσι θὰ δινόταν τὸ γνήσιο, τὸ ἀληθινὰ παιδικό, θὰ ἔσπαζε τὸ πρωτόκολλο τῆς ἀριστοκρατίας τῶν θεμάτων.

Ἀλλὰ ἡ γλώσσα ἐξακολουθεῖ πάντα νὰ μπερδεύῃ ὅλα τὰ παιδιὰ. Ἀκόμη καὶ τὰ πιὸ δυνατὰ δὲ μπορούν νὰ ἐκφραστοῦν κανονικά καὶ ἀλάθευτα, δεδομένου ὅτι μόνο μετὰ τὴ διδασκαλία τῆς γραμματικῆς δὲν ἀποκτιέται μιὰ γλώσσα. Εἶναι φυσικῶς ἀδύνατο οἱ κανόνες νὰ τὴν ὑποκαταστήσουν, ὅπως δὲν εἶναι δυνατόν καὶ γιὰ τις συνταγὲς νὰ ὑποκαταστήσουν τὰ φάρμακα.

Ὁ παιδαγωγὸς στέκεται σκεπτικὸς μπροστὰ στὴν πνευματικὴ ἀναστόμωση ποὺ ἔχουν πάθει τὰ παιδιὰ καὶ ποὺ τόσο ξεκάθαρα διαφαίνεται στὰ συμφύρματα ἀκατανόητων φράσεων καὶ λέξεων ἀπὸ τις ὁποῖες ἀποτελοῦνται οἱ μαθητικὲς ἐκθέσεις. Ἀλλὰ δὲν ἀπογοητεύεται. Δὲν ἀσκεῖ καμμιὰ πολεμικὴ. Τὰ παιδιὰ εἶναι ὑπόσχεση ζωτανή, παλλόμενη. Ἀφήνει αὐτόματα, ὑπὸ τὴν πίεση τῶν πραγμάτων, τῆς ἐσωτερικῆς ἀνάγκης νὰ γκρεμισθοῦν τὰ τεῖχη τῆς Ἱερειχοῦς.

Καὶ συνεχίζεται ἐντονώτερη ἡ δράση ποὺ ἀποβλέπει στὴ γενικὴ ἀλλαγὴ, τὴν καθολικὴ ἀνασύσταση τῆς σχολικῆς ζωῆς, τὴν ἀσταμάτητὴ ἀναμόχλευση τῶν πάντων

κατά τρόπον ώστε και τα πιο άσημαντα στοιχεία να φέρωνται προς τὸν ἐνιαῖο καὶ γενικὸ σκοπό, νὰ ἐξυπηρετοῦν τὴν διαπαιδαγώγησιν καὶ τὴν πρόοδον τῶν παιδιῶν. Ἡ βαθμιαία προώθησις τῆς σχολικῆς προσφορᾶς, ποὺ ἐπιτυγχάνεται μὲ τοὺς ἐβδομαδιαίους σχολικοὺς περιπάτους, τὸ ἀνοιγμα τῆς ψυχῆς τῶν παιδιῶν πρὸς τὰς ὁμορφίαις τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς, τὸ αὐθόρμητο πλησίασμά τους πρὸς τὸ δάσκαλον, ἡ καλλιέργεια τῆς αὐτοπεποιθήσεως καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης στὶς ἀτομικὰς τοὺς δυνάμεις, ἡ ἱκανοποίηση γιὰ τὴν ἐγκρίσιν καὶ τὸ σεβασμὸν ποὺ βρίσκουν οἱ μαθητικὰς ἐργασίας ὑπόσχονται ὅτι καὶ ἡ ὥρα τοῦ γλωσσικοῦ ξεσκλαβωμοῦ κάποτε θὰ σημάνῃ.

Στὸ τέλος τοῦ πρώτου τριμήνου ἀρχίζει νὰ γίνεται αἰσθητὴ ἡ ἀλλαγὴ τοῦ πνεύματος τοῦ σχολείου. Τὰ γραπτὰ ὅμως τῶν παιδιῶν καθρεφτίζουν ἀκόμη ὀλόκληρην δέσμευσιν, ἀπελπιστικὴν ἀσυναρτησίαν. Ἀλλὰ εἶναι βέβαιος ὁ παιδαγωγὸς ὅτι τὸ φίμωτρο μόνον ὁ ζωντανὸς λόγος θὰ τὸ σπᾶσῃ καὶ τὸ ζωντανὸν λόγον μόνον ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη θὰ τὸν καθιερώσῃ. Τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάγκην μόνον ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς ἀγάπης, τῆς ἐμπιστοσύνης, τῆς ἀλληλοκατανόησεως, τῆς ἐλευθέρου ἐνέργειας θὰ δημιουργήσῃ. Τὰ παιδιὰ ἐξακολουθοῦν νὰ γράφουν ὅπως νομίζουν ὅτι ταιριάζει στὴν πέννα καὶ τὸ χαρτί. Ὁ δάσκαλος προσέχει μὲ στοργὴν τὰ γραπτὰ. Ὑπομονετικὰ καὶ ἀγόγγυστα προσπαθεῖ νὰ ἀποσαφηνίσῃ τὰ συγκεχυμένα, νὰ συναρτῇ τὰ ἀσυνάρτητα, νὰ ἰσιώσῃ τὰ στραβά, νὰ δώσῃ κατὰ τὸ δυνατόν νόημα στὰ ἀνόητα. Καὶ τὰ παιδιὰ τὸν συνοδεύουν στὸ γύμνασμα καὶ τὴν ὀρθοπεδικὴν τοῦ γραπτοῦ λόγον, συμβάλλουν κατὰ τὴν δυνάμειν τοὺς στὴν αὐτοδιόρθωσιν. Ἀσχοῦνται στὴ σκέψιν, προσπαθοῦν νὰ συγκρατήσουν φράσεις, νὰ τίς τοποθετήσουν κατὰ τρόπο σαφὴ καὶ λογικόν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ζωὴ προβαίνει. Τὰ σχολικὰ βιώματα πληθαίνουν, ἡ παρατηρητικότης ὀξύνεται, ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος ξεχειλίζει καὶ τὸ λόγιον γλωσσικὸ ὄργανον δὲν ἐπαρκεῖ. Τότε εἰσφορῶν στὸ χαρτί οἱ ἐκφράσεις ποὺ ἀντλοῦνται ἀπὸ ὅσα ζωντανά, παλλόμενα ὁ γύρω κόσμος προσφέρει, ἀνταποκρίνονται σ' ὅσα ἡ θαλερὴ, ἀσυννέφιαστη παιδικὴ ψυχὴ αἰσθάνεται. Παρὰ τοὺς συχνοὺς παλινδρομικοὺς φθάνει κάποτε ἡ ἡμέρα ποὺ τὸ φόβον τοῦ χαρτιοῦ διαδέχεται ἡ αὐτοπεποιθήσις, ἡ ὁρμητικὴ νὰ πῇ τὸ παιδί, νὰ γράψῃ, νὰ καθρεφτίσῃ τὰ δρώμενα, νὰ χαρῇ τὰ ἐκφραζόμενα, νὰ ἀναζητήσῃ τὴν καλλιτέπεια σ' ὅσα διαβάζει καὶ γράφει. Ἔτσι στὸ τέλος τοῦ πρώτου σχολικοῦ χρόνου τὰ παιδιὰ ἔχουν ἀποκτήσει γλωσσικὸ ὄργανον. Ἐκφράζονται προφορικὰ καὶ γραπτὰ μὲ πλήρη ἐπάρκειαν, σχολιάζουν μὲ σαφήνεια καὶ κατανόησιν τὰ πάντα, ὑποβάλλουν τίς γνώμεις τοὺς ἀκόμη καὶ στὸν ἴδιον τὸν Διευθυντή. Ἀναπόφευκτον ἐπακολούθημα μιᾶς γενικῆς κατὰστασης ὅπου τὰ πάντα δονοῦνται μὲ ἐνιαῖον παλμόν, πλημμυρίζονται ἀπὸ ἐνδιαφέροντα ποὺ ὅλα τὰ ἀγκαλιάζουν μὲ κατανόησιν καὶ ἐμπιστοσύνην, συγχωνεύουν σὲ γονιμοποιὸ ἀμάλγαμα ὅσα ἀπὸ ἱερὰ καὶ ὅσια, εὐγενικὰ καὶ ἀξιομίμητα, ὑψηλὰ καὶ χαμηλὰ ἡ ζωὴ ἀναδεύει. Καὶ ἡ μαθητικὴ ψυχὴ φυσικὰ καὶ ἀβίαστα βρίσκει τὸν ἑαυτὸν τῆς, παραμερίζει τὸ περιττὸ καὶ τὸ ψεύτικον, συγκινεῖται ἀπὸ τὸ ἀνώτερον καὶ τὸ ὠραῖον.

Ἡ μέθοδος τοῦ Δελμούζου ὅσον ἀφορᾷ τὴν προώθησιν τῶν παιδιῶν πρὸς τὴν ἀρτίωσιν τοῦ γλωσσικοῦ ὁργάνου, τὴν κατάντησίν του γραπτῶς καὶ προφορικῶς, ὅπως διαγράφεται ἀπλὰ καὶ φυσικὰ μέσα στὸ «Κρυφὸν σχολεῖον», ὑψώνεται φωτεινὸ καὶ διδακτικὸν ὑπόδειγμα γιὰ ὅλους τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς. Ὁ λόγος εἶναι ἱκανότητα καὶ τίς ἱκανότητες διαμορφώνει καὶ προάγει ὀλόκληρην τὴν ζωὴν. Γι' αὐτὸ, μόνον ὅταν ἡ λειτουργία τοῦ σχολείου ἀγκαλιάζῃ δυναμογόνια στοιχεῖα τῆς ζωῆς, γίνεται δηλ. καὶ ἐκείνη ζωὴ, μόνον τότε δημιουργεῖται τὸ κατάλληλον κλίμα γιὰ νὰ ζήσῃ πρόσχαρον τὸ παιδί καὶ ἀνάλογα νὰ δημιουργήσῃ. Κι' ἀκόμη, μόνον ὅταν κάθε σημεῖον τῆς σχολικῆς ζωῆς κατατείνῃ πρὸς τὸ γενικὸν νόημα, τὸν ἐνιαῖον σκοπὸν, τότε καὶ τὰ παιδιὰτικὰ ἐπιτεύγματα παίρνουν τὴν πληρότητα καὶ τὴν θέσιν ποὺ τοὺς ταιριάζει. Γι' αὐτὸ πρέπει ὁ δάσκαλος νὰ ἔχῃ πολυμερὴ ἐνδιαφέροντα, νὰ συνεργάζεται στενὰ τὸ διδακτικὸν προσωπικόν, ὅπου πολλοὶ διδάσκουν, γιὰ νὰ ἀνοίγωνται ἀπὸ κάθε μεριά προοπτικὲς ποὺ νὰ προσελκύουν τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν παιδιῶν. Ἡ συγκινητικὴ τοῦ ἐξομολόγησιν γιὰ τοὺς

φόβους τῆς μονομέρειας, στὴν ὁποίαμποροῦσε νὰ σπρώξῃ τὰ παιδιὰ ἡ δική του λογοτεχνικὴ προσήλωσις καὶ ὁ τονισμὸς τῆς ἀνάγκης τοῦ ἰσομερισμοῦ τῶν ἐνδιαφερόντων, ὁ ὁποῖος μόνον μὲ τὴν στενὴν συνεργασίαν τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθῇ, πρέπει πολὺ νὰ προσεχθῇ ἀπὸ τὸ διδακτικὸν κόσμον.

Ὅσοι ἔδωκαν μέσα στὸ σχολεῖον τοὺς τὴν θέσιν ποὺ ὁ Δελμούζος ἔδωκε στὶς ἐκθέσεις, καθημερινὰ διαπιστώνουν ὅτι ἡ πρόοδος τοὺς εἶναι ὄχι μόνον γέννημα τῆς ὅλης σχολικῆς ζωῆς ἀλλὰ καὶ συντελεστὴς στὴ διαμόρφωσίν της. Τὸ παιδί συνειδητοποιεῖ σὲ ἓνα τομέα τὴν πρόοδόν του, ἀλλὰ ταυτόχρονα ἡ συνειδητοποίηση αὐτὴ οἰκοδομεῖ σιγὰ σιγὰ μέσα του στερεὴ αὐτοπεποιθήσιν, χειραφετεῖ τὴν ψυχὴ ἀπὸ τίς ἀβουλίας, δυναμώνει στὶς ἀδυναμίας καὶ προωθεῖ πρὸς τὴν ὑπεύθυνην δράσιν. Ὅταν τὸ παιδί ἀφήνεται νὰ γράψῃ ἐλεύθερον μέσα σ' ἓνα περιβάλλον ποὺ ἀξιοποιεῖ ἀνάλογα καὶ τὴν ἀσημαντότερην γιὰ τοὺς ἐνήλικους παιδιὰτικὴν ἀνάδοσιν, τότε ἡ ἐκθεσις ἀποκτᾷ τὴν ἀπόλυτην πληρότητα ὡς μέσον. Καλλιεργεῖ δηλ. τὴν πρωτοτυπίαν, προωθεῖ στὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν πάντων, καθρεφτίζει τίς παιδιὰτικὰς πτυχάς, τὰ φανερά καὶ τὰ ὑπολανθάνοντα. Καὶ κατατοπίζεται ὁ δάσκαλος, διαπιστώνει τὴν εὐεξίαν, χαίρεται τὴν πρωτοτυπίαν καὶ τὸ ἀπροσδόκητον, ἐλέγχει τὴν ὅλη σύνθεσιν τοῦ σχολικοῦ περιβάλλοντος. Εἶναι λοιπὸν καὶ ἀλάθευτον κριτήριον.

Σὰν προέκτασιν καὶ κορύφωμιν τῆς μαθητικῆς πνευματικῆς παραγωγῆς ἔρχεται πρὸ ὕστερα κατὰ τὴν δευτέραν τριετίαν τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ δράσης ὁ Δελμούζος νὰ ἐκμεταλλευθῇ στὸ Μαράσλειον νέαν μαθητικὰ ἐπιτεύγματα καὶ νὰ τὰ χρησιμοποιήσῃ στὸν τομέα τῆς ψυχαγωγίας.

Ἐκεῖνος πρῶτος ἀντιμετωπίζει καὶ ἐγκαθιστᾷ τὴν ψυχαγωγίαν σὰν ἐπίσημον καὶ ἀπαραίτητον τμῆμα τῆς σχολικῆς ζωῆς καὶ τὴν ὑψώνει σὲ μέσον καὶ κριτήριον. Προβόλεα δηλ. τῆς χαρᾶς, τῆς φυσικῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ καὶ κριτήριον τῆς γενικῆς ἀνάτασιν τοῦ περιβάλλοντος, τοῦ ὕψους τῆς στάθμης τοῦ σχολείου.

Ἡ νέα αὐτὴ γιὰ τὰ χρονικὰ τῶν σχολείων τότε ἀντιμετώπισιν τοῦ παράγοντος «ψυχαγωγία», ἡ ἐνταξὴ τῆς μέσα στὴ λειτουργίαν τοῦ σχολείου κατὰ τρόπον ποὺ τὴν καθιστᾷ ὀργανικὸν τμῆμα τῆς σχολικῆς ζωῆς καὶ συνάμα κέντρον ὑπεύθυνης δράσης, μαθήσεως, ἀγωγῆς ἀποτελεῖ μιὰ ἐπὶ πλέον βαρυσήμαντην προσφορὰν στὸ μαθητόκοσμον καὶ τοὺς δασκάλους. Γιὰ τὰ παιδιὰ γίνεται ἓνας μεγάλος φωταγωγὸς μέσα στὴν σχολικὴν καθημερινότητα, γιὰ τοὺς δασκάλους πηγὴ ἀπὸ εὐκαιρίας γιὰ νὰ ἀναβαπτίζονται στὴν κολυμβήθραν τοῦ ζωογόνου παιδιὰτικοῦ ἀναστατωμοῦ, νὰ κοινοῦν ἀπὸ τὸν ἀνυστερόβουλον ζῆλον, τὴν ἀσυννέφιαστην ἱλαρότητα τοῦ παιδιοῦ.

Πρῶτος ἐκεῖνος τοποθετεῖ στὸν τόπον μας τὸ νόημα τῆς σχολικῆς ψυχαγωγίας στὴν πραγματικὴν τοῦ θέσιν: Οἱ σχολικὲς γιορτὲς πρέπει νὰ εἶναι συνέχεια τῆς ζωῆς. Νὰ τροφοδοτοῦνται ἀπὸ τὴν μαθητικὴν δημιουργίαν, νὰ προάγωνται μὲ μαθητικὰς προσπάθειας, νὰ τελειώνωνται μὲ τὴν συνεργασίαν μαθητῶν καὶ δασκάλων.

Σὰν φυσικὸν λοιπὸν καὶ ἀβίαστον γέννημα τῆς σχολικῆς ζωῆς προβάλλεται ἡ γιορτὴ στὸ σχολεῖον, ποὺ ὅμως πρέπει νὰ ἔχῃ βαθεῖα τίς ρίζες του, ὅπως καὶ κάθε ἄλλο ποὺ τὸ σχολεῖον προσφέρει, σ' ὅσα ἡ γύρω φύσις, ἡ θρησκεία, τὸ ἔθνος, ἡ λαϊκὴ παράδοση καθημερινὰ ὑποβάλλουν. Κι' ἀκόμη σὰν δημιουργήμα, ποὺ συγκροτήθηκε ἀπὸ ὅλους, γιὰ νὰ προσφερθῇ στὸ σύνολον καὶ νὰ προσκαλέσῃ σὲ γενικὸν συνορτασμόν, καὶ πολλὰς φορὰς σὲ ὁμαδικὴν σχολεῖον καὶ κοινωνίαν, παιδιῶν καὶ γονέων πνευματικὴν συνευχήαν.

Οἱ νέοι δάσκαλοι ποὺ πίστευσαν στὸ Δελμούζον καὶ προσπαθοῦν νὰ ἐξασφαλίσουν στὴν ψυχαγωγίαν τὴν θέσιν ποὺ τῆς ταιριάζει μέσα στὸ σχολεῖον τοὺς, ἄς προσέξουν τίς παρακάτω βασικὰς γραμμάς, ὅπως διαγράφονται μέσα στὸ βιβλίον του «Οἱ πρῶτες προσπάθειες» καὶ τίς ὁποῖες μιὰ βαθύτατη παιδαγωγικὴ διαίσθησις καὶ κατάρτισις ὑποβάλλει. Ἡ σχολικὴ γιορτὴ πρέπει νὰ εἶναι συνέχεια τῆς ζωῆς.

Να οργανώνεται ολόκληρη από τα παιδιά με τις υποβολές, τις υποδείξεις αλλά όχι και τις δεσμευτικές επεμβάσεις των μεγάλων.

Να βασίζεται όσο είναι δυνατόν στη δική τους συνεισφορά και με τις δικές τους προσπάθειες να τελειώνεται.

Ο σκοπός και το πρόγραμμα, που από την αρχή θα διαγράφεται, να ταιριάζει απόλυτα στα μέτρα και τις δυνάμεις των παιδιών. Η όλη εργασία να κατανέμεται ανάλογα με τις ατομικές ικανότητες του καθενός. Να προβαίνουμε από τα εύκολα στα δυσκολότερα, από τα απλά προς τα συνθετότερα.

Κάθε τι που αποπνέει την αφέλεια, την ιλαρότητα, την παιδιάτικη χάρη να είναι ευπρόσδεκτο σε μια τέτοια πανήγυρη.

Ο αναστατωμένος που θα επιφέρει ή σχολική γιορτή να μην επηρεάζει κατά το ελάχιστον την τάξη και τον κανονικό ρυθμό του σχολείου. Η προετοιμασία να γίνεται κατά τρόπον ώστε να μη ζημιώνονται τα μαθήματα. Και κατά την ώρα ακόμη της δράσεως, της ευθυμίας, ή σοβαρότητα ανάλαφρη και γελαστή ως εφορεύη στα πάντα ώστε ούτε αταξία, ούτε προχειρότητα, ούτε επιπολαιότητα να επιτρέπεται.

Η τάξη, ή ακρίβεια, ή υποταγή στο γενικό πνεύμα του σχολείου, ή ανάγκη της πειθαρχίας για την απρόσκοπτη και πλήρη ανταπόκριση στο γενικό σκοπό πρέπει να ὀρθώνονται παντού και πάντα, να θεωρούνται νόμοι και κανόνες απαράβατοι.

Απλές αλήθειες όλα τα παραπάνω αλλά και οι μόνες που θα εξασφαλίσουν στη σχολική ψυχαγωγία μια σωστή και γόνιμη τοποθέτηση. Ας προσέξουν οι εκπαιδευτικοί ιδιαίτερα τοῦτο: Ο σκοπός να μπαίνει ανάλογα με τα μέτρα και τις δυνάμεις των παιδιών. Αυτό θα τους προφυλάξει από τις υπερβολές, δηλ. το ὑπὲρ τῆς δύναμης των παιδιών, που εκτροχιάζουν, κυρίως τους δασκάλους των δημοτικών σχολείων, από το πραγματικό νόημα της σχολικής ψυχαγωγίας, δηλ. τῆς συντήρησης τῆς ἀπλῆς καὶ ἁδολῆς παιδιάτικης χαρᾶς. Καὶ θὰ τὸ ἐπιτύχουν μόνον ὅταν στερεὰ κρατιοῦνται στὸ ἐπίπεδο τῶν παιδιῶν.

Σαράντα χρόνια ἐπέρασαν ἀπὸ τότε πὺ ἀρχισεν ἡ δράση τοῦ ἐμπνευσμένου παιδαγωγοῦ. Δράση πὺ συχνὰ διακόπηκε στὴν ἐπιφάνεια, μὰ πὺ εὐλογήθηκε ἀπὸ τὴ Μοῦρα νὰ μὴν πᾶψη ποτὲ νὰ δουλεύῃ στὸ βάθος. Τὸ κήρυγμά του κάθε μέρα δικαιώνεται βαθύτερα. Τὰ σημεῖα πὺ ἐκεῖνος ἐξεχώρισε παραμένουν πάντα ζωτικά ἀλλὰ καὶ ἐπιμαχα, καὶ γι' αὐτὸ οἱ λύσεις πὺ ἔδωκε, οἱ ὑποδείξεις του εἶναι πάντοτε ἀναγκαῖες καὶ πολὺτιμες. Καὶ τοῦτο γιὰτὶ βασίσθηκε πάντα σὲ ἀπαράβατες ἀλήθειες, γιὰτὶ πρῶτος ἐκεῖνος ἀντιμετώπισε ἀνεπηρέαστα καὶ ἀκέραιη τὴν παιδικὴν πραγματικότητα. Ἴσως ἀπὸ τότε ν' ἄλλαξαν παιδαγωγικὰ συστήματα καὶ μέθοδοι. Ὅμως τὸ πνεῦμα τὸ παιδαγωγικὸ, πὺ ἀπὸ τότε ἀναζωογονήσε τὰ σχολεῖα μας, θὰ μείνῃ ἀγέραςτο. Τὰ μέσα, τὰ κριτήρια πὺ μᾶς ἔδωκε θὰ παραμείνουν ἀποτελεσματικὰ καὶ ἀλάθευτα ὅσο κι' ἂν οἱ γενιὲς παρέρχονται καὶ οἱ παιδαγωγικὲς γραμμὲς ἀλλάζουν. Τὰ βιβλία του θὰ εἶναι τὸ καθρέφτισμα τῆς δράσης μιᾶς σεμνῆς καὶ γεμάτης μετριοφροσύνης προσωπικότητας, ἀληθινὰ παιδαγωγικῆς φυσιογνωμίας, ἡ ὁποία ἀντιφεγγίζει τὴν ἀγωνία ὅλων ἐκείνων πὺ βαθιὰ ἀγάπησαν καὶ προσπάθησαν γιὰ τὸ παιδί.

Τὸ ἐρώτημά του στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου του «Οἱ πρῶτες προσπάθειες»: «Τί ἔδωσα; Τί δώσαμε γιὰ μιὰ οὐσιαστικώτερη ἀλλαγὴ;» θὰ παραμείνῃ παντοτεινὸ ὑπόδειγμα τῆς παιδαγωγικῆς ἀγωνίας, γιὰτὶ δένειναι ποτὲ δυνατόν ἡ πραγματικότητα νὰ ικανοποιήσῃ τὴν ἀπεραντωνὴν τῶν ὀραματισμῶν καὶ τῶν πόθων τοῦ ἀληθινοῦ παιδαγωγοῦ.

Γιὰ τὸ Δελμούζο ὅμως σὰν κριτήριο ἀλάθευτο τοῦ τί ἔδωκε στὰ σημεῖα πὺ ἔδω ἐξετάζονται, ὑψώνονται οἱ παιδιάτικες φωνές, πὺ ἐλεύθερες καὶ ἀνεμπότιστες ἀναδίνονται τῶρα πιά ἀπὸ τὴν πρώτη τάξη τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου! Ξεχύνονται ἀνεμ-

πότιστες καὶ γοητευτικὲς ἀπὸ παντοῦ: Στὶς συγκεντρώσεις τῶν παιδιῶν, στὶς γιορτὲς, μέσα στὸ ἡμερολόγιο, στὰ περιοδικὰ τους, τὴν ἀλληλογραφία τους, σ' ὅσα φέρνει καὶ παίρνει ἡ ζωὴ. Γλυκολαλήματα καὶ τερετίσματα πὺ ξαφνίζουν καὶ μαγεύουν μικροὺς καὶ μεγάλους. Ὡς τότε ἡ παιδιάτικη κουβέντα ἦταν ἀπαράδεκτη στὸ σχολεῖο. Ἐκεῖνος πρῶτος ἐκάλεσε τὰ παιδάκια νὰ κουβεντιάσουν, νὰ μιλήσουν ἀπλὰ καὶ φυσικὰ καὶ νὰ γράψουν στὴ γλώσσα τους τὴ μητρική. Ὅλα ἀπλὰ καὶ φυσικὰ τὰ σκέφθηκε καὶ τὰ ἐνήργησε. Γι' αὐτὸ, ἂν ὅλα περάσουν, τὸ ἀπλὸ καὶ φυσικὸ λάλημα τῶν παιδιῶν θὰ ἀκούεται πάντα ἀσώπαστο καὶ συναρπαστικὸ γιὰ νὰ λὲῃ τὸ τί ἐκεῖνος ἔδωκε καὶ τὴν ἀλλαγὴ πὺ ἔφερε στὰ σχολεῖα.

ΕΙΡΗΝΗ ΠΑ·Ι·ΔΟΥΣΗ

Ritz Hotel
Piccadilly
London W.1

15 Δεκεμβρίου 1926

Φίλε κ. Δελμούζε
Αυτὸν καὶ σπληνὸν ἐλπεύ-
ωσα καὶ ἀνέγνωσα τὴν
δυσχερῆσιν ἐνδεύσεως ἐπὶ
τὸν Μακροβιτικὸν τοῦ
Ἀρεοπαγίτου κ. Ἀντωνιάδη.
ὡς καὶ πρὸς τὸν οὐνοῦ γρη-
φω εὐχόμεθα νὰ τὸν
συγχαρῶ δι' αὐτὸν. Ἡ
λεξιολογία ἐπιμελὴς καὶ
ἡ ὁμοιοκαταληξία ἐξαιρετική
νὰ σὺ εἴημε νὰ μορφοῦνται
οὗτοι πρὸς σπληνὸν τοῦ
χρόνου καὶ ἐπιρρίαν τοῦ
ἐνδοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ
καὶ γὰρ οὐκ οὐκ ὅσον δὲ
εἰς τὸ ἐνδοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ
γίγνεται ἐξ οὗ τοῦ χρεώ-
ματι περισσότερο ἀπὸ καὶ
ὅτι καὶ τὸ (μυθιστοῦ) σχολεῖο
με ἐξαιρετικὴν ἐνέργειαν
(Εὐδοκίμου)

Αὐτόγραφο τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου

II. ΔΥΟ ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

I

Ritz Hotel.
Piccadilly.
London W. 1.

15 Δεκεμβρίου 1926

Φίλε κ. Δελμούζε,

Αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἐτελείωσα τὴν ἀνάγνωσιν τῆς θαυμασίας ἐκθέσεως περὶ
τῶν Μακροβιτικῶν τοῦ Ἀρεοπαγίτου κ. Ἀντωνιάδη, πρὸς τὸν ὅποιον γράφω
ἐπίσης διὰ νὰ τὸν συγχαρῶ δι' αὐτήν. Ἡ τελευταία παράγραφός της, ἡ ὁποία σὰς
ἀφορᾷ, ἐλπίζω νὰ σὰς ἔκαμε νὰ λησμονήσετε, πρὸς στιγμὴν τουλάχιστον, τὰς πι-
κρίας πού σὰς ἐπότισαν διότι ἀφιερῶσατε τὴν ζωὴν σας ὅπως δώσατε εἰς τὸ ἔθνος
ἐκεῖνο πού τοῦ λείπει, καὶ πού τοῦ χρειάζεται περισσότερο ἀπὸ κάθε
ἄλλο, τὸ ἀληθινὸν σχολεῖο.

Με ἐξαιρετικὴ τιμὴ καὶ ἀγάπη

ΕΛΕΥΘ. Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

II

Φραγκοφούρτη, 19 Ἰανουαρίου 1911

Κύριε Δελμούζε,

Σὰς γράφω ὀλίγα λόγια, γιὰ νὰ σὰς πῶ πόσο μ' ἄρεσε τὸ ἄρθρον σας πού δημο-
σιεύσατε στὸ Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου. Εἶναι γραμμένο τόσο ἀπλά, ἐκθέ-
τετε τὸ ζήτημα τόσο φωτεινά, πού εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸ διαβάσει κανεὶς καὶ νὰ μὴν ἐννο-
ήσῃ τὴν ἀνάγκη τῆς ἀλλαγῆς στὸν τρόπο πού διδάσκονται τὰ παιδιά μας στὰ δημοτικὰ
σχολεῖα. Τέτοια ἄρθρα μακάρι νὰ γράφονταν περισσότερα καὶ νὰ διαβάζονταν παντοῦ
ὅπου εἶναι Ἑλληνισμός, μήπως φωτιστοῦν τὰ ἑλληνικὰ μυαλά πού ἔχουν μείνει αἰῶνες
πίσω στὸ ἐκπαιδευτικὸ ζήτημα. Τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια «Πῶς μαθαίνουν τὰ
παιδιά μας τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν» καὶ «Ὁ σκοπὸς καὶ τὸ πρόγραμμά μας» μ' ἐν-
θουσίασαν. Ἦταν ἀνάγκη νὰ πεῖτε τὸ πρόγραμμά σας, ὅστερα ἀπὸ τίς πρώτες παρε-
ξηγήσεις, καὶ τὸ λέτε φωτεινότερα. Ὡς πρὸς τὸ «Πῶς μαθαίνουν τὰ παιδιά μας» κτλ.
ἔχει μεγάλῃ σημασίαν, γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν, ἀπὸ τὸ γραφεῖο σας, σὲ καμιά
ῥωρα τοῦ Ἐξωτερικοῦ, ἀλλὰ ἀφοῦ εἶδατε «ἐπὶ τόπου» τὰ ἐλεεινὰ ἀποτελέσματα τῆς
ἐκπαίδευσιν ὅπως γίνεται στὰ σχολεῖα μας. — Ἐγκάρδια σὰς συγχαίρω, καὶ σὰς σφίγ-
ω φιλικὰ τὸ χέρι.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΔΕΛΤΑ

μιὰ δεξιότητι δαίμονος οὔτε ξένη σοφία οὔτε καὶ περιορίζονται σὲ γενικούς καὶ ἀόριστους χαρακτηρισμούς, πού μποροῦν νὰ ταιριάξουν σ' ὅλες τὶς καταστάσεις, παρὰ εἶναι λόγια ἀνθρώπου, πού μελετᾷ τὰ ἴδια τὰ πράγματα, τὸ δικό μας τὸ παιδί καὶ τὴν κατάντια του μέσα στὸ σχολεῖο, εἶναι δηλ. ἓνα πρωτότυπο καὶ βαθὺ ἀντίκρουσμα στὴ δική μας κατάσταση, πού γιὰ πρώτη φορὰ γίνεται. Ἀς δοῦμε ὅμως τὸ ἔργο του κοντύτερα.

Τὸ ἔργο τοῦ Δελμούζου βγαίνει ἀπὸ τὴ ζωὴ μας, μ' ἄλλα λόγια εἶναι πρωτότυπο. Σ' ὅλες τὶς μελέτες, πού βγῆκαν ἀπὸ τὸ σχολεῖο τοῦ Βόλου, παρακολουθεῖ τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὴ στιγμή, πού τὰ πῆρε ὡς τὴ στιγμή πού τοῦ ἐκλείσαν τὸ σχολεῖο του. Στὴ μελέτη τοῦ «Πῶς πῆρα τὰ παιδιὰ» ζωγραφίζονται αἱ μαθητρίδες του ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα· παρακολουθοῦμε τὸν παιδιάτικο αὐτὸ μικρόκοσμο σὲ ὅλα του τὰ φανερώματα, στίς ἐκθέσεις του, στὰ θέματα, στὴ γραφτὴ καὶ στὴν προφορικὴ ἐξέταση, στὸν ταχτικὸ περίπατο καὶ ἐκδρομὲς καὶ παντοῦ ὅπου τὸν βλέπουμε μόνος του νὰ ζωγραφίζει τὸν ἑαυτό του, τὴν κατάντια δηλ. ὅπου τὸν εἶχε ρίξει ἡ σχολικὴ ἐργασία ὡς τότε, κατάντια ἡθικῇ, πνευματικῇ καὶ σωματικῇ. Καὶ ἐδῶ γιὰ πρώτη φορὰ βλέπουμε τὸ μάθημα τῶν ἐκθέσεων νὰ γίνεται ἓνα μέσο μορφωτικόν, ὅπου δὲν πρόκειται μονάχα γιὰ γραμματικὴ καὶ γιὰ συντακτικὸ καὶ γιὰ κοινὸς τόπους τῆς ρητορικῆς καὶ τῆς ἐπιστολογραφίας, παρὰ στὴν ἐκθεση ἔχουμε τὴν ψυχικὴ ἐκφραση τοῦ παιδιοῦ· γιὰ πρώτη δηλ. φορὰ ἀναλύπτεται ἐδῶ ἡ ἀξία καὶ ἡ σημασία ἀπὸ ἓνα μάθημα, πού ἦταν ὡς τότε παραπεταμένο.

Ὅσοτερά στὴν ἄλλη του ἐργασία «Πρὸς τὴ φύση καὶ τὴ ζωὴ» δείχνει ὁ Δελμούζος πάλι μὲ τὰ ἴδια τὰ πράγματα, μὲ τὶς ἐκθέσεις δηλ. τῶν παιδιῶν, τὴν προσπάθεια πού ἔκαμε γιὰ νὰ βοηθήσῃ τὰ παιδιὰ αὐτὰ νὰ γίνουν φυσικά καὶ ζωντανὰ καὶ μέσα στὸ σχολεῖο μπρὸς τὸ δάσκαλο, ὅπως ἦταν καὶ στὸ σπίτι τοὺς μακρὰ ἀπ' αὐτόν. Εἶναι μιὰ προσπάθεια ἐπίμονη, πού σκοντάφτει σὲ χίλιες δυὸ δυσκολίες καὶ κλείνει μέσα της καὶ τὸ κατάλληλο ὕλικόν, πού πρέπει νὰ δοθῇ, δηλ. τὸ σωστὸ καὶ ζωντανὸ πρόγραμμα πού μᾶς δείχνει τὴ σχέση δασκάλου καὶ παιδιοῦ καὶ παρουσιάζει ἀκόμα προβλήματα μεθοδικὰ καὶ ἄλλα. Στὴ μελέτη τοῦ αὐτοῦ ξεχωρίζουν σιγὰ-σιγὰ οἱ μορφὲς τῶν παιδιῶν καὶ βλέπουμε τὸ δάσκαλον ν' ἀντικρύζῃ τὸ κάθε παιδί ὅχι σὰ νούμερο παρὰ σὰν ξεχωριστὴ ἀτομικότητα πού εἶναι, μὲ ὅλα τὰ προβλήματα πού παρουσιάζει, πράγμα πού πρώτη φορὰ γίνεται στὰ σχολεῖα μας. Χαρακτηριστικὸν λ.χ. εἶναι ἐδῶ ὅ,τι λέει γιὰ τὴ Μαρία Σχ., σ. 249, ἔπειτα γιὰ τὸ τμήμα Ζ στὸ περιβόλι (σελ. 253) καὶ πρὸ πάντων ἡ ψυχογραφία τῆς Ἑβραιοπούλας μαθητρίδας Εὐτυχίας Ε. (σ. 256-257). Ἀκόμη χαρακτηριστικὸν στὴν ἐργασία αὕτη εἶναι πῶς σ' ἐποχῇ, πού δὲ γινόταν λόγος οὔτε καὶ στὴ Γερμανία γιὰ κοινοτικὸ σύστημα στὸ σχολεῖο, ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα προβάλλει τὸ πρόβλημα τῆς κοινοτικῆς ζωῆς καὶ τῆς αὐτοδιοίκησης, χωρὶς βέβαια νὰ μπορῇ ἀκόμη νὰ βρῇ τὴ σωστὴ ἐκφραση (σ. 20 καὶ ξεχωριστὰ σ. 245-246).

Ἐπειτα ἔχουμε τὴ μελέτη τοῦ «Οἱ κλασικοὶ σὲ μετάφραση», ὅπως τοὺς ἔδωκε στὸ σχολεῖο τοῦ Βόλου. Εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ δώσῃ μιὰ λύση στὴ μεγάλη δυσκολία τοῦ σχολείου, πού δὲν ἔχει πρότυπα ἀνώτερης ζωῆς, ὅπως τὰ χρειάζεται ἡ ἀληθινὴ μόρφωση. Τὰ πρότυπα αὐτὰ τὰ ζήτησε ὁ Δελμούζος στοὺς κλασικοὺς καὶ ἐπειδὴ ὁ χρόνος δὲν ἔφτανε γιὰ νὰ μποῦν στὴν οὐσία τοὺς τὰ παιδιὰ διαβάζοντάς τοὺς στὸ πρωτότυπο, τοὺς ἔδωκε μεταφρασμένους. Καὶ στὴ λύση αὕτη, πού ἔδωκε, βλέπουμε τὸν ἄνθρωπον, πού γυρεύει τὴν οὐσίαν καὶ ὅχι τοὺς τύπους, κι' ἀντὶ νὰ δώσῃ μερικὰ κομμάτια ἀπὸ τὴ γλώσσα τῶν κλασικῶν, ὅπως γινόταν ὡς τότε στὰ σχολεῖα, δοκίμασε ὅσο μποροῦσε νὰ ζωντανέψῃ τὶς μεγάλες ἀνθρώπινες μορφὲς τῆς ἀρχαιότητος. Γιὰ ὅλους τοὺς κλασικοὺς μεταφράσεις δὲν εἶχαμε, καὶ ὅσες ὅμως εἶχαμε καὶ μπορούσε κανεὶς νὰ τὶς μεταχειριστῇ ὁ Δελμούζος δὲν τὶς ἔδινε χωρὶς κανένα ἔλεγχον. Στηριγμένος στὴν ξένη βιβλιογραφία, ἀφοῦ ἐλληνικὴ δὲν ὑπῆρχε καὶ δὲν ὑπάρχει, διόρθωνε πολλὰς φορές τὸ μεταφραστικόν· ἐδειχνε ἔτσι πῶς ἡ διδασκαλία του ἐβγαίνει ἀπὸ ἄφθονον περιεχόμενο, πού τὸ εἶχε ἀπὸ εἰδικὲς φιλολογικὲς μελέτες (βλ. σ. 15 χαρακτηρισμὸς Ὀμηρικοῦ

πολιτισμοῦ, σ. 22 σημείωση, ξεχωριστὰ 24 σημείωση καὶ σ. 25 β' σημείωση). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἀκόμη ἡ προσπάθεια πού κάνει ὁ Δελμούζος στὴ μελέτη αὕτη γιὰ νὰ σχετίσῃ τὸν Ὀμηρικὸν κόσμον μὲ τὸ νεοελληνικὸν πολιτικόν. Στὴ συσχέτιση αὕτη ἡ σύγκριση δὲ γίνεται ἀπάνω σὲ κομμάτια καὶ σὲ λέξεις παρὰ ἀπάνω σὲ σύνολον ζωῆς, ἔτσι πού νὰ μπορῇ τὸ παιδί στηριγμένον στὸ δικόν του τὸν κόσμον νὰ καταλάβῃ βαθύτερα καὶ ν' ἀφομοιώσῃ τὸν ἀρχαῖον (π.χ. ἡ σύγκριση μὲ Δημοτικὰ τραγούδια, ξεχωριστὰ ἡ ἀναγνώριση Πηνελόπης καὶ Ὀδυσσεύα πού συγκρίνεται μὲ τὸ τραγούδι τοῦ ξενιτεμένου, ἡ ἀντίληψη πάλι τῆς ζωῆς καὶ στοὺς δύο κόσμους, σύγκριση Κυκλώπειας μὲ παραδόσεις νεοελληνικὰς καὶ συμπεράσματα ἀπ' αὐτὰ γιὰ τὸ Ὀμηρικόν πρόβλημα σ. 48-51). Ἀκόμη σημαντικὴ στὴν ἴδια μελέτη εἶναι καὶ μιὰ ἄλλη προσπάθεια, μεθοδικὴ αὕτη, νὰ δουλέψουν δηλ. τὰ παιδιὰ μόνον τοὺς τὸ κείμενον τοῦ κλασικοῦ μοιράζοντας μεταξὺ τοὺς τὴν ἐργασίαν. Διάφορα θέματα ἀπὸ τὸ Ὀμηρικόν ἔπος μοιράζονται σὲ ομάδες· στὴν κάθε ομάδα παίρνει τὸ κάθε παιδί τὸ δικόν του ζήτημα καὶ στὸ τέλος ὅλες μαζί οἱ ἐργασίαι δίνουν ἓνα κοινὸ ἀποτέλεσμα, τὸν Ὀμηρικόν δηλ. πολιτισμὸν βγαλμένον ἀπὸ τὴν Ὀδύσειαν. Ἐδῶ ἔχουμε τὸ σπῆρο, πού μὲ τὸν καιρὸ θὰ ὀδηγήσῃ σὲ ἄλλη γόνιμη προσπάθεια στὸ Μαράσλειον, ὅπου μὲ φυσιολογικὴ ἐξέλιξιν ἔχουμε τὴν ἀρχὴν γιὰ ἓνα σχολεῖον ἐργασίας. Τὸ τονίζω αὐτὸ γιατί εἶναι ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ ἔργου τοῦ Δελμούζου πῶς ὅλα ἐρχονται ἀπὸ μέσα, ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη καὶ ὄχι ἀπὸ ξένη μεταφορά.

Ἐπειτα ἐρχεται ἡ ἀπολογία τοῦ, μιὰ μελέτη πού ἀξίζει νὰ τὴν προσέξῃ κανεὶς, ἐπειδὴ τὸ ἀντικειμενικόν καὶ τὸ πνευματικόν, πού παρουσιάζουν τ' ἄλλα τὰ ἔργα, ἡ ἀπολογία τὸ δείχνει γιὰ κάτι ψυχικόν, κι' ἔτσι ἡ ἀπολογία εἶναι καλύτερη ἀπόδειξις, πῶς ὅ,τι ἔκαμε ὁ Δελμούζος τὸ ἔκαμε ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη καὶ πίστη.

Ὁ κύκλος τῶν μελετῶν, πού βγῆκαν ἀπὸ τὸ σχολεῖο τοῦ Βόλου, κλείνει μὲ τὸ πρόγραμμα τῶν ἀνωτέρων Παρθενωγαγείων δημοσιευμένο στὸ Δελτίον τοῦ Ὀμίλου. Σ' αὐτὸ ἔχουμε ὁλόκληρον τὸ νέο πρόγραμμα, πού ζήτησε ὁ Δελμούζος νὰ ἐφαρμόσῃ ὅπως καὶ τὴ θεωρητικὴν του θεμελίωσιν.

Ἄν θέλουμε τώρα νὰ χαρακτηρίσουμε τί καινούργιον ἔφερε στὴν παιδείαν μας τὸ σχολεῖο τοῦ Βόλου καὶ τί ἐπίδραση εἶχε ἀπάνω σ' αὕτη, μπορούμε νὰ ποῦμε τ' ἀκόλουθα.

Πρῶτα γιὰ τὸ πρόγραμμα. Ἐνῶ ὡς τότε στ' ἀνώτερα σχολεῖα τὸ πρόγραμμα ἦταν ἀθροισμὸς ἀπὸ μαθήματα καὶ ἀπὸ διάφορα κομμάτια, τώρα βλέπουμε ἔμπρὸς μας ἓνα οργανωμένο σύνολον. Ἡ μεγαλύτερη καινοτομία ἦταν στὸ πρόγραμμα τῶν ἱστοριοφιλολογικῶν. Ἀντίθετα μ' ὅ,τι γινόταν ὡς τότε, ὁ Βυζαντινὸς καὶ ὁ νεοελληνικὸς πολιτισμὸς παίρνει τὴ σωστὴ θέσιν του, καὶ τὸ πρόγραμμα τοῦ Βόλου στηριγμένον στὸν τελευταῖον, δηλ. στὴ δική μας ζωὴ, κοιτάζει μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ν' ἀντικρύσῃ καὶ ν' ἀφομοιώσῃ τὰ περασμένα μας, καὶ ξεχωριστὰ τὸν ἀρχαῖον πολιτισμόν. Ἀπὸ τίς δύο παραδόσεις, τὴ λογικὴν καὶ τὴ δημοτικὴν, τονίζει τὴ δεύτερη, γιατί αὕτη καθρεφτίζει τὴ ζωὴν μας, καὶ τὴν πρώτην τὴ δίνει—προπάντων γιὰ ἱστορικὴν γνώσιν. Ὁργανὸν τῆς διδασκαλίας καὶ μερικὸς γλωσσικὸς σκοπὸς γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ ἡ μητρικὴ γλῶσσα. Ὅλα τὰ ἱστοριοφιλολογικὰ μαθήματα συγκεντρώνονται γύρω σ' ἓνα κεντρικόν σκοπόν, δηλ. σὲ μιὰ μεγάλη ἐνότητα πολιτισμοῦ χωρὶς μ' αὐτὸ νὰ χάνῃ τὸ κάθε μάθημα τὸ δικόν του χαρακτήρα. Ὁ ἀρχαῖος, ὁ Βυζαντινὸς καὶ ὁ νεώτερος Πολιτισμὸς μας, μπαίνουν σὰ μερικὸι σκοποὶ, πού φωτίζονται ἀπὸ τὰ διάφορα μαθήματα. Ἐτσι γιὰ πρώτη φορὰ διδάσκεται σὲ ἐλληνικὸν σχολεῖον ὁλόκληρον π.χ. ἔπος τοῦ Ὀμήρου καὶ ὁ Ὀμηρικὸς πολιτισμὸς ἢ ὁ Σολωμός, τὰ δημοτικὰ τραγούδια, καὶ ἄλλα. Εἰδικὰ μὲ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας γιὰ πρώτη φορὰ γίνεται προσπάθεια νὰ δοθῇ ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ καὶ νὰ ζωντανέψῃ ἡ νεώτερη ἱστορία μας μὲ πηγὰς πρωτότυπες κατὰλληλες γιὰ τὸ παιδί.

Δεύτερον γιὰ τὴ μέθοδον. Ἐβαλε γιὰ βάση πῶς ζωντανὴ μεθοδικὴ διδασκαλία μπορεῖ νὰ ἔχουμε μονάχα ἅμα τὸ παιδί καὶ ὁ δάσκαλος μιλοῦν ζωντανά.

Ἐπειτα κοιτάζει νὰ βάλῃ τὸ παιδί ν' αὐτενεργῇ πραγματικά, ὅπως τὸ βλέπουμε στὶς ἐκθέσεις του, στὸ περιβόλι καὶ στὶς ἐκδρομές.

Τρίτῳ στὴ σχολικὴ ζωὴ. Γύριψε νὰ λείψῃ τὸ χάσμα, ποὺ χώριζε τὸ δάσκαλο καὶ παιδί, σχολεῖο καὶ σπίτι. Ἔτσι ὁ δάσκαλος ἔγινε φίλος καὶ ὁδηγὸς στὸ παιδί καὶ συνεργαζότανε ταχτικά μετὰ τὸ σπίτι του. Φυσικὸ ἦτανε τέτοια προσπάθεια νὰ μὴ σηκώσῃ μονάχα τὴν ἀντίδραση, ποὺ σήκωσε, παρὰ καὶ νάχῃ τὴν ἐπίδραση ποὺ εἶχε στὴν παιδεία μας. Πολλὰ ἀπὸ τὸ Βολιώτικο πρόγραμμα περνοῦν σὲ λίγα χρόνια στὰ νομοσχέδια τοῦ 1913 (Τσιριμώκου) καὶ μ' ὅλο ποὺ δὲν ψηφίστηκαν τὰ νομοσχέδια αὐτά, ἔγιναν ὅμως χτῆμα τοῦ δασκαλικοῦ κόσμου. Ἡ σημασία τοῦ δημοτικισμοῦ γιὰ τὴν παιδεία μας γίνεται συνειδητὴ ὁλοένα καὶ σὲ πλατύτερο κύκλο καὶ τὸ σπουδαιότερο εἶναι ποὺ τὸ εκπαιδευτικὸ πρόβλημα ἀπὸ τὴν κίνηση ἐκείνη ἀρχίζει νὰ ἐνδιαφέρει πραγματικά ὅλη τὴν κοινωνία.

Ἀπὸ τίς ἐργασίες του πάλι ποὺ ἔκαμε μετὰ ἄλλους μαζί συνεργάτες στὴν πρώτη περίοδο μέσα στὸ κράτος 1917-1920 ξεχωρίζω τὸ Ἀλφαβητάριο μετὰ τὸν Ἡλιο, ποὺ ἂν καὶ ὁμαδικὸ ἔργο, ἡ ψυχὴ του ὅμως, ὅπως τὸ λέγει καὶ ὁ Τριανταφυλλίδης σὲ μιὰ του γλωσσικὴ μελέτη, ἦτανε ὁ Δελμούζος: ἐργασία ποὺ δοκιμάστηκε τόσα χρόνια μέσα στὴν πράξιν καὶ ἀκόμα εἶναι ἡ πρώτη σ' αὐτὸ τὸ εἶδος. Χαρακτηριστικὲς ἀκόμα εἶναι οἱ ὁδηγίες γιὰ τὴν πρώτη ἀνάγνωση, ποὺ μακριὰ ἀπὸ κάθε σχῆμα καὶ ἀπὸ τύπο κοιτάζουν νὰ λύσουν τὸ δύσκολο πρόβλημα τῆς πρώτης ἀνάγνωσης σύμφωνα μετὰ τὴν Ψυχολογία καὶ μετὰ τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ παιδιοῦ.

Στὴ δεύτερη περίοδο τῆς ἐργασίας του μέσα στὸ κράτος 1922-1926 ὅλη του τὴν προσπάθεια ὁ Δελμούζος τὴν βάζει στὸ Μαράσλειο Διδασκαλεῖο, ποὺ εἶναι ἡ φυσικὴ συνέχεια τοῦ Βολιώτικου σχολεῖο. Γιατὶ ἂν καὶ ἔχουμε ἐδῶ ἕνα σχολεῖο επαγγελματικὸ, ὅμως ἡ οὐσία εἶναι ἡ ἴδια: καὶ στὸ ἕνα καὶ στ' ἄλλο ἀντικρύζεται τὸ παιδί, ἡ μόρφωσή του εἶναι τὸ βασικὸ πρόβλημα. Ἔτσι στὸ Μαράσλειο βλέπουμε νὰ ὠριμάζῃ ἐκεῖνο, ποὺ εἶδαμε πρὶν ν' ἀρχίσῃ στὸ Βόλο. Τὸ πρῶτο ἐκεῖ ζῦπνημα γιὰ ἕνα δικό μας πρόγραμμα, γιὰ μιὰ σωστότερη μέθοδο ἐργασίας, γιὰ κοινοτικὴ ζωὴ, καταλήγει ἐδῶ μ' ἐσωτερικὴ ἀνάγκη σ' ἕνα σχολεῖο ἐργασίας καὶ μετὰ ξεχωριστὸ πρόγραμμα, μετὰ ξεχωριστὴ μέθοδο καὶ μετὰ ξεχωριστὴ σχολικὴ ζωὴ. Ἀπὸ τὴν ἐργασία στὸ Μαράσλειο ὁ κ. Δελμούζος μᾶς ἔδωσε δυὸ μελέτες: ἡ μιὰ εἶναι τὸ βιβλίο του «Δημοτικισμὸς καὶ Παιδεία» καὶ ἡ ἄλλη οἱ «Γενικὲς ἀρχές».

Προτοῦ νὰ τονίσω μερικὰ σημεῖα ἀπὸ τὸ βιβλίο «Δημοτικισμὸς καὶ Παιδεία», πρέπει νὰ τὸ χαρακτηρίσω συνολικά. Τὸ βιβλίο αὐτὸ θὰ τὸ πάρῃ κανεὶς σὰ φυσικὴ συνέπεια ὅλης τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ Δελμούζου, ὅπως τὴν ἐφάνερσε σὲ θεωρία καὶ πρᾶξι. Δὲν ἔγραφε μόνο γιὰ νὰ γράφῃ βιβλία παρὰ ἀπὸ ἀνάγκη. Ὅταν μιὰ στραβὴ πολιτικὴ κατάσταση ἐβγαζέ τὸν ἄνθρωπο αὐτὸν ἀπὸ τὸ σχολεῖο καὶ τοῦ ἀφαίρουσε τὰ μέσα γιὰ νὰ δουλέψῃ γιὰ τὸ σκοπὸ του, δὲν τοῦ ἔμεινε ἄλλο μέσο παρὰ νὰ κἀνῃ ὁμιλίες καὶ νὰ κοιτάξῃ ν' ἀνοίξῃ τὰ μάτια τοῦ κόσμου. Ὅταν ὅμως καὶ αὐτὸ τοῦ τὸ ἐμπόδιον, τότε ἀναγκάστηκε νὰ γράφῃ τὸ βιβλίο του «Δημοτικισμὸς καὶ Παιδεία». Στὸ βάθος δηλ. τὸ βιβλίο αὐτὸ, ὅπως γεννήθηκε, δὲν εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ἀπόφασή του νὰ κἀμῃ σχολεῖο στὸ Βόλο, τὴν ἀπόφασιν ἐκείνη, ποὺ ἦταν πρωτάκουστη στὴν ἐποχὴ μας. Ἐνας ἄνθρωπος μετὰ τὰ κοινωνικὰ καὶ μετὰ τὰ πνευματικὰ προσόντα τοῦ Δελμούζου, ἀντὶ νὰ πάρῃ μιὰ ὅποια ἀνώτερη διοικητικὴ ἢ κανειπιστημιακὴ θέσιν, νὰ προτιμῇ νὰ γίνῃ δάσκαλος. Τὸ γεγονός αὐτὸ μπορεῖ νὰ μὴν ἔχῃ σημασία γιὰ τὸν Δελμούζο, γιὰ τὸ ἴδιο ὅμως τὸ βιβλίο ἔχει μεγάλῃ σημασία, γιατί ὅ,τι εἶναι ἐκεῖ γραμμένο βγαίνει φυσικὰ καὶ ἀβίαστα ἀπὸ τὴν ψυχὴ του, καὶ τὸ σπουδαιότερο, γίνεται πιστευτὸ, ὅπως γίνονται πάντα πιστευτὰ τὰ λόγια τῶν ἀνθρώπων ὅταν ξέρουμε πὼς μ' αὐτὰ συμφωνεῖ καὶ ἡ δράση τους καὶ ἡ ἄλλη ζωὴ τους.

Ἡ πολὺχρονη πράξις καὶ ἡ ἀφοσίωσις στὸ ἰδανικὸ του ἀφαίρεσαν ἀπὸ τὸ ἔργο του ὅλα ἐκεῖνα τὰ βιαστικὰ σημάδια, ποὺ κάνουν ὑποπτα τὰ λόγια καὶ τίς θεωρίες πολλῶν ἐνθουσιαστικῶν τύπων. Τὰ λόγια τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εἶναι ἤρεμα καὶ καταστα-

λαγμένα: εἶναι τὸ μόνο ἑλληνικὸ παιδαγωγικὸ βιβλίο τῆς ἐποχῆς μας, ποὺ ἔχει ἕνα βάθος, καὶ τὸ μεγάλο του προτέρημα εἶναι πὼς τὸ βάθος τοῦ αὐτοῦ τὸ ἀνοίξε κατὰ μέγα μέρος ὁ ἴδιος ὁ Δελμούζος μετὰ τὴν ἐργασίαν του. Ὅπως δηλ. ἕνας ποιητὴς δημιουργεῖ τὸ ἀναγνωστικὸ τοῦ κοινὸ δίνοντάς του συγκινήσεις, ποὺ τοῦ ἦταν ἄγνωστες πρὶν φανῇ ὁ ποιητὴς αὐτός, ἔτσι μποροῦμε νὰ εἰποῦμε, χωρὶς νὰ φανοῦμε ὑπερβολικοί, πὼς ὁ Δελμούζος μετὰ τὴν δράση του, μετὰ τὴν ἐργασία του ἔδειξε στὴν Ἑλλάδα τὸ σωστὸ δρόμο γιὰ τὴν Παιδαγωγική.

Ἡ βαθύτερη κατανόηση τοῦ Δημοτικισμοῦ τὸν ἔμπασε καλύτερα στὴ δουλειά του, δηλ. ὁ Δημοτικισμὸς βοήθησε τὸν Δελμούζο ν' ἀνακαλύψῃ τὴν κριτικὴ ἐκείνη ἀρχή, τὸ παιδαγωγικὸ ἀξίωμα, ποὺ ὅπως ἔδειξαν τὰ πράγματα εἶχε μείνει ἄγνωστο χρόνια καὶ γενιὲς σ' αὐτὸν τὸν τόπο, μιὰ καὶ εἶχε κλείσει τὰ μάτια στὴ ζωὴ του. Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἔχει πάντα ὁ Δελμούζος μπροστά του ὅταν κρίνῃ τὴ διοίκηση, τὴν ὁργάνωσιν, τὸ πρόγραμμα τῶν σχολείων, τὴν μέθοδον καὶ τὴν σχολικὴν ζωὴ. Στὸ βιβλίο του τὸ διατυπώνει ἔτσι: «Ἡ παιδεία κάθε τόπου πρέπει νὰ στηρίζεται στὴ σύγχρονη πραγματικότητά τοῦ τόπου αὐτοῦ».

Κάτι ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ τὴ σύγχρονη πραγματικότητά ἐκφράζει ὁ Δελμούζος μετὰ τὴν φράσιν τοῦ βιβλίου του «Γόνιμα στοιχεῖα». «Δημοτικισμὸς», λέει, «δὲν θὰ εἴπῃ ρομαντισμὸς ἢ κινεζικὰ τεῖχη γύρω στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ἀναγνώριση τοῦ εἶναι μας, θεμελίωμα σ' αὐτὸ, καλλιέργεια καὶ ἐξέλιξις τῶν γόνιμων στοιχείων του καὶ ζωντανὴ ἀφομοίωσις τῶν ξένων, ἀληθινὸς συγχρονισμὸς».

Δὲν μποροῦμε βέβαια ἐδῶ ν' ἀναλύσουμε ὁλόκληρο τὸ βιβλίο. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ γενικά, ποὺ ἀνάφερα παραπάνω, θέλω νὰ τονίσω ἀκόμα ὅτι πρὸ πάντων τὸ βιβλίο αὐτὸ δείχνει πὼς ἔχουμε στὸ Δελμούζο ἕναν ἀληθινὸ ἐπιστήμονα, ποὺ ξέρει τὴ δουλειά του, παρακολουθεῖ τὴν ἐπιστῆμιν του καὶ στέκει στὸ σημεῖο, ποὺ καὶ αὐτὴ στέκεται σήμερα.

Ἄν τὸ βιβλίο τοῦ Δελμούζου «Δημοτικισμὸς καὶ παιδεία» εἶναι βγαλμένο ἀπὸ τὴν πολὺχρονη σχολικὴ πείρα του καὶ σ' αὐτὴ βέβαια εἶναι καὶ ἡ δράση του στὸ Μαράσλειο Διδασκαλεῖο, εἰδικώτερα ὅμως γιὰ τὴν ἐργασία τοῦ Μαράσλειου καὶ τὰ πορίσματά της δὲ μᾶς δίνει στὸ βιβλίο του αὐτὸ παρὰ ἕνα μονάχα κομμάτι παρμένο ἀπὸ τὴν σχολικὴν ζωὴ τῶν παιδιῶν. Καὶ σ' αὐτὸ βλέπουμε καθαρά ἐκεῖνο ποὺ χαρακτηρίζει καὶ ὅλο του τὸ ἔργο, ὅτι δηλ. δὲν ἀρχίζει ἀπὸ θεωρίες παρὰ ἀπὸ πράγματα: αὐτὰ κοιτάζει νὰ ρυθμίσῃ καὶ νὰ ἐξυψώσῃ γυρεύοντας τὰ μέτρα, ποὺ τὰ ὀρίζουν ἡ ψυχολογία τῶν δικῶν μας παιδιῶν καὶ οἱ ἄλλοι ὅροι τῆς ζωῆς μας.

Τὴν ἐργασία ὅμως τοῦ Μαράσλειου τὴ συγκεντρώνει σὲ ἕνα νέο τοῦ βιβλίου μετὰ τὸν τίτλον «Οἱ Πρῶτες Προσπάθειες», καθὼς τὸ ἀναγγέλλει ὁ ἴδιος στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνικὰ Ἀρχεῖα». Οἱ ἀρχεῖς αὐτές, ἂν καὶ εἶναι γραμμένες εἰδικὰ γιὰ τὸ Μαράσλειο, «Γενικὲς ὅμως σημασίας, καὶ μποροῦμε νὰ εἰποῦμε, πὼς μᾶς δίνουν ἐπιγραμματικὰ ἔχουν γενικώτερη σημασία, καὶ μποροῦμε νὰ εἰποῦμε, πὼς μᾶς δίνουν ἐπιγραμματικὰ μιὰ σύντομην γενικὴν παιδαγωγικὴν. Δὲν εἶναι ὅμως παιδαγωγικὴ κατὰ τὸν τύπον ποὺ μᾶς ἔχουν συνηθίσει ἐδῶ, καὶ δηλ. ποὺ νὰ θυμίσῃ τὸ ἕνα καὶ τὸ ἄλλο ξένο βιβλίο, μᾶς ἔχουν συνηθίσει ὅπου ἔχει βρεῖ τὴ θεωρητικὴν τῆς διατύπωσιν ἢ ἀτομικὴν πείραν ἢ παρὰ μιὰ μελέτη ὅπου ἔχει βρεῖ τὰ δικαιὰ μας παιδιὰ καὶ στοὺς δικούς μας ὄρους. Γι' αὐτὸ εἶναι κερδισμένη ἀπάνω στὰ δικὰ μας παιδιὰ καὶ στοὺς δικούς μας ὄρους. Γι' αὐτὸ εἶναι μελέτη πρωτότυπη, ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ μερικὰ πολὺ ἀπλά πράγματα, ποὺ τὰ ἀγνοοῦσε ὡς τώρα στὴν Ἑλλάδα ἡ ἐπίσημη Παιδαγωγικὴ μας. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν αὐτὴ βγαίνουν ὅλα καὶ πρόγραμμα (Δημοτικὸ καὶ Διδασκαλεῖον) καὶ μέθοδος στὴ σχολικὴν ζωὴ.

Τελειώνοντας τὴν κρίσιν μας γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Δελμούζου, ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἑξῆς: Σὲ ἔργα ἄλλων παιδαγωγῶν μας εὐκόλως χωρίζονται μορφή καὶ οὐσία: ἔτσι π.χ. ὅταν βλέπουμε νὰ διδάσκειται μετὰ ὅλους τοὺς κανόνες τῆς Διδακτικῆς γιὰ λυρικὸ ποίημα τὸ «Ἐαρ» τοῦ Καρασούτσα ἀπὸ τὸν Λάμψα ἢ ἡ «Σημαία» τοῦ Σημηριώτη ἀπὸ τὸν Ζαμάνη, καὶ τὰ δύο δηλ. ποιήματα, ποὺ δὲν ἔχουν καμιά σχέση

μέ την ποίηση, ἥ ὅταν βλέπουμε πειράματα καμωμένα μέ ὅλους τοὺς τύπους τῆς Διδακτικῆς, πού τοὺς λείπει ὅμως ἡ βασική προϋπόθεση γιά κάθε τέτοιο πείραμα, δηλ. τὸ ζωντανὸ παιδί. Ἀντίθετα στὸ ἔργο τοῦ Δελμούζου οὐσία καὶ μορφή εἶναι τὸ ἴδιο, πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἴδια πηγή, ἀπὸ τὸ πραγματικὸ δηλ. παιδαγωγικὸ ἀντίκρουσμα τοῦ δικοῦ μας προβλήματος καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ δοθῇ στὸ πρόβλημα αὐτὸ μιὰ λύση. Ἐτσι τὸ περιεχόμενο πού δίνει ὁ Δελμούζος εἶναι περιεχόμενο ἀληθινὸ ὅχι μόνο γιὰ τὸ παιδί παρὰ γιὰ ὅλους μας, ὅπως εἶναι ὁ Σολωμός, τὸ δημοτικὸ τραγούδι κ.ἄ. Καὶ ἐδῶ πάλι ἔχουμε νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ Δελμούζος στὴν ἐργασία του εἶχε νὰ νικήσῃ πολὺ περισσότερες δυσκολίες ἀπ' ὅσες θὰ εἶχε ὁ ἴδιος σ' ἄλλο μέρος τῆς Εὐρώπης, γιατί σὲ μᾶς ὁ παιδαγωγὸς εἶναι ἀναγκασμένος ὁ ἴδιος νὰ βρίσκῃ, νὰ μορφώνῃ καὶ νὰ δίνῃ τὸ περιεχόμενο, ἀφοῦ λείπουν σχετικὲς φιλολογικὲς καὶ ἄλλες ἐργασίες ὅχι μόνον γιὰ τὸ νεώτερο Ἑλληνισμὸ ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἀρχαῖο.

[Ἀπὸ τὰ «Πρακτικὰ τῶν Συνεδριάσεων τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης περὶ τῆς πληρώσεως τῆς ἑδρας τῆς Παιδαγωγικῆς» (24 Νοεμβρίου 1928) σελ. 43-54].

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ

Σύντομες κρίσεις γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Δελμούζου

(κατὰ τὴ χρονολογικὴ σειρὰ τους)

Ἐκ τῆς δράσεως τοῦ Δελμούζου ἔχω πεισθῇ ὅτι εἶναι ἓνας ἄριστος παιδαγωγὸς καὶ ὅτι πρὸ παντὸς εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς, ὅχι μόνον τῆς προόδου, ἡ ὁποία πρέπει νὰ συμβαδίζει πρὸς τὴν ἀρετὴν, θὰ ὀδηγῇ τοὺς μαθητὰς, τοὺς ὁποίους ἐμπιστεύονται εἰς αὐτόν. Περὶ δὲ τοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας, περὶ τῆς ὕλης, ἡ ὁποία ἐδιδάσκετο, πιστεύω ἀδιστακτικῶς ὅτι ἡ ὕλη αὐτὴ, τὴν ὁποίαν ἐξέλεγεν ὁ Δελμούζος, ὅπως φαίνεται ἐκ τῶν δημοσιευμάτων αὐτοῦ, ἔχει μορφωτικὸν χαρακτῆρα, διότι ἀναπτύσσει κατ' ἐξοχὴν τὰ ἐθνικὰ συναισθήματα παραλλήλως πρὸς τὰ ἠθικά. Ὁ Δελμούζος ἔθηκεν ὡς βάσιν τῆς ἀγωγῆς τὴν ψυχὴν τὴν ἐλληνικὴν, καὶ μόνον ὁ ταύτην τὴν βάσιν ἔχων δύναται νὰ παραγάγῃ τοιούτους καρπούς. Ὁ Δελμούζος ἐδίδασκε δημοτικὰ ἄσματα, δημοτικὰς παραδόσεις, μνημεῖα τῆς δημώδους φιλολογίας, τὰ ὁποῖα τόσον καλὰ δεικνύουν τὴν ψυχὴν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἐκ τούτων μετέβαινεν εἰς ἀρχαιοτέρους, περιόδους τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, διὰ νὰ ἀρυσθῇ ἐκ τούτων τὴν γνῶσιν τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς μέχρις ὅτου λάβῃ τὴν σημερινὴν ὑπόστασιν. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐδίδεν ὡς ὕλην πρὸς διδασκαλίαν, τὸ μάθημα τῶν νεοελληνικῶν εἶναι προσφορώτατον πρὸς τὸν σκοπόν.

(Μαρτυρικὴ κατάθεση στὴ Δίκη τοῦ Ναυπλίου, 1914)

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Ὁ Δελμούζος δὲν περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, ἀλλ' ἐξέτεινε τὴν διδασκαλίαν του καὶ εἰς τὰς κατόπιν περιόδους, καὶ εἰς τὸν Βυζαντινὸν δηλαδή καὶ εἰς τὸν Νεώτερον Ἑλληνισμόν.

Διὰ νὰ εἰσαγάγῃ τὰς μαθητρίας του εἰς τὸν Ἀρχαῖον κόσμον μετεχειρίζετο φυσικὰ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, καὶ ὁ μεγαλύτερος ἴσως νεωτερισμὸς ἦτο ὅτι ἐπρότιμα τὰς μεταφράσεις, διότι αἱ μαθήτραι δὲν ἦσαν ἐπαρκῶς κάτοχοι τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς. Διὰ δὲ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον καὶ τὴν νεωτέραν μετεχειρίζετο τὰς παραδόσεις τὰς ἐθνικάς, τὰς ὁποίας ἀνέπτυσσαν εἰς τὰς μαθητρίας του, καὶ τὰ δημοτικὰ ἄσματα καὶ ἔργα τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν ποιητῶν, ὅπως τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἄλλων.

Ἐν τῇ αὐτῇ τὴν ἄποψιν θεωρῶ ὅτι τὸ σύστημα τοῦ Δελμούζου ἦτο ἐθνικώτατον καὶ ἀπορῶ πῶς δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀντεθνικόν! Δὲν βλέπω νὰ ὑπάρχῃ ἐθνικώτερον τούτου, τὸ ὅποιον προσπαθεῖ νὰ καταδείξῃ τὴν ἐνότητά καὶ συνοχὴν τοῦ ἐλληνικοῦ βίου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον.

(Μαρτυρικὴ κατάθεση στὴ Δίκη τοῦ Ναυπλίου, 1914)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΣΟΥΝΤΑΣ

Ὁ Δελμούζος ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τοῦ Παρθεναγωγείου Βόλου καὶ εἰργάσθη μέ ἀφοσίωσιν καὶ ζῆλον πρωτοφανή. Δύναμαι νὰ σᾶς βεβαιώσω, παρακολουθήσας

πολλάκις τὰ μαθήματα καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων καθηγητῶν, ὅτι ἐν τῷ Σχολεῖῳ ἐτελεῖτο μία ἀληθινὴ ἐθνικὴ δημιουργία. Εἰς ἕκαστον βῆμα τῆς σχολικῆς ζωῆς ἐνεπνέοντο αἱ μαθήτριά τινι ἀγάπῃ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν οἰκογένειαν, ἀλλὰ συγχρόνως ἐμορφώετο καὶ ὁ χαρακτήρ αὐτῶν εἰς αὐτοβουλίαν, σθένος καὶ εὐκρίνειαν. Διὰ τοῦτο αἰσθάνομαι ὑπερφηφάνειαν ὅτι συνετέλεσα εἰς τοιαύτην μὀρφωσιν τῶν νεανίδων καὶ θεωρῶ τὴν ἰδρυσιν τοῦ σχολείου τούτου ὡς μίαν τῶν ὠραιότερων πράξεων τοῦ βίου μου.

(Ἀπολογία στὴ Δίκη τοῦ Ναυπλίου, 1914)

ΔΗΜ. ΣΑΡΑΤΣΗΣ

Εἰς τὸ Ἐφετεῖον τοῦ Ναυπλίου δὲν ἐδικάζετο ἓνας ἄριστος παιδαγωγός, ὁ Ἀλέξανδρος Δελμούζος. Ἐδικάζετο ἓνα ὁλόκληρον σύστημα ἐπικρατήσεως καὶ ἐπιβολῆς, τὸ σύστημα τῆς διὰ τῆς καπηλείας τῆς πατρίδος, τῆς θρησκείας καὶ τῶν ἐθνικῶν ιδεῶν καθυβρίσεως κάθε τιμίου ἀνθρώπου καὶ καταπνίξεως κάθε ιδέας, ἀντιστρατευομένης εἰς τὰ συμφέροντα τῶν τὰ πάντα καπηλευμένων ἰσχυρῶν καὶ τῶν εὐτελῶν ὀργάνων τῶν.

(Ἐφημ. «Ἐργατικὸς Λάος», 3 Μαΐου 1914)

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

Ὁ Δελμούζος, ὁ ἐθνικός μας παιδαγωγός!

Ἡ ἀπολογία του, ἂν εἶχαμε προοδευτικὸ κράτος, ἔπρεπε νὰ εἶναι τυπωμένη «δημοσίᾳ δαπάνῃ» καὶ μοιρασμένη σ' ὅλους τοὺς δασκάλους καὶ σ' ὅλους τοὺς γονεῖς τῶν μαθητῶν. Περισσότερο ἀπὸ τὰ θαυμάσια λόγια του, τὸ σπουδαῖο παράδειγμά του θὰ φρονιμάτιζε τοὺς ἀναγνώστες. Δὲ μιλεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ὑποχωρεῖ ὁ ἀνθρώπος γιὰ νὰ προβληθοῦν οἱ ιδέες, ἡ φιλοσοφικὴ πίστις. Δὲ σκύβει μπροστὰ στὸ Δικαστήριον, δὲν αἰσθάνεται οὔτε δειλία, οὔτε δισταγμόν...

Ὁ Δελμούζος δὲν ἀπολογεῖται. Θεωρεῖ ὑπόδικον τὸ παλιὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα καὶ κατηγορεῖ: «Τὸ ἐπίσημο σχολεῖο—λέει στοὺς ἐφέτες—μοῦ ἔδωκε τὰ παιδιὰ ραγιαδες καχεκτικούς, βουτηγμένους στὸν ψευτορομαντισμὸ τῆς ζωῆς, μὲ βαρύντατα ἐλαττώματα τὴν ὑποκρισίαν, τὴν νέκρα καὶ τὸ φέμα».

Καὶ τὰ παιδιὰ αὐτὰ φρόντισε ὁ Δελμούζος νὰ τ' ἀναστήσῃ. Φρόντισε γιὰ τὴν σωματικὴν ἀνάπτυξιν μὲ τὰ παιγνίδια, τὸ ὑπαιθρὸ καὶ τὶς ἐκδρομὰς. Φρόντισε νὰ τοὺς δώσῃ μὀρφωσιν οὐσιαστικὴν, ἀντὶ τῶν νεκρῶν γραμματικῶν τύπων. Προσπάθῃσε καὶ κατάρθωσεν νὰ τὰ ἐξυψώσῃ ἠθικά... Φρόντισε νὰ τοὺς δώσῃ τὴν ἐθνικὴ συνείδησιν, τὸν ἐθνικὸν τοὺς πολιτισμὸν στὴν ἱστορικὴ του συνέχειαν, ἀδιάπτωτο καὶ ζωντανόν.

(«Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου», 1915, σελ. 202-203)

Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

Ὁ Δελμούζος δὲν ὑπῆρξεν ἓνας ἀπλὸς παιδαγωγός. Δὲν ὑπῆρξεν ἓνας Ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος θεωριῶν. Δὲν ὑπῆρξεν ἓνας ὁποιοσδήποτε κῆρυξ καινῶν δαιμονίων ex cathedra. Ὑπῆρξεν ἓνας μεταρρυθμιστής, ὅπως ὑπῆρξαν ὅλοι οἱ μεγάλοι μεταρρυθ-

μισταί, οἱ ἐνώσαντες εἰς τὸ ἔργον τὴν σοφίαν μὲ τὴν δρᾶσιν, καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ διδασκάλου μὲ τὴν ψυχὴν τοῦ πολεμιστοῦ. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐτελείωναν ἄλλοτε εἰς τὴν πυράν. Ἐὰν ὁ Δελμούζος δὲν ἠκολούθησε τὴν τύχην τῶν προγόνων του αὐτῶν, δὲν σημαίνει ὅτι δὲν θὰ ἦτο ἔτοιμος νὰ φθάσῃ καὶ μέχρι τοῦ θυσιαστηρίου.

(Ἐφημ. «Ἐστία», 2 Μαρτίου 1918)

ΠΑΥΛΟΣ ΝΙΡΒΑΝΑΣ

[Ἀπὸ τὰ πολλὰ δημοσιεύματα τοῦ Κωστῆ Παλαμά γιὰ τὸν Ἐκπαιδευτικὸν Δημοτικισμόν, ἀναδημοσιεύουμε τὸ ἐπόμενο ἀπόσπασμα ποὺ ἀφορᾷ τὸν Δελμούζον. Σημειώνουμε ἀκόμα ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἐπιτοφώρησε στοὺς «Βωμούς» τοῦ ποιήμα «Στὸν Α. Δελμούζον», γραμμένο στὰς 7-5-1914].

Τὸ σημαντικώτερον γεγονός τῆς χρονίᾳς ποὺ πέρασε, γιὰ ἐκείνους ποὺ φροντίζουν ὄχι γιὰ τὴν πολιτικὴν μονάχα ἀποκατάστασιν τῆς ἐλληνικῆς πατρίδας, μὰ καὶ γιὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς, ὅμοια ἐναγώνια, τὴν πνευματικὴν, εἶναι τὸ πανηγυρικόν, μὲ τὸ θέλημα καὶ μὲ τὴν προστασίαν τοῦ Νόμου, ἔμπασμα τῆς ζωντανῆς μας γλώσσας στὸ σχολεῖον.

Καὶ εἶναι δύο μεγάλοι σταθμοὶ τῆς ἱστορίας μας: ὁ λόγος ποὺ τὸν εἶπε στὴν αἴθουσαν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὁ Δελμούζος, μὲ τὴν ἐπίσημην ιδιότητά του, ἀνώτερου ὑπαλλήλου τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, ἐγκαινιάζοντας τῆς δημοτικῆς γλώσσας τὴν διδασκαλίαν στὰ σχολεῖα μας τὰ δημοτικά, καὶ τὸ νεοτύπωτον βιβλίον τοῦ Ζαχαρία Παπαντωνίου, ποὺ μᾶς ἀνεβάζει στὰ «Ψηλὰ Βουνά». Μὲ αὐτὰ τὰ δύο θριαμβευτικὰ ἐπεισόδια τῆς γλωσσικῆς μας ἐποποιίας ἀνοίξε καὶ ἐκλείσε τὸ 1918, μὲ τὴν εὐχὴ τοῦ Θεοῦ...

Ἡ ἡμέρα, ποὺ ἔκανε τὸ ἐναρκτήριο μάθημά του στὴν αἴθουσαν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὁ Δελμούζος, εἶναι ἡμέρα ἱστορικὴ. Διαταγμένος ἀπὸ τὴν Πολιτείαν, μὲ πρωτοκάθεδρον ἐκεῖ ὁδηγητὴ παραστάτη καὶ προστάτη τοῦ λόγου του τὸν ἴδιον τὸν Πρωθυπουργόν, πατέρα τῆς Πολιτείας, τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον, ἐπίσημα ἀπὸ τὸ βῆμα καὶ μεθοδικὰ ὁ νέος λειτουργὸς τὸ παράστησε τὸ κακόν, ποὺ προξενούσε στὴν ἐλληνικὴν παιδείαν τὸ κράτημα τῆς μητρικῆς γλώσσας, ἐξόριστος, μακριὰ ἀπὸ τὸ σχολεῖον. Καὶ ἦταν κάποιες στιγμὲς τῆς ὁμιλίας τοῦ Δελμούζου κατανυκτικές, ποὺ σ' ἔκαναν καὶ δάκρυες. Καὶ ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Δελμούζος, ποὺ ἔδω καὶ λίγα χρόνια εἶχεν ὁδηγηθῇ στὸ σκαμνὶ τοῦ κακούργου, ἀκριβῶς γιὰτὶ προσπάθησε νὰ κἀνῃ στὸ ἴδιον τοῦ τὸ σχολεῖον, τὸ θρυλικὸ Παρθενοναγωγεῖον τοῦ Βόλου, ὅ,τι τώρα τοῦ ἀνάθεσε τὸ κράτος νὰ κάμῃ γιὰ τῆς παιδείας τὸ ξανάνθισμα.

(Περιοδ. «Νέος Αἰὼν», Ἰανουάριος 1919, ἀριθ. 51)

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Τὸν Δελμούζον γνωρίζω ἤδη ἀπὸ τὸ ἔργον του, ὅπως πιστῶς ἐξεικονίζεται εἰς τὴν δικογραφίαν. Καὶ ἦτο τὸ ἔργον τοῦτο εἰς πολὺμοχθος πελώριος πειραματισμός, πρὸς δημιουργίαν καλυτέρου σχολείου τῆς αὐριον διὰ τὰ παιδιὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἦτο ἔργον πλήρες ἀπὸ παλλόμενον θρησκευτικὸν αἶσθημα, ἀπὸ ζωντανὸν αἰσιόδοξον πατριωτικὸν ἐνθουσιασμόν, ἔργον τὸ ὁποῖον, καὶ διὰ τὸν ἔχοντα ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν ἀκράτως δημοτικὴν γλῶσσαν, ἦτο ἄξιον καλυτέρας τύχης. Κατέκτησεν ὅλην τὴν ἐκτίμησίν μου.

(Ἀπὸ τὴν ἐκθεσὴν τοῦ «Τὰ Μαχασλαιανά», 1926, σελ. 122-123)

Γ. ΑΝΤΩΝΑΚΑΚΗΣ

Τοῦτο λοιπὸν τὸ τεράστιο πρόβλημα τῆς ἀγωγῆς, μεῖν ἄλλα λόγια ἢ ἀνάγκη—ἀνάγκη ζωτικῇ—νὰ γίνῃ ἐκμετάλλευση τῶν ἰδιοτήτων τῆς φυλῆς μας, κι' ἔτσι νὰ πάρῃ σχῆμα καὶ σκοπὸ ἡ ζωὴ μας, ὥθεϊ κι' ἕναν ἑλληνα παιδαγωγὸ στὸ ἔργο του, τὸν Δελμούζο. Κι' ὅμως ὁ παιδαγωγὸς αὐτός, ποὺ ὀρμᾶται ἀπὸ τὰ εὐγενέστερα ἐλατήρια κι' ἀπὸ τὸν βαθύτερο καὶ ἀγνότερο πατριωτισμό, γίνεται ἀντικείμενο συκοφαντικῶν ἐπιθέσεων ἀπὸ ἀνθρώπους ταπεινούς, ἄμυαλους, ἀνίδεους καὶ βρωμερούς, ἢ ἀπὸ δυστυχῆ πλάσματα τυφλωμένα ἀπὸ προλήψεις καὶ γλωσσικούς φανατισμούς. Διαβάστε τὸ τελευταῖο βιβλίον τοῦ «Δημοτικισμὸς καὶ Παιδεία», γιὰ νὰ ἰδῆτε πῶς ἐδούλευε καὶ τί ἐζήτησε στὴν πολὺχρονη προσπάθειά του καὶ πῶς, μετὰ τὴν ἴδρυσή «σχολείου ἐργασίας», δοκίμασε νὰ δώσῃ ἐλεύθερη πτήση στὸ πνεῦμα τῶν παιδιῶν μας. Διαβάστε τὸ βιβλίον αὐτό, γιὰ νὰ ἰδῆτε πόσο ζωτικὰ εἶναι συνυφασμένο τὸ γλωσσικὸ ζήτημα μετὰ τὴν ἐκπαίδευσή μας καὶ πόσο γίνονται πρόξενοι ἀμάθειας καὶ διαστροφῆς τῶν παιδικῶν ἐγκεφάλων ἐκεῖνοι, ποὺ ἐκμεταλλεύονται ἕνα φανατισμὸ ἡλίθιο ἐναντίον τῆς φυσικῆς μας γλώσσας, κι' ἔτσι φέρνουν προσκόμματα στὴν ἐπιβολὴ μιᾶς μεταρρυθμίσεως ἐκπαιδευτικῆς, ποὺ μόνο σὲ καλὸ ἔχει ὡς τώρα ὁδηγήσει.

(Ἐφημ. «Πολιτεία», 11 Μαρτίου 1927)

ΦΩΤΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Εἴμαστε πολὺ κοντὰ στὴν ἐποχὴ μας γιὰ νὰ κρίνωμε αὐτὴ καὶ κείνους ποὺ κινῶνται μέσα της. Νομίζω ὅμως πῶς μπορούμε ἀπὸ τώρα νὰ ποῦμε, χωρὶς φόβο νὰ μᾶς ἀναίρεσῃ ἡ αὐριανὴ ἱστορία, ὅτι στὴ φτωχότατη παιδαγωγικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ κίνησιν τῶν ἐκατὸ χρόνων ἐλεύθερης ζωῆς στὴν πατρίδα μας ὁ Δελμούζος σημειώνει μιὰ ἀρχὴ κι' ἕνα σταθμό. Ἐδειξε ἕνα δρόμο καὶ μετὰ ὅ,τι ἔκαμε ὡς τώρα ἔβαλε τὰ πρῶτα θεμέλια γιὰ μιὰ Νεοελληνικὴ Παιδαγωγική...

Στὸ Ἀνώτερο Παρθεναγωγεῖο τοῦ Βόλου παίρνει πρώτη φορὰ σωστὴ θέση μέσα σὲ σχολεῖο ἐλληνικὸ ὁ νεοελληνικὸς πολιτισμὸς, γλώσσα, λογοτεχνία λαϊκὴ καὶ ἐν-τεχνη, λαογραφία, ἱστορία.

Τὸ ἑξαφνὸ κλείσιμο τοῦ σχολείου καὶ ἡ ἱστορικὴ δίκη, στὴν ὁποία ἡ διδασκαλία τοῦ ἐθνικοῦ ὕμνου θεωρήθηκε μέσο προσηλυτισμοῦ στὸ «μαλλιανισμό», φωτίζουν τὴν ἐποχὴ ποὺ ριζώνει ὁ Δελμούζος μετὰ τὴ δράση του καὶ μαρτυροῦν ὅλη τὴν ἡθικὴ δύναμη ποὺ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ, γιὰ νὰ μείνῃ πιστὸς στὸ ἔργο του καὶ σὲ ὅ,τι θεωρῆσε ἀποστολὴ του.

Ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτό, ποὺ ἦταν πράξη ἱστορικὴ, ἐπηρεαστήκαμε λίγο πολὺ σύγχρονοι καὶ νεώτεροι. Ἐπηρεάστηκε ἡ ἐλληνικὴ παιδεία, ἐπίσημη καὶ ἰδιωτικὴ, ὅπου ἡ κριτικὴ καὶ πολεμικὴ στὴν ἀρχὴ στάση της ἀρχισε ἀργότερα νὰ ὑποχωρῇ στὸ σύνθημα: «Μὰ αὐτὰ δὲν εἶναι τίποτα (ἐκθέσεις, σχολικὴ ζωὴ καὶ ἐκδρομές, λαογραφικὰ μορφωτικὰ στοιχεῖα, ἡ μητρικὴ γλώσσα), κι' ἐμεῖς τὰ ἐφαρμόζουμε!» Ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Δελμούζου ἐμπνεύστηκε ἀκόμη ἡ κρατικὴ νομοθεσία, τόσο στὴν ἐποχὴ ποὺ ἦταν ἀκόμη ἰδιώτης καὶ ὑπόδικος, ὅσο καὶ στὰ χρόνια μας, ποὺ ἔπαυσε νὰ εἶναι ὑπάλληλος.

(«Πρακτικὰ Συνεδριάσεων Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης» 1928)

ΜΑΝΟΛΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ

IV. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δημοσιεύματα Ἀ. Δελμούζου

Α'. Ἐκδόσεις

- 1.—Σ ἄ ν Πα ρ α μύ θ ι. 1911, σελ. 104, τυπογρ. «Ἐστία». (Γραπτὴ ἀπολογία στὴν πολὺπλοκὴ κατηγορία τοῦ ἐφέτη Τ. Ἀμπελᾶ γιὰ τὸ Σχολεῖο τοῦ Βόλου).
- 2.—Ἐ β α λ τ, «Π α ρ α μύ θ ι α». 1915, σελ. 80, ἔκδ. Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου. (Μετάφραση).
- 3.—Ἀ λ φ α β η τ ἄ ρ ι ο «Ὁ Ἥ λ ι ο ς» (Α' μέρος). 1919, σελ. 103, τυπογρ. «Ἐστία», ἔκδ. 1η. Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ: Δ. Ἀνδρεάδης, Α. Δελμούζος, Π. Νιρβάνας, Ζ. Παπαντωνίου, Μ. Τριανταφυλλίδης, Κ. Μαλέας. (Ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης στὸ «Πρὶν καοῦν», στὸ «Δελτίο Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου» 1921, στή σελ. 250, σημειώνει ὅτι «τὸ Ἀλφαβητᾶριο τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς εἶναι χυμένο ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ Δελμούζου»).
- 4.—Μ α ρ ἄ σ λ ε ι ο καὶ Ζ ω ῆ. 1925, σελ. 51, ἔκδ. ἑταιρ. Ράλλης καὶ Σία. (Ἀναδημοσίευση ἀπὸ τὴ «Δημοκρατία», 6-9 Ἰουνίου 1925). (Ἀναπτύσσει τὴ στάση τοῦ Μαρασλείου Διδασκαλείου στὰ ζητήματα τῆς Σχολικῆς Κοινότητος, στοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνες, στὸ αἶσθημα τοῦ ἐθνικοῦ συνόλου, στὴ διδασκαλία τῆς ἱστορίας, σὲ διάφορα παιδαγωγικὰ προβλήματα, στὸ πρόβλημα τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ ἀνθρωπισμοῦ).
- 5.—Δ η μ ο τ ι κ ι σ μ ὸ ς καὶ Π α ι δ ε ῖ α. 1926, σελ. 182, ἔκδ. ἑταιρ. Ράλλης καὶ Σία. (Ἀναπτύσσει τὴ βασικὴ καὶ πολὺπλευρὴ σημασία τοῦ δημοτικισμοῦ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ παιδεία. Στὸ βιβλίο ἐξετάζεται ὡς βασικὸ ἀξίωμα τῆς παιδείας μας ἡ νεοελληνικὴ πραγματικότητα στίς λεπτομέρειές της).
- 6.—Ο ἱ π ρ ῶ τ ε ς π ρ ο σ π ᾶ θ ε ι ε ς στὸ Μ α ρ ἄ σ λ ε ι ο. 1930, σελ. 316, ἔκδ. οἶκος Δ. Δημητράκου. (Εκθέτει τὸν σκοπὸ τῆς προσπάθειας, τίς γενικὲς ἀρχές, τὸ πρόγραμμα τοῦ Μαρασλείου Διδασκαλείου, τὴν ὀργάνωσιν τῆς σχολικῆς κοινότητος καὶ τὴ ζωὴ της. Σὲ ἐπίμετρο παρατηρήσεις γιὰ τὴ μέθοδο ἐργασίας).
- 7.—Ο ἱ ἑ ξ ἔ ν ο ι κι' ἐ μ ε ῖ ς. 1930, σελ. 30, ἔκδ. οἶκος Δ. Δημητράκου. (Εἶναι τὸ πρῶτο μάθημα τοῦ Δελμούζου στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Θεσσαλονίκης. Σὲ ἀδρὴ εἰκόνα τῆς γερμανικῆς παιδείας ἀντιπαραθέτει ἀντίστοιχὴ εἰκόνα τῆς δικῆς μας καὶ βγάνει τὰ κυριώτερα σημεία, ποὺ ἔχει ν' ἀντικρύσῃ ἡ ἑδρα τῆς Παιδαγωγικῆς σὲ Πανεπιστήμιον ἐλληνικόν).
- 8.—Τ ὸ π ρ ὶ β λ η μ α τ ῆ ς Φ ι λ ο σ ο φ ι κ ῆ ς Σ χ ο λ ῆ ς. 1944, σελ. 226, ἔκδ. «Γλάρου». (Στὸ γενικὸ μέρος τοῦ βιβλίου ἐξετάζονται ὁ σκοπὸς καὶ ἡ σημασία τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, καθὼς καὶ τὰ μέσα τῆς ἐπιτυχίας τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ. Στὸ εἰδικὸ μέρος ἐξετάζονται οἱ Φιλοσοφικὲς Σχολές τῶν δύο Πανεπιστημίων μας).

- 9.—Παιδεία και κόμμα. 1947, σελ. 111, έκδ. οίκος 'Αλκιώτη. (Στὸ βιβλίο αὐτὸ ἀναπτύσσεται ἡ ἀρχὴ ὅτι τὸ παιδευτικὸ ἔργο πρέπει νὰ στέκει ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἀντιθέσιν τῶν κομμάτων. Κάθε προσπάθεια γιὰ κομματικὴ καὶ πολιτικὴ ἐκμετάλλευση τοῦ σχολείου καὶ γενικώτερα τῆς νεολαίας ἀποβαίνει καταστρεπτικὴ).
- 10.—Ὁ Φῶτης Φωτιάδης καὶ τὸ παιδαγωγικὸ τοῦ ἔργο. 1947, σελ. 124, έκδ. οίκος 'Αλκιώτη. (Κριτικὴ ἀνάλυση τῆς γλωσσοεκπαιδευτικῆς μελέτης τοῦ Φωτιάδη καὶ σκέψεις τοῦ γιὰ τὴ σημασίαν καὶ τὴ διδασκαλίαν τῶν ἐλλήνων κλασσικῶν, γιὰ τὴ μέθοδον τῆς ἀγωγῆς, γιὰ τὴν ἐθνικὴ μόρφωση καὶ γιὰ τὸν νεοελληνικὸ πολιτισμὸ).
- 11.—Τὸ Κρυφὸ Σχολεῖο. 1950, σελ. 320, έκδ. τοῦ Γαλλικοῦ 'Ινστιτούτου τῶν Ἀθηνῶν. (Εἶναι ἡ ἱστορία καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀνώτερου Δημοτικοῦ Παρθενωγαγείου τοῦ Βόλου στὰ τρία χρόνια τῆς λειτουργίας του, 1908-1911. Στὶς σελ. 279-310 περιέχεται ἡ Ἀπολογία τοῦ Δελμούζου, ποὺ δημοσιεύτηκε (σελ. 302-336) στὰ τυπωμένα στενογραφημένα Πρακτικὰ τῆς Δίκης τοῦ Ναυπλίου (16-28 Ἀπριλίου 1914), έκδ. Γ. Βασιλείου, 1915).

Β'. Μελέτες καὶ ἄρδρα

(Σὲ περιοδικὰ καὶ ἑφημερίδες)

- 12.—Πρόσωπα καὶ πράγματα, ἑφημ. «Ἀκρόπολις», 3-7 Ἰουνίου 1908. (Εἶναι ἡ πρώτη γλωσσοεκπαιδευτικὴ ἐκλαϊκευτικὴ μελέτη τοῦ Δελμούζου. Σ' αὐτὴ παίρνει ὀρισμένη στάση ἀνάμεσα στοὺς ἀντιμαχόμενους ἡγέτες τοῦ γλωσσικοῦ ἀγώνα καὶ προσπαθεῖ νὰ στρέψει τὴν προσοχὴ τῆς κοινῆς γνώμης στὴ βασικὴ σημασίαν τῆς ζωντανῆς γλώσσας γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ ἔθνους).
- 13.—Ἡ ἐθνικὴ καὶ ἡ θικὴ μόρφωσις ἐν τῷ Ἀνωτέρῳ Δημοτικῷ Παρθενωγαγείῳ τοῦ Βόλου, ἑφημ. «Ἡ Θεσσαλία» τοῦ Βόλου, 19-22 Φεβρουαρίου 1911. (Ἀπάντηση στοὺς ἐπικριτὰς τῆς προσπάθειας τοῦ σχολείου τοῦ Βόλου).
- 14.—Τὸ πρότυπον δημοτικὸν σχολεῖον καὶ οἱ ἐπικριταὶ του, «Δελτίο Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου», τόμ. Α', 1911, σελ. 14-52. (Μὲ τὴ μελέτη αὕτὴ ἐξετάζεται ἐπιστημονικὰ καὶ γιὰ πρώτη φορά ὁ ζωντανὸς ποσοφικὸς λόγος τῶν μορφωμένων καὶ ἡ γλωσσικὴ μόρφωση τῶν ἀποφοίτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου).
- 15.—Ἀπὸ τὸ Κρυφὸ Σχολεῖο, «Δελτίο Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου», τόμ. Α', 1911, σελ. 271-292. (Γράμμα στὶς μαθήτριες τοῦ Σχολείου τοῦ Βόλου γιὰ τὸ ὀριστικὸ κλείσιμό του).
- 16.—Τρία χρόνια δάσκαλος. 1. Πῶς πῆρα τὰ παιδιὰ, «Δελτίο Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου», τόμ. Γ', 1913, σελ. 1-27. (Ἀναφέρεται στὴν πνευματικὴ, ἡθικὴ καὶ σωματικὴ κατάστασιν τῶν μαθητῶν τοῦ Σχολείου τοῦ Βόλου).

- 17.—Εἰκόνας ἀπὸ τὰ σχολεῖα μας, «Δελτίο Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου», τόμ. Γ', 1913, σελ. 257-263. (Ἐντυπώσεις ἀπὸ ἐπίσκεψιν σὲ διάφορα σχολεῖα).
- 18.—Τρία χρόνια δάσκαλος. 2. Πρὸς τὴ φύσιν καὶ τὴ ζωὴ, «Δελτίο Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου», τόμ. Δ', 1914, σελ. 197-283. (Ἡ ἐξέλιξις τῶν μαθητῶν τοῦ Σχολείου τοῦ Βόλου κατὰ τὸν πρῶτον χρόνον, βασισμένη σὲ γραπτὰ κείμενά τους).
- 19.—Οἱ κλασσικοὶ σὲ μετάφραση, «Δελτίο Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου», τόμ. ΣΤ', 1916, σελ. 121-182. (Ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ σημασία τῆς διδασκαλίας τῶν κλασσικῶν. Ἐνα παράδειγμα ἐφαρμογῆς).
- 20.—Πρὸς τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννησιν, «Δελτίο Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου», τόμ. Ζ', 1917-1919, σελ. 1-20. (Τὸ πρῶτον ἀπὸ τὰ μαθήματα τῶν Ἀνωτέρων Ἐποπτῶν στοὺς ἐκπαιδευτικοὺς τῶν Ἀθηνῶν).
- 21.—Πηνελόπης Σ. Δέλτα «Τ' ἀνεύθυναν», Μ. Φιλήντα «Παιδικοῦ ἔρωτες καὶ ἄλλα τέτοια», Γρηγ. Ξενοπούλου «Ἡ ἀδελφούλα μου», «Δελτίο Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου», τόμ. Γ', 1922, σελ. 279-285. (Βιβλιοκρισία).
- 22.—Ἡ θικὴ καὶ κριτικὴ, ἑφημ. «Ἐλεύθερος Λόγος», 18 καὶ 22 Ἀπριλίου 1926. (Ἡ σημασία τῆς ἀντικειμενικῆς κριτικῆς καὶ ἡ πολεμικὴ κατὰ τοῦ δημοτικισμοῦ, μὲ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα).
- 23.—Λαχανιασμένη φευγάλα, περιοδ. «Ἑλληνικὰ Γράμματα», τόμ. Α', Ἰούλιος 1927, ἀριθ. 2, σελ. 51-57. (Ἀπάντηση τοῦ Δελμούζου στὴν κριτικὴ, ποὺ εἶχε γίνῃ στὸ περιοδικὸν «Ἀναγέννησις», γιὰ τὸ βιβλίο του «Δημοτικισμὸς καὶ Παιδεία»).
- 24.—Θολωμένα νερά, ἑφημ. «Ἐλεύθερον Βῆμα», 12-14 Ὀκτωβρίου 1927. (Ἀπάντηση στὶς ἐπίσημες δηλώσεις τοῦ τότε Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμισιν).
- 25.—Παιδεία καὶ ἐθνικὴ μόρφωση, περιοδ. «Ἐργασία», 4 Ὀκτωβρίου 1930. (Εἶναι μεταφρασμένη ἡ εἰσήγησις τοῦ Δελμούζου στὴν Πρώτη Βαλκανικὴ Διάσκεψιν, 5-12 Ὀκτωβρίου 1930. Μιλάει ἐμπεριστατωμένα γιὰ τὸ «ἐθνικὸν χρῶμα» στὴν ἐκπαίδευσιν, γενικώτερα γιὰ τὸ «ἔργον» τῆς παιδείας, καὶ εἰδικώτερα γιὰ τὴ διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας).
- 26.—Κατευθύνσεις τῆς ἐλληνικῆς παιδείας (Εἰσήγησις), «Πρακτικὰ Συνεδριάσεων Ἀνωτάτου Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου» (5-24 Ὀκτωβρίου 1931), έκδ. οίκος Δημοτράκου, 1931, σελ. 450-457. (Ὡς βασικὰ αἰτήματα, ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὸν σκοπὸ τῆς παιδείας καὶ ἀπὸ τὴν ἔννοια καὶ τοὺς ὅρους τῆς ἀγωγῆς, καὶ ποὺ δίνουν γενικὰ κατευθύνσεις στὴν παιδείαν, θεωρεῖ: α') ἡ παιδεία νὰ γίνῃ πραγματικὰ δημοκρατικὴ καὶ στὴν δογάνωσιν

- καὶ στὴ διοίκησίν της. β') Τὰ σχολεῖα ὅλων τῶν βαθμῶν καὶ τύπων νὰ κατευθύνονται ἀπὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα. γ') Νὰ μελετήσουμε τὸν τόπο μας, τὴ ζωὴ τοῦ καὶ τὸν πολιτισμὸ τοῦ. δ') Νὰ γίνεταί σωστὴ ἐπιλογὴ τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ μας. ε') Νὰ ἐνισχυθεῖ ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευση. στ') Νὰ κανονιστεῖ ὁ ἀριθμὸς, ἡ κατανομή καὶ ὁ τύπος τῶν σχολείων ἀνάλογα μὲ τὶς πραγματικὰς ἀνάγκες. ζ') Τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ νὰ μορφώνεται ὁλοένα καὶ καλύτερα. 'Επίσης, στὶς σελ. 95-98, 135-137, 330-333, 403-409, ὑπάρχουν διατυπωμέναι ἀπόψεις τοῦ Δελμούζου γιὰ διάφορα ἐκπαιδευτικὰ θέματα).
- 27.—'Ενὰ γράμμα, περιοδ. «'Ιδέα», Μάρτιος 1933, σελ. 143-146. (Τὸ πνεῦμα τῆς ἀπλοποιήσεως καὶ τὸ καθῆκον μας ἀπέναντι τῶν νέων).
- 28.—'Η νέα ἐκπαιδευτικὴ ἀπόπειρα, ἐφημ. «'Ελεύθερον Βῆμα», 21-22 Σεπτεμβρίου 1933. (Κριτικὴ στὰ νομοσχέδια τοῦ τότε Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας).
- 29.—Δημιουργεῖται νέα γλῶσσα στὴν ἐλληνικὴ παιδεία, ἐφημ. «'Ελεύθερον Βῆμα», 28 Αὐγούστου 1934. ('Επικρίνονται οἱ γραπτὲς ὁδηγίαι, ποὺ ἔδωκε τότε τὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας στοὺς συγγραφεῖς τῶν ἀναγνωστικῶν γιὰ νὰ διορθώσουν τὴ γλῶσσα, στὴν ὁποία ἦσαν αὐτὰ γραμμένα).
- 30.—'Η αὐθεντικὴ ἐρμηνεία ἐνὸς νόμου, περιοδ. «'Εργασία», 30 Σεπτεμβρίου 1934. (Εἶναι ἡ σωστὴ ἐρμηνεία ἐνὸς νόμου ἀπερὶ διδακτικῶν βιβλίων, ποὺ εἶχε συζητηθεῖ τότε στὴ Γερουσία).
- 31.—Τὰ νέα ἀναγνωστικὰ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἐφημ. «'Νέος Κόσμος», 8-10 Νοεμβρίου 1934. (Λεπτομερειακὴ ἀνάλυση τῆς γλώσσας τῶν ἀναγνωστικῶν).
- 32.—Κράτος καὶ Παιδεία, περιοδ. «'Εργασία», 5 Ἰανουαρίου 1936. (Κριτικὴ ἀνάλυση τοῦ ὁμώνυμου βιβλίου τοῦ 'Ι. Καραβίδα).
- 33.—'Απορίαι σὲ μιὰ κομμουνιστικὴ κριτικὴ, ἐφημ. «'Ελληνικὴ Φωνή», 25 Ἀπριλίου 1936. ('Απάντηση σὲ κριτικὴ δημοσιευμένη στὴν ἐφημερίδα «'Νεολαία»).
- 34.—Φοιτητικὴ ἀπεργία καὶ πανεπιστημιακὸ πνεῦμα, ἐφημ. «'Ελεύθερον Βῆμα», 28 καὶ 30 Μαΐου 1936. ('Αναπτύσσονται τὰ βαθύτερα αἷτια τῆς ἀπεργίας τῶν φοιτητῶν).
- 35.—'Η ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση καὶ ὁ κομμουνισμὸς, ἐφημ. «'Πρωΐα», 15-16 Σεπτεμβρίου 1936. ('Η ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση εἶναι ὅχι μόνο ἄσχετη, ἀλλὰ καὶ ἀντίθετη πρὸς τὸν κομμουνισμό).
- 36.—Συνέντευξις, περιοδ. «'Νεοελληνικά Γράμματα», 10 Δεκεμβρίου 1938. ('Ο Δελμούζος φανερώνει πῶς, ἐνῶ ξεκίνησε γιὰ τὸ ἐξωτερικόν, ὕστερ' ἀπὸ τὶς σπουδὰς τοῦ στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπ. Ἀθηνῶν, τὶς ὁποῖες ἀκολούθησε σπρωγμένος ἀπὸ τὴν ἀγάπην ποὺ ἔτρεφε γιὰ τὴ Λογοτεχνία, γύρισε ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν παιδαγωγός, γιατί σ' αὐτὸ τὸν δρόμον βρῆκε τὴν ἀποστολὴν του).

- 37.—'Ο δημοτικισμὸς καὶ ἡ ἐπίδρασίς του στὴν ἐλληνικὴ παιδεία, περιοδ. «'Νέα Ἑστία», 1 Νοεμβρίου 1939, ἀριθ. 309, σελ. 1463-1471. (Μελέτη στὸ ἀφιέρωμα τῆς «'Νέας Ἑστίας» γιὰ «Τὰ πενήντα χρόνια τοῦ Δημοτικισμοῦ». Ἐξετάζει τὴν ἄμεση καὶ ἔμμεση ἐπίδραση τοῦ Δημοτικισμοῦ στὴν Ἑλληνικὴ Παιδεία (Δημοτικὴ, Μέση, Ἀνώτατη), καὶ ἀναλύει τὰ στάδια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πέρασε ἡ τέτοια ἐπίδραση).
- 38.—Μίλτος Κουντουρᾶς, περιοδ. «'Νέα Ἑστία», 15 Μαΐου 1940, ἀριθ. 322, σελ. 637-638. (Νεκρολογία).
- 39.—Γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Ε. Κακούρου «Στοχασμοὶ γιὰ τὸ ἰδανικὸ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας», περιοδ. «'Δημοκρατικὴ Ἐπιθεώρηση», 1 Μαρτίου 1945, ἀριθ. 2, σελ. 11-12. (Εἰσαγωγικὸ σημείωμα).
- 40.—'Απόψεις σχετικὲς μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴν μας πολιτικὴν, περιοδ. «'Δημοκρατικὴ Ἐπιθεώρηση», Μάιος καὶ Ἰούνιος 1946, ἀριθ. 22 καὶ 23, σελ. 12-16 καὶ 41-44. (Οἱ γενικὲς κατευθύνσεις καὶ τὰ βασικὰ αἰτήματα τῆς ἐλληνικῆς παιδείας. Παράδειγμα τῆς βαθμιαίας ἐφαρμογῆς τους στὴ μόρφωση τοῦ λαοῦ).
- 41.—Τὸ βασικὸν σχολεῖο στὴ νέα ὀργάνωσις τῆς παιδείας, περιοδ. «'Παιδεία», 15 Ὀκτωβρίου 1946, ἀριθ. 1, σελ. 4-7. ('Υπεραμύνεται γιὰ τὸ ἐξάχρονο δημοτικὸν σχολεῖον).
- 42.—Μαρίας Ἐδελστάϊν—Γουδέλη «Ψυχικὴ Ὑγιεινὴ τοῦ παιδιοῦ», περιοδ. «'Παιδεία», 15 Νοεμβρίου 1946, ἀριθ. 2, σελ. 126-128. (Βιβλιοκρισία).
- 43.—'Ο σκοπὸς καὶ ἡ σημασία τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου, περιοδ. «'Χρονικὰ τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», τόμ. Α', 1947, τεῦχος 1 καὶ 2, σελ. 3-9. ('Ομιλία στὸ προσωπικὸν τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου τοῦ Πανεπ. Θεσσαλονίκης, ποὺ ἔγινε στὶς 2-11-1934. (Γιὰ νὰ ἐπιτύχουν οἱ προσπάθειαι ἐνὸς σχολείου πρέπει νὰ εἶναι πρὸ παντὸς συντονισμέναι μεταξύ τους. Ἐξετάζει διάφορας ἀπόψεις, γιὰ νὰ ἐξάρει τὸν σκοπὸν καὶ τὴν σημασίαν τῶν Πειραματικῶν Σχολείων γενικά, καὶ εἰδικώτερα τοῦ Πειραμ. Σχολ. τοῦ Πανεπ. Θεσσαλονίκης).
- 44.—Τὸ πανεπιστημιακὸ πρόβλημα, περιοδ. «'Παιδεία», 15 Φεβρουαρίου 1947, ἀριθ. 5, σελ. 285-289. (Γνώμες γιὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τῶν δύο Πανεπιστημίων μας).
- 45.—Γιάννης Μ. Ἀποστολάκης, περιοδ. «'Δημοκρατικὴ Ἐπιθεώρηση», Ἀπρίλιος 1947, ἀριθ. 33, σελ. 349-350. (Νεκρολογία).
- 46.—'Ο Φώτης Φωτιάδης καὶ τὸ γλωσσοεκπαιδευτικὸν πρόβλημα, περιοδ. «'Παιδεία», 15 Ὀκτωβρίου καὶ 15 Νοεμβρίου 1947, τεύχη 13 καὶ 14, σελ. 627-631 καὶ 702-705. ('Ομιλία στὸ φιλολογικὸν μνημόσυνο τοῦ Φωτιάδη, ποὺ ἔγινε στὰ 1938).
- 47.—Κλασσικὰ γράμματα, λογία παράδοση καὶ δημοτικισμὸς, περιοδ. «'Νέα Ἑστία», 1 Σεπτεμβρίου 1949, ἀριθ. 532, σελ.

1101-1106. (Εξετάζεται ἡ σχέση τῶν κλασσικῶν γραμμάτων πρὸς τὴ λογία καὶ τὴ δημοτικὴ παράδοση).

48.—Τὰ Νέα Ἑλληνικά στὸ Σχολεῖο τοῦ Βόλου, περιοδ. «Παιδεία», 15 Ὀκτωβρίου 1950, ἀριθ. 49, σελ. 412-418. (Πῶς γινόταν ἡ διδασκαλία τῶν ποιημάτων στὸ Σχολεῖο τοῦ Βόλου).

49.—Δημ. Σαράτσης, περιοδ. «Παιδεία», 15 Φεβρουαρίου 1951, ἀριθ. 53, σελ. 93-95. (Νεκρολογία).

50.—Ἀπὸ τὸ Σχολεῖο Ἑργασίας, περιοδ. «Παιδεία», 15 Ἀπριλίου—15 Νοεμβρίου 1951, τεύχη 55, 56, 57-58, 59-60, 61, 62, σελ. 174-177, 221-227, 279-284, 352-367, 412-418, 456-461. (Περιέχει τὰ κεφάλαια : 1. Εἰσαγωγή στὸ θέμα. 2 Τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἡ μορφωτικὴ του ἀξία (δύο συνέχειες). 3. Γενικὲς ἀρχὲς καὶ ἀντινομίες. 4. Οἱ ξένοι κι' ἐμεῖς (δύο συνέχειες).—Εἶναι σειρά ἀπὸ μαθήματα γιὰ τὸ Σχολεῖο Ἑργασίας, ποὺ ἔκανε ὁ Δελμούζος στὸ πρῶτο πανεπιστημιακὸ ἐξάμηνο τοῦ 1931 γιὰ τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ τῶν σχολείων τῆς Θεσσαλονίκης).

51.—Ὁ συνεργάτης Μανόλης Τριανταφυλλίδης, περιοδ. «Παιδεία», 15 Δεκεμβρίου 1951, ἀριθ. 63, σελ. 483-488. (Ὀμιλία στὸν πανηγυρικὸ ἑορτασμό, ποὺ ἔγινε στὸ θέατρο «Ὀλύμπια» τῶν Ἀθηνῶν στίς 28 Μαΐου 1951).

52.—Μυρσίνης Κλεάνθους—Παπαδημητρίου «Ἡ Νέα Ἀγωγή—θεωρία καὶ μέθοδος», περιοδ. «Παιδεία καὶ Ζωή», 15 Ἰανουαρίου 1953, ἀριθ. 13, σελ. 29-32. (Βιβλιοκρισία).

53.—Φνώμες γιὰ τὸ ἐκπαιδευτικὸ μας πρόβλημα, ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 15 Φεβρουαρίου 1953. (Ἀπαντᾷ σὲ τρία ἐρωτήματα : 1. Γιὰ τὸ ἐνιαῖο ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα, 2. Γιὰ τὴ συγκρότηση μιᾶς μόνιμης ἐπιτροπῆς ἀπὸ τοὺς κορυφαίους ἐκπαιδευτικούς τῶν τάσεων τῆς παιδείας, καὶ 3. Γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν σημείων, στὰ ὁποῖα πρέπει νὰ συμφωνήσουν οἱ διϊστάμενες ἀπόψεις).

54.—Ἡ μόνη λύση, ἐφημ. «Ἐλευθερία», 12 Μαΐου 1953. (Ἀπόψεις τοῦ Δελμούζου καὶ τοῦ Τριανταφυλλίδη γιὰ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση καὶ γιὰ τὴ γλώσσα τῶν ἀναγνώστικων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου).

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΕΥΔΗΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ—ΑΡΕΑΚΗ 6—Τηλ. 23-218

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΠΑΙΔΕΙΑ τόμος Α' 1947 ἄδενος Δραχ. 75.000 πανόδενος Δραχ. 95.000

ΠΑΙΔΕΙΑ τόμος Β' 1948 ἄδενος Δραχ. 75.000 πανόδενος Δραχ. 95.000

ΠΑΙΔΕΙΑ τόμος Γ' 1949 ἄδενος Δραχ. 75.000 πανόδενος Δραχ. 95.000

ΠΑΙΔΕΙΑ τόμος Δ' 1950 ἄδενος Δραχ. 75.000 πανόδενος Δραχ. 95.000

ΠΑΙΔΕΙΑ τόμος Ε' 1951 ἄδενος Δραχ. 75.000 πανόδενος Δραχ. 95.000

ΠΑΙΔΕΙΑ τόμος ΣΤ' 1952 διὰ συνδρομῶν

α) Νομικῶν Προσώπων Δραχ. 80.000

β) Φυσικῶν Προσώπων Δραχ. 70.000

Τιμὴ Τεύχους Δραχμαὶ 7.500

ΚΑΡΑΧΡΙΣΤΟΥ Ν. τέως προέδρου τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου:

1) ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΤΙΚΕΣ ΑΣΧΟΛΙΕΣ.—ΦΥΣΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ Δραχ. 15.000

2) Η ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΜΑΣ ΣΧΟΛΕΙΟ..... Δραχ. 15.000

3) Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΜΑΣ ΣΧΟΛΕΙΟ..... Δραχ. 15.000

4) Η ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΓΕΩΜΕΤΡΙΑ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΜΑΣ ΣΧΟΛΕΙΟ.. Δραχ. 15.000

5) ΤΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΜΑΣ ΣΧΟΛΕΙΟ Δραχ. 15.000

6) Η ΠΑΤΡΙΔΟΓΡΑΦΙΑ—ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΜΑΣ ΣΧΟΛΕΙΟ Δραχ. 15.000

7) ΟΙ ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΜΑΣ ΣΧΟΛΕΙΟ..... Δραχ. 15.000

8) Η ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑ—Η ΩΔΙΚΗ—ΤΑ ΠΑΙΓΝΙΔΙΑ ΜΕ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ..... Δραχ. 25.000

ΓΚΡΟΖΑ ΑΘΑΝ.—ΕΙΔΙΚΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ Β' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ Δραχ. 15.000

ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ ΕΥΑΓ.—ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΠΡΑΞΕΩΣ Δραχ. 15.000

ΘΕΜΕΛΗ Γ.—ΥΜΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ Δραχ. 10.000

Βιβλιοθήκη ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΕΖΟΓΡΑΦΩΝ καὶ ΠΟΙΗΤΩΝ

ΣΕΙΡΑ Α'. Τόμοι 1—100 ἄδεται..... Δραχμὰς 2.233.000
Διὰ προκαταβολῆς Δρχ. 233.000 καὶ
ἀποδοχῆς 20×100.000 μηνιαίων συναλ-
λαγματικῶν.

ΣΕΙΡΑ Α'. Τόμοι 1—100 δεμένοι εἰς 44 τόμους Δραχμὰς 2.680.000
Διὰ προκαταβολῆς Δρχ. 680.000 καὶ
ἀποδοχῆς 20×100.000 μηνιαίων συναλ-
λαγματικῶν.

Σειρὰ χαρτῶν 1—3 τοῦ εἰς τοὺς ΑΡ-
ΧΑΙΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ γνωστοῦ κό-
σμου δεμένη με ξυλίνας ράβδους πρὸς
ἀνάρτησιν..... » 75.000

ΣΕΙΡΑ Β'. Τόμοι 101—200. Ἐξεδόθησαν οἱ τόμοι
101—127 καὶ πωλοῦνται ἄδεται ἀντὶ » 660.500

Ἡ ἔκδοσις τῆς Β' σειρᾶς συνεχίζεται.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ
Ἐν Ἀθήναις—Στοὰ Ἀρσακείου—Ἀρσάκη 6

Τὸ ἐρχόμενο τεῦχος τῆς «Παιδείας καὶ Ζωῆς» θὰ εἶναι διπλὸ (γιά τοὺς
μῆνες Αὐγούστο καὶ Σεπτέμβριο) καὶ θὰ ἐκδοθῇ στίς 15 Σεπτεμβρίου.